

צורת הלחימה העתידית הגנה לאומית אזרחית

ג'ין שארפ

בסיועו של ברוס ג'נקינס

המכון הישראלי למחקרים צבאיים
זכרון יעקב

Civilian-Based Defense
a Post-Military weapons system
Gene Sharp
With the assistance of Bruce Jenkins

תירגמה מאנגלית: עינת ספנסר-פאר
ערך: ראובן גל
ערכה והביאה לדפוס: עליזה ציגלר

עיצוב עטיפה: ג'ודית אשר
סדר-צילום ועימוד ממוחשב: רם — שירותי הוצאה לאור
לוחות והדפסה: דפוס חידקל בע"מ, תל-אביב

מסת"ב 6-003-419-965-ISBN
דאנאקורד 800-22

© כל הזכויות שמורות למחבר ולמכון הישראלי למחקרים צבאיים
Printed in Israel, 1993

הקדמה

המושג המופיע בכותרת לספר זה – *הגנה לאומית אזרחית* – הוא מושג חדש, ללא היסטוריה אקדמית או התבססות לשונית. התלבטנו ארוכות בניסיונותינו למצוא תרגום נאות למושג המקורי אותו טבע פרופ' ג'ין שארפ – *Civil-Based Defence*. "הגנה המבוססת על אזרחים"? "התגוננות אזרחית"? "מיגנת אזרחים"? הקורא שיצלול אל נבכי הספר הזה יגלה שאין המדובר בהתארגנות מאולתרת של אזרחים בודדים, גם לא במערכת הגנת העורף נוסח הג"א ("התגוננות אזרחית"!); ואף לא בלחימת פרטיזנים או אנשי מיליציה בשעת מלחמת אזרחים. מדובר ביישומן של טכניקות משוכללות של מאבק לא-אליים למטרות של הגנה מפני תוקף זר, או התקוממות לאומית כנגד שלטון עויץ ומדכא. המושג העברי שנבחר לבסוף – *הגנה לאומית-אזרחית* – מבקש, אכן, לבטא את כל המרכיבים הללו: זהו מאמץ לאומי של הגנה על מולדת, לאום או טריטוריה; אך זהו גם מאבק שאין בו כוחות מזוינים ולא ג'יסות-צבא, אלא הוא מושתת כולו על האוכלוסייה האזרחית.

מחבר הספר, פרופ' ג'ין שארפ, ממכון אלברט איינשטיין בקמברידג', הוא אכן "ממציאו" של המושג. מושג קודם שטבע פרופ' שארפ – מאבק בלתי-אליים – (Non-Violent Struggle) – נמצא לאחר זמן בלתי ראוי בעיניו, אם משום שעשויה להתפרש ממנו נימה של משהו ללא-עוצמה, כמעט פציפיסטי; ואם בשל העמימות הכרוכה בשאלה מתי מאבק הוא בלתי-אליים. פרופ' ג'ין שארפ אינו פציפיסט – לפחות לא במוכן המקובל של המלה; הוא גם אינו עוסק בדקדוקי פרשנות מילוליים. בעיניו, ההגנה הלאומית-אזרחית היא מאבק בעל עוצמה רבה, טכניקות מורכבות ומתחכמות ברמה הטקטית והאסטרטגית, ונחישות, מחויבות ודבקות במטרה.

ואכן, בראייה כזו – חלקיו האחרים של שם הספר אינם נראים כרמזים בדיניים לשדה הקרב העתידי, כי אם כמרשם בדוק של סוגי המאבקים הצפויים לנו בדורות הקרובים.

אירועי השנים האחרונות ממחישים, יותר מכול, את תקפותה של האסטרטגיה המוצגת בספר זה. עוד לא היה עשור בהיסטוריה האנושית שבו התחוללו שינויים פוליטיים כה בולטים – התפוררות גושים ומדינות, היווצרות מדינות חדשות, השתחררות מעול זרים – בשכיחות ובתכיפות כה גבוהות, וכל זאת

תוך תהליכים לא-צבאיים: התקוממויות של אזרחים, התעוררות תנועות לאומיות והפגנה של הגנה לאומית-אזרחית. התהליכים הללו לא פסחו גם על המזרח התיכון. למרבה האירוניה, במציאות הנוכחית (1993) של הקונפליקט הישראלי-פלשתינאי, מושג ההגנה הלאומית-אזרחית כפי שמציג אותו שארפ משקף כמעט במדויק את הצד הפלשתינאי. השילוב של אי-שיתוף פעולה מסיבי עם מרי אזרחי, תוך שימוש בפעולות שברובן לא היו מזוינות (ובוודאי לא נשענו על גייסות וצבאות) – הופכים את האינתיפדה לעוד דוגמא בגלריית הדוגמאות שמביא המחבר להתקוממויות אזרחיות. גם מצד התוצאות וההישגים ממחישה האינתיפדה את התהליכים המתוארים בספר זה: התגבשות היישות הפלשתינאית, ההכרה (ולו החלקית) בזכותם למדינה, תחילתן של שיחות שלום עם חברי משלחת פלשתינאית רשמית, השינויים ברעת הקהל בארץ ובעולם – את כל אלו השיגו הפלשתינאים דווקא באמצעות מאבקם האזרחי-ביסודי. ואילו בנסיגתם האחד להתנגדות צבאית-מזוינת במהלך מלחמת לבנון – הם לא השיגו ולו מעט מכך.

קריאה בספר זה חושפת ומאירה מאפיינים שונים של מאבק לאומי-אזרחי, מרכיבים ומהלכים המייחדים אותו, וכן דוגמאות ותקדימים לצורות מאבק מעין זו. גישתו של הספר איננה היסטורית דווקא, גם לא צבאית-אסטרטגית ואף לא מתבטאת בסגנון כתבי מדע המדינה. הספר הוא שילוב של כל הגישות הללו, יחד עם ראייה פסיכולוגית מעמיקה המצביעה על מקורות העוצמה ופוטנציאל האפקט שיש לצורת לחימה עתידית זו. ואכן, ה"גילוי" המיוחד בספר זה הוא שלאוכלוסיית האזרחים בחברה – כל חברה, כנראה – יש משאבי כוח ועוצמה אדירים ("יכולת בלתי-צפויה", מכנה אותה שארפ) שאינם חייבים להיות מתורגמים דווקא לצבא מאורגן או למערכת ביטחון משוכללת, אלא הם יכולים להיות מתועלים לתנועת-מחאה, הגנה או התנגדות אדירה שבכוחה להפיל משטרים ולהדוף תוקפים. יתר על כן: כוח התנגדות אזרחי כזה כמעט שאין אפשרות לדכאו או לחסלו. יותר מאשר עוצבות סדירות וגייסות משוריינים, הניתנים להשמדה, כוח ההתנגדות האזרחי הוא כמעט בלתי נדלה. אדרבא, הוא אפילו נבנה ומתחזק מול דיכוי נוסף, פגיעות וחללים.

במציאות הישראלית הנוכחית יש ב"גילוי" זה גם חזות קשה לגבי מגבלות יכולתנו הצבאית לדכא את ההתקוממות האזרחית הפלשתינאית; בתהליך ה"גיוג"יצו הפוליטי" המתאר אפשרות של היפוך היוצרות בין כוח הדיכוי הצבאי, עם כל עוצמתו, ובין כוח ההתנגדות האזרחית, הבלתי מזוינת – יש גם משום אזהרה;

ואולי טמונה כאן גם הבטחה אופטימית זהירה לגבי אפשרות פתרונו של הסכסוך ללא אותה שפיכות־דמים נוראית שידעה ההיסטוריה במלחמות הקונוונציונליות — מלחמות העולם הראשונה והשנייה, דרך מלחמות קוריאה ווייטנאם ועד למלחמת המפרץ האחרונה.

ייתכן כי העובדה שאין בספר זה ולו פרק אחד העוסק בתגובתו המשווערת של הצד השני — השליט, המדכא — מעוררת תסכול מסוים, במיוחד אצל הקורא הישראלי: כיצד ינהג ואילו צעדים ינקוט כלפי ביטויי ההגנה הלאומית־אזרחית, או אל מול צורת ההתקוממות הלא־מזוינת של הצד הנשלט? אפשר היה להשיב, תשובה מתחמקת, שזה אינו עניינו של הספר הזה. אפשר גם לקרוא בין השורות את עמדתו של המחבר, שבעצם, ידיו של הגורם השולט, או המדכא, הן כבולות למדי אל מול סוג כזה של התקוממות. ואולי דווקא במסר זה עיקר חשיבותה של עבודה מקיפה זו.

ראובן גל
זכרון־יעקב
אפריל 1993

מעורבותו של המכון הישראלי למחקרים צבאיים בתרגומו לעברית ובהבאתו לדפוס של ספר זה נובעת מקשרי מחקר ועיון ממושכים הקיימים בין המכון הישראלי בזכרון יעקב ומכון אלברט איינשטיין שבבוסטון, ארה"ב. ואולם נוסף על כך מצטרף ספר זה לסידרה מגוונת של פעילויות מחקר, עיון ופרסום שמבצע המכון מאז פרוץ האינתיפדה בדצמבר 1987. הקורא מוזמן לעיין בספר נוסף — *המלחמה השבעית* (עורך ראובן גל, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1990) — שניתח והציג השפעות אפשריות שונות של האינתיפדה על החברה בישראל.

תוכן העניינים

	הקדמה
	פתח דבר
	פרק ראשון
	הגנה ללא מלחמה ?
7	הצורך בהתגוננות
10	הגנה לאומית אזרחית
12	דוגמאות היסטוריות
15	מאבקים מאולתרים נגד הפיכות
19	מאבקים מאולתרים נגד התקפות צבאיות
24	כסיס לפיתוח שיטתי
	הערות
	פרק שני
	ניצול מקורות העוצמה
27	יכולת בלתי צפויה
29	שליטים משועבדים
30	זיהוי מקורות העוצמה
32	תלות בנשלטים
33	לא די בדיכוי
36	אפשרות קיומה של התנגדות קיבוצית
37	מה דרוש כדי ליישם תוכנה זו ?
38	הבסיס המבני לשליטה של האוכלוסיה
39	כסיסה המבני של החירות
40	הגנה ומקורותיה החברתיים
	הערות
	פרק שלישי
	הפעלת העוצמה
43	מערכת הנשק של מאבק בלתי־אליים
46	שיטות שונות של פעולה בלתי־אלימה
55	הפעלת העוצמה

58	חשיבותה של האסטרטגיה
59	חשיבותם של מוקדי העוצמה
60	הבעיות העומדות בפני היריב
62	דיכוי
63	חשיבותה של המשמעת במאבק בלתי־אלים
66	גיוג'צו פוליטי
68	ארבעה מנגנוני שינוי
73	גורמים המשפיעים על כפייה והתפוררות
74	הסרת מקורות העוצמה
79	כישלון או הצלחה?
83	שינויים בקבוצת המאבק הבלתי־אלים
84	אפילו נגד שלטון רודני הערות
	פרק רביעי
	הגנה לאומית אורחית
91	פיתוחה של מדיניות הגנה חדשה
92	תוקפנות למטרות התפשטות או רצח־עם
94	מהם שיקולי התוקפים בנוגע ליעדים וסיכויי ההצלחה?
95	כושר ההרתעה של מדיניות הגנה לאומית אורחית
97	כושר הלחימה במדיניות הגנה לאומית אורחית
99	שמירה על לגיטימיות וממשל עצמי
101	בחירת אסטרטגיות למטרות הגנה
104	התנגדות לאלימותו של התוקפן
107	האסטרטגיה של תקשורת ואזהרה
110	האסטרטגיה של "מלחמת בוק בלתי־אלימה"
111	אסטרטגיות למהלך המאבק ההגנתי
113	אי־שיתוף פעולה מוחלט
115	התנגדות סלקטיבית
119	תמיכה בינלאומית במדיניות הגנה לאומית אורחית
121	הצלחה וכישלון הערות

	פרק חמישי
	לקראת התחמשות אזרחית
128	הקשר שבין מאבק בלתי־אליים מאולתר להגנה לאומית אזרחית
129	מניעים להפעלתה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית
	האם כדי לאפשר מדיניות הגנה לאומית אזרחית צריכים להתחולל
130	שינויים יסודיים?
135	הצורך בתמיכה רחבה
137	תהליך ההתחמשות האזרחית
152	על מדיניות הגנה לאומית אזרחית ומעצמות־העל
154	התועלת הפוטנציאלית במדיניות הגנה לאומית־אזרחית
159	היבטים נוספים של מדיניות הגנה לאומית אזרחית
	הערות
164	נספח

פתח־דבר

הספר צורת הלחימה העתידית – הגנה לאומית אזורית הוא למעשה מבוא למדיניות הגנה אזורית בלתי־אלימה, הנמצאת בשלבי התפתחותה. שלא כמדיניות צבאית הנשענת על נשק מזוין, מדיניות זו נשענת על העוצמה הטמונה בחברה, לצורכי הגנה והרחעה מפני נסיונות להפלת השלטון מבית והתקפות מבחוץ. הנשק שעומד לרשותה הוא נשק פסיכולוגי, חברתי, כלכלי, ופוליטי. נשק זה מופעל הן על ידי החברה והן על ידי מוסדותיה.

הספר מעלה שתי טענות מרכזיות: האחת, ניתן לפתח מדיניות הגנה לאומית אזורית נגד הפיכות מבית ותוקפנות מבחוץ; והשנייה, ניתן למנוע את עלייתם של משטרים רודניים ואת הפלתם של משטרים קיימים על ידי ניצול העוצמה הרבה הטמונה במאבק הבלתי־אלימים. הדרך למנוע מהכוחות התוקפים לשלוט בצורה יעילה באוכלוסייה, למנוע מהם להשיג את יעדיהם, ולפגוע באמינותם של הפקידים הממשלתיים וכוחות הצבא, היא באמצעות הפעלת אי־שיתוף פעולה מסיבי. הגנה לאומית אזורית צריכה להיות יעד למחקר, לבדיקה, ולהערכה ציבורית וממשלתית. כיום מדיניות זו מיושמת בחלקה במדינות אחדות כחלק ממדיניות ההגנה הכוללת שלהן.

מטרתו בכתיבת הספר היא לעודד מחשבה בקרב אלה בציבור הרחב המחפשים פתרונות לבעיות ההגנה שלנו. כמו כן הספר מציג מידע חדש, תפיסות ואופציות חדשות שראויות לבחינתם של מומחים לגיתוח דרכי הגנה, מומחים בנושא ביטחון, פקידים ממשל, קציני צבא, אסטרטגים של מאבקים בלתי־אלימים, אנשי אקדמיה, סטודנטים, וחברי ארגונים התנדבותיים שיקבלו על עצמם תפקידים מרכזיים ביישום הגנה לאומית אזורית.

בניגוד לספרי הקודם *Making Europe Unconquerable*, ספר זה מתמקד בבעיות ביטחון רחבות שבהן עשויות לעמוד מדינות רבות, ולא דווקא אלה השייכות לאזור מסוים. לכן, אם נצא מנקודת הנחה שקיימת שאיפה כללית בעולם לדמוקרטיה ועצמאות, הצגת מדיניות זו תהיה בעלת עניין רב למדינות רבות. מן הראוי שכל המדינות, יהיה מעמדן הפוליטי או הכלכלי אשר יהיה, יתעמקו באפשרות של מתקפה מבחוץ או של ניסיון להפלת השלטון מבפנים. אלה הבעיות שבהן דן הספר. הספר יאפשר לכל עמי העולם להעריך את מידת הרלוונטיות של מדיניות הגנה לאומית אזורית לעניינם, תוך כדי התחשבות בהבדלים הקיימים במסורת, בעיות הביטחון, והאופציות הצבאיות העומדות בפניהם.

הרעיון לכתיבת הספר הוא פרי יוזמתו של סנפורד תאצ'ר, מההוצאה לאור של אוניברסיטת פרינסטון. עידודו, הצעותיו, הערות הביקורת שלו, תמיכתו וסבלנותו, סייעו רבות להביא את הספר לסימו. מאז עזיבתו של מר תאצ'ר, ליוותה את כתב היד בשלבי העריכה האחרונים הגברת גייל אולמן, עורכת כתבי מדעי החברה, וצ'רלס אולט, מן ההוצאה לאור, הציע הצעות מצוינות בתחום העריכה. במשך שנה זו זכיתי לסיוע מעולה מצידו של ברוס ג'נקינס בהכנת הספר. המחקר שערך, הביקורת וההצעות החשובות, כמו גם כישוריו בעריכה, תרמו לאין ערוך לאיכותו של הספר.

אני מודה למכון אלברט איינשטיין, לתורמים ולצוות המכון, על שאיפשרו את כתיבתו של הספר. הגדלת הסיוע לארגונים מסוגו של המכון תאפשר עריכת מחקרים נוספים על הפוטנציאל הטמון במאבק בלתי-אליים כחלףין לשמוש באלימות נגד תוקפנות, רודנות, רצח-עם ודיכוי.

בשנות השמונים היינו עדים להתפשטות חשובה חסרת תקדים של מאבק בלתי-אליים ברחבי העולם. מטלין ועד שכס, מרנגון ועד סנטיאגו, מפרטוריה ועד פראג, מבייג'ין ועד ברלין, אנשים בכל רחבי העולם מפעילים מאבקים בלתי-אלימים כדי לממש את זכותם לחרות, עצמאות וצדק. כל הדרוש כעת כדי להבין את הטכניקה טוב יותר ולהגדיל את יעילותה הוא מחקר אקדמי, הערכות נחושות, וניתוחים אסטרטגיים מתקדמים. ספר זה הוא רק אחד מני רבים שצריכים להיכתב על טיבו של המאבק הבלתי-אליים, הבעייתיות שבו והפוטנציאל הטמון בו. כל אלה יסייעו להעריך מה יהיה מקומו של המאבק הבלתי-אליים ושל מדיניות הגנה לאומית אזרחית בהתמודדות ובמתן תשובה נאותה לתופעות כגון רודנות, רצח-עם, דיכוי ומלחמה.

גיין שארפ

Gene Sharp

מכון אלברט אינשטיין

10 בינואר 1990

Albert Einstein Institution
1430 Massachusetts Avenue
Cambridge, Massachusetts 02138

10 January 1990

פרק ראשון

הגנה ללא מלחמה?

הצורך בהתגוננות

ניתן לקבוע בוודאות שני דברים לגבי עתיד הפוליטיקה והיחסים הבינלאומיים: האחד, שעומותים הם בלתי נמנעים, והשני, שתמיד יהיה צורך באמצעי הגנה יעילים כדי להתמודד עם נסיונות להפלת השלטון מבית ועם מעשי תוקפנות מחרץ. כל הקהילות הפוליטיות אשר חבריהן אינם מעוניינים להיות קורבנות של התקפות מסוג זה, זקוקות, בין היתר, למדיניות ביטחון ולמערכת נשק כלשהי כדי לעמוד מולן. אותה מדיניות ואותה מערכת נשק צריכות להשיג שתי מטרות: הרתעה והגנה.

ראשית, מערכת הנשק צריכה להיות חזקה ומוכנה דיה, כדי שיכולת ההרתעה מפני נסיונות פנימיים להפלת השלטון ומעשי תוקפנות חיצוניים תהיה גבוהה. מטרת ההרתעה היא להשפיע על תוקפים פוטנציאליים שלא לתקוף, מכיוון שבסופו של דבר יאלצו לשלם מחיר יקר מאוד ואף ייכשלו בניסיון להשיג את יעדיהם. הרתעה היא מרכיב מכריע בתהליך הרבה יותר רחב – תהליך מניעה: להניא תוקפים פוטנציאליים מכוונתם לתקוף, כתוצאה מכל אחד מבין מספר נימוקים אפשריים, וביניהם: טיעון רציונלי, פנייה מוסרית, הסחה, מדיניות של הימנעות מפרובוקציה וכן גם הרתעה.

יחד עם זאת, קיימת בעיה. אפשר שהשכנוע לא יצליח, ואין שום ערוכה לכך שההרתעה אכן תרתיע. מכאן שתוצאות כשלונה של הרתעה והשימוש בנשק הנבחר צריכים לאפשר למשתמשים בהם יכולת הישרדות והתאוששות.

שנית, והיה וההרתעה נכשלה, על מערכת הנשק הקיימת להיות מסוגלת להגן ביעילות על החברה. המושג *הגנה* צריך להיות נאמן למשמעותו המילולית שפירושה הגנה, המשך הקיום והדיפת הסכנה. תפקידם של אמצעי ההגנה הוא להביא את ההתקפה לסיימה, אך יחד עם זאת לא להשמיד את החברה שעליה הם מגינים. יכולת ההגנה צריכה לגרום לתוקפים לחדול ולסגת, או להביסם ולהחזיר על כנם את השלום, הריבונות, והמערכת החוקתית הנבחרת, שהיו קיימים בחברה קודם לכן.

הדעה הרווחת בקרב אנשים וממשלות היתה כי האמצעי הבלעדי להרתעת תוקפנות זרה ולהגנה מפניה הוא כוח צבאי. הדעות חלוקות באשר להתאמתן של גישות צבאיות להשגת מטרות אלה ובאשר לחומרת הבעיות שהן גורמות. בקטב אחד קיימת הדעה שהאפשרות המציאותית היחידה להתגבר על סכנה בינלאומית היא באמצעים צבאיים חזקים. לפי דעה זו, החלשתם של אמצעים אלו, או גרוע מזה, חיסולם, יהיה מעשה חסר אחריות הן מבחינה פוליטית והן מבחינה מוסרית. בקצה השני של הצפץ קיימת הגישה הפציפיסטית, האומרת שהמלחמה כשלעצמה גרועה יותר מכל עוול פוליטי אחר, ועל כן יחידים וחברות צריכים להתנגד לה מכול וכול ולסרב להשתתף בכל פעולה צבאית ובהכנות לקראתה. בין שתי הדעות הקיצוניות הללו קיימות גישות שונות וצירופים שונים של דעות.

ספר זה אינו עוסק באף אחת מהגישות הללו, וההערכה על הכדאיות והרלוונטיות של הניתוח כאן לא קשורה ברעות אישיות כלשהן על ההתאמה היחסית של מדיניות צבאית זו או אחרת, או באמונות אישיות לגבי "מלחמות צודקות" או "פציפיזם". אכן, שתי הגישות הקיצוניות הללו אינן מתאימות ואינן מושלמות כיום הן מבחינה פוליטית והן מבחינה מוסרית. הנקודה החשובה היא שכיום לא ימצא איש שיטען שאמצעים צבאיים הם מושלמים, או שיכחיש את העובדה שאמצעים צבאיים כרוכים בבעיות ובסכנות חמורות. יתרה מזו, לא ימצא אדם שיטען שאמצעים צבאיים מצליחים תמיד בהשגת יעדים. מלבד יצירת חורבן מסיבי, קיימת תמיד האפשרות לנחול מפלה.

כוח ההרס העצום הטמון בטכנולוגיה הצבאית החדשה עורר מיגוון רחב של תגובות והצעות לדרכים חלופיות. אחדות מהן מנסות למנוע ולהגביל התקפות והרס וכמו כן לספק הגנה כפי שהגדרנו אותה כאן.

אחת התגובות היתה הצעה לארגן מחדש את מבנה הכוחות הצבאיים בהתאם לתפיסה הגנתית מפורשת. הצעה זו נקראת לסירוגין בשמות "הגנה לצורך הגנה", "הגנה לא התקפית", "הגנה לא מתגרה". גישה זו פותחה בארצות מערב אירופה ויש בה נקודות דמיון חשובות למדיניות ההגנה ארוכת הימים של שווייץ. לפי מדיניות זו, תכנון מערכות הנשק והתכנון האסטרטגי כאחד, מכוונים לשימוש הגנתי בלבד ללא הכנות וללא יכולת להתקפת-נגד צבאית נגד תוקפנים אפשריים. תומכי הגישה הזו – אשר לה מספר גירסאות – הציעו שהכוחות הצבאיים יהיו מחומשים בכלי נשק פחות הרסניים, בכאלה המוגבלים ביכולת הניידות והטווח, וככאלה הם יהיו בלתי כשירים למטרות התקפה. למשל, העדפת כלי נשק נגד טנקים על הטנקים עצמם, או מטוסי קרב קצרי-טווח על מפציצים או טילים ארוכי-טווח. ישנם אף פרשנים שהציעו לאמץ אך ורק אסטרטגיות הגנה לשם שימוש באמצעי לחימה אלה, ללא תוכניות חלופיות והכנות למתקפה, או אפילו התקפות מנע. הטענה היא כי כוחות אשר ערוכים בצורה הגנתית יקטינו את האיום כפי שהוא נתפס על ידי מדינות אחרות, ואת הסבירות להתקפה מקדימה. במדינות אחרות, מערב גרמניה למשל, זכו רעיונות אלה למידה מסוימת של פתיחות. הם נבדקים בצורה שקולה וביקורתית כמדיניות מוצעת שתסייע להתענה והגנה ללא צורך בכלי נשק להשמדה המונית.

אין זה המקום להרחיב את הביקורת על "הגנה לצורך הגנה", אולם מן הראוי יהיה להזכיר שגישה זו מעוררת מספר בעיות חמורות. ראשית, עדיין קיימת האפשרות שתהיה הידרדרות למצב של מלחמה: מבחינתם של התוקפים, אם יתברר כי אמצעי ההגנה הצבאיים המוגבלים יהוו מכשול רציני להצלחת המתקפה, הם עשויים להגדיל את עוצמת ההרס במהלך המתקפה. מבחינתם של המתגוננים, אם יסתבר שאמצעי ההגנה הצבאיים שלהם אינם מתאימים, ויש ברשותם נשק הרסני יותר (או שיש להם היכולת לפתח במהרה או לרכוש נשק מסוג זה) יופעל עליהם לחץ להשתמש בו.

שנית, דרכי הפעולה של "הגנה לצורך הגנה" הן ערוכה כמעט מושלמת למספר רב של נפגעים בקרב האוכלוסיה האזרחית. עימות צבאי ללא החזית המסורתית, עם מספר גדול של יחידות קטנות המפוזרות ברחבי המדינה, הוא הזמנה למספר רב של נפגעים. (הצעה להקטין את הסכנה על ידי ההכרזה על אזורים עירוניים כ"ערים פתוחות", שלא יהיו מוגנות על ידי הצבא, אינה פותרת את הבעיה.) במובן מסוים, גישת "הגנה לצורך הגנה" היא בבסיסה התאמה של לוחמת גרילה לצורכי הגנה, בשילוב כלי נשק עתירי-ידע לשם פגיעות מדויקות בפולשים. הבעיות הבסיסיות הקיימות בלוחמת גרילה לשם הגנה נכונות גם לגבי "הגנה

לצורך ההגנה". לכן, למדיניות זו, כאשר תיושם, יהיו נקודות דמיון חשובות עם מאבקי גרילה קודמים במספר מדינות כגון יוגוסלביה, אזורים כבושים בברית המועצות, אלג'יריה, ווייטנאם. באותם מקרים, מספר ההרוגים מבין האוכלוסייה המתגוננת היה גבוה במיוחד, לעיתים יותר מעשרה אחוזים של האוכלוסייה כולה. מרכיב טיפוסי נוסף היה הרס פיזי וחברתי עצום. אם אכן ייושמו הצעות ה"הגנה לצורך ההגנה" במרכז אירופה צפופת האוכלוסין, יהיו מספר הנפגעים וממדי החורבן עצומים. לבסוף, גם במקרה של ניצחון, יהיו ללא ספק השלכות חברתיות, כלכליות, פוליטיות ופסיכולוגיות ארוכות טווח בעקבות העימות עצמו, ובכלל זה נזק למוסדות החברה וטיפוחן של מערכות צבאיות.

אם כן, נראה כי "הגנה לצורך ההגנה" המושתתת על כוח צבאי אינה פתרון משביע רצון לדילמה המשותפת לכולנו, קרי, הצורך בהרתעה ובהגנה מצד אחד, וההרס הכבד שייגרם על ידי הטכנולוגיה הצבאית הקיימת, מצד שני. יהיו דעותנו על שימוש באמצעים צבאיים בכלל אשר יהיו, נחוץ מאוד לחפש אחר אותן דרכים חלופיות לא-צבאיות. בין אם הן קיימות או שיש צורך לפתחן, אשר יספקו את הצורך של קהיליות שונות בהרתעה והגנה נגד התקפות מבחוץ ונסינות להפלת השלטון מבית.

יש בידינו משאבים מצומצמים בחיפושנו אחר חלופות לא-צבאיות להרתעה ולהגנה. עד היום כבר היו התפרצויות ספונטניות של אי-שיתוף פעולה והתקוממות בקנה מידה גדול שיושמו לצורך התגוננות בפני תוקפנות וזה ומפני נסינות פנימיים להפלת השלטון. מקרים אלה לרוב אינם זוכים לפרסום נרחב וחשיבותם כאמצעי הגנה אפשריים לא נבדקה ביסודיות. אף על פי כן הם קיימים, ובעצם קיומם מאשרים כי קיימת האפשרות למציאת חלופות לאמצעים צבאיים וכמרו-צבאיים להגנה לאומית, לפחות בנסיבות מסוימות. לכן, השאלה החשובה שנשאלת היא כיצד אפשר לפתח את הפוטנציאל הטמון במאבק לא צבאי כך שניתן יהיה להרתיע מתקפות ובמקרה הצורך להגן מפניהן בהצלחה. האם יש מקום למדיניות הגנה בתר-צבאית שתספק הרתעה והגנה ובו בזמן גם תמנע את מוראות המלחמה המודרנית?

הגנה לאומית אזרחית

סוג זה של מדיניות חלופית מכונה בארה"ב: Civilian Based Defense, ובאירופה: Civilian Defense או Social Defense. משמעות המונח כפי שהיא נרמזת בשמו היא הגנה על ידי אזרחים (בניגוד להגנה על ידי אנשי צבא) תוך כדי שימוש

בדרכי מאבק אזרחיות (בניגוד לדרכים צבאיות או כמו־צבאיות). מטרת מדיניות זו היא להרתיע ולהכניע פלישה צבאית של כוחות זרים, כיבוש, או נסיונות פנימיים להפלת השלטון. ההגדרה האחרונה כוללת הן נסיונות להדחת הממשל והן דגם נפוץ יותר הקרוי הפיכה*, כלומר, השגת שליטה צבאית ופוליטית על מוסדות המדינה בידי אליטה פוליטית, קבוצה צבאית או קבוצה כמו־צבאית מחוץ או מתוך הממשלה הקיימת. הפיכות מעין אלה יכולות להיות מנוהלות מתוך המדינה או לקבל תמריץ וסיוע מחוצה לה.

יכולת הרתעה והגנה כנגד תוקפנות חיצונית ונסיונות פנימיים לתפיסת השלטון יושגו בהסתמך על נשק חברתי, כלכלי, מדיני ופסיכולוגי. (כאשר אנו אומרים "נשק", כוונתנו לאותם אמצעים, שאינם בהכרח חומריים, העשויים לבוא לעזרתנו בעת לחימה, בין אם בעימותים צבאיים ובין בעימותים לא צבאיים). הגנה לאומית אזרחית* מבוססת על שימוש באמצעים לא־אלימים אלה כדי לעודד חוסר שיתוף פעולה רחב ולאפשר התנגדות מסיבית של האוכלוסיה. המטרות הן למנוע מהכוח התוקף להשיג את יעדיו וליצור מצב בו ייבצר ממנו לבסס את שלטונו, בין אם על ידי שלטון זר, ממשלת בובות, או ממשלת המהפכנים. חוסר שיתוף הפעולה וההתנגדות הן רק כמה ממספר דרכי פעולה נוספות המכוונות להטות את נאמנותם של חילות התוקפים ומפקדיהם, לגרום לחוסר יכולת בביצוע פקודות ובדיכוי האוכלוסיה, ואף לגרור אותם למרד.

הגנה לאומית אזרחית היא התאמה של טכניקה הכוללת פעולה לא אלימה או מאבק לא אלים, בצורה מפותחת ומשוכללת, לבעיות הביטחון הלאומי. מדיניות זו תיושם על ידי כל האוכלוסיה, על ידי קבוצות מוגדרות שיהיו הסובלות העיקריות מיעדי התוקפים ופעולותיהם, ועל ידי מוסדות החברה. מידת המעורבות של קבוצות אלה משתנה בהתאם למטרות התוקפים — אם הן כלכליות, אידיאולוגיות, מדיניות או אחרות.

מדיניות זו אמורה להיות יזומה על ידי האוכלוסיה ומוסדותיה ומבוססת על הכנה מראש, תכנון והכשרה. כל אחד מהתחומים הללו יהיה מבוסס על ממצאי של מחקר יסודי בנושאים הבאים: התנגדות לא־אלימה, ניתוח מעמיק של המערכת הפוליטית של התוקפים, ומחקר נמרץ לפתרון בעיות, כגון: כיצד להגדיל את

* כל הכוכביות שיופיעו בספר מכאן ואילך מפנות לעיון נוסף בנספח שבסוף הספר.

כושרה של האוכלוסיה להמשיך ולהתנגד בתנאים של דיכוי חמור, או כיצד לשמור על ערוצי תקשורת יעילים בעת התקפה. ההבנה מה נדרש כדי להשיג את מירב היעילות מדרכי מאבק לא-אלימות* וגילוי דרכים להגברת נקודות התורפה של הפולשים, הם היסודות לפיתוח אסטרטגיות מוצלחות של מדיניות הגנה אזרחית. הגנה לאומית אזרחית מבוססת על התיאוריה שעוצמה פוליטית, בין אם מקורה פנימי או חיצוני, נובעת ממקורות כוח בתוך כל חברה. על ידי מניעת קיומם של מקורות כוח אלה או פגיעה בהם, יכולה האוכלוסיה לשלוט במנהיגים ולהכניע פולשים זרים. תיאוריה זו מתוארת בהרחבה בפרק השני. בפרק שלוש, נבחן את יישומה של תיאוריה זו, המכונה "שליטים כפופים", דרך הטכניקה הרחבה יותר של פעולה לא-אלימה, אשר ממנה שואבת מדיניות ההגנה האזרחית חוקים רבים. פרק ארבע ישרטט את הקווים הכלליים של מדיניות הגנה אזרחית אפשרית. בדומה למרבית אמצעי ההגנה, מדיניות זו צריכה להיות מבוססת על הכנה מראש, תכנון ואימון. פרק חמש יבחן מספר צעדים בהם ניתן לנקוט (או, כפי שאירע במספר מקרים, כאלה שכבר ננקטו) בכדיקחה, הכנתה, ויישומה של הגנה לאומית אזרחית.

דוגמאות היסטוריות

כבואנו לתכנן את מהלכה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית בעתיד, נוכל להסתייע במידע הקיים על מאבקים מאולתרים שאירעו בעבר. אנו יכולים ללמוד על אופיים של מאבקים לא-אלימים ועל הפוטנציאל הטמון בהם על ידי חקר אותם מקרים בהם היו מעורבים גורמים רבים.

כפי שנראה בדוגמאות הבאות, המורשת של מאבקים לא-אלימים היא רבת צורות וכוללת הרבה מעבר למאבק לשם מטרות הגנה לאומיות. למאבק לא-אליים היה תפקיד מכריע בהתקוממות נגד עריצים, במאבקים למען חירות רבה יותר, בהתקוממות נגד דיכוי חברתי, בהתנגדות לשינויים פוליטיים לא רצויים, ובמאבקים נגד שלטון קולוניאלי ולמען עצמאות לאומית. בניגוד לדעה הרווחת, לדרכי מאבק אלה — קרי, מחאה, אי שיתוף פעולה והתפרעויות — היה תפקיד היסטורי חשוב מאוד בכל העולם. באירועים אלה כלולים גם מקרים בהם תשומת הלב ההיסטורית התמקדה באלימות שהתרחשה תוך כדי העימות או בשלב יותר מאוחר שלו.

דוגמאות מתאימות לתנועות מרי ולמהפכות נגד דיכוי פנימי ושלטון רודני בעשורים האחרונים הן: תנועות המרי בפולין, בשנים 1956, 1970-1971, ו-1976; תנועת הפועלים הפולנים ("סולידריות"), 1980-1989, למען איגוד מקצועי חופשי ולמען דמוקרטיזציה פוליטית; המהפכות השקטות של 1944 באל-סלבדור

וגוֹטמלה, נגד משטרים צבאיים מבוססים; מאבקים למען זכויות האזרח בארה"ב בשנות החמישים והשישים; המהפכה נגד השאח באירן ב-79-1978; ההתקוממות של 1953 במזרח גרמניה; מאפיינים עיקריים במהפכת 57-1956 בהונגריה; התקוממות הבורהיסטים ב-1963 נגד ממשלת ניו דין דיים בדרום וייטנאם והתקוממות הבורהיסטים נגד משטר סייגון ב-1966; שביטות מאורגנות בוורקוטה ובמחנות כפייה אחרים בברה"מ בשנת 1953; ומאבקים לזכויות האזרח וביניהם גם פעילים יהודים בברה"מ בשנות השבעים והשמונים.

ישנן דוגמאות מוקדמות יותר למאבקים לא־אלימים בעלי חשיבות היסטורית נגד שלטון עריץ או שלטון זר, למשל, המהפכה השקטה של אמריקה הקולוניאלית (1765-1775), מהפכה שהשיגה לאמריקאים נצחונות גדולים והביאה להחלפתן של רוב הממשלות הבריטיות במושבות הצפון אמריקאיות; ההתנגדות הכמעט פסיבית של ההונגרים נגד השלטון האוסטרי במיוחד ב-1850-1867; אי־ציות וחוסר שיתוף פעולה של פינלנד עם רוסיה, 1898-1905; היבטים רבים במהפכת 1905 ברוסיה, ובמהפכת פברואר 1917 (לפני הפיכת הבולשביקים באוקטובר); המחאה השקטה (שנשללה) של קוריאה נגד השלטון היפני, 1919-1922; ומספר התארגנויות בהנהגתו של גנדי, למען עצמאותה של הודו, בעיקר בשנים 1930-1931.

מדינות אחרות בהן היו מאבקים לא־אלימים בשנות השבעים והשמונים הן: צ'ילה, אירן, ברזיל, מקסיקו, סין, ברית המועצות, האיטי, צ'יליפינים, הודו, דרום אפריקה, בורמה, הונגריה, דרום קוריאה, קלדוניה החדשה, צ'כוסלובקיה, פקיסטן, פנמה, והשטחים הפלסטינים המוחזקים בידי ישראל.

להפתעתם של אנשים רבים, בשנת 1989 הפך המאבק הלא־אלימים למאפיין עיקרי בתנועה הסינית הפרו־דמוקרטית. השלב הראשון של מאבק זה הסתיים בטבח בכיכר טייננמן ובמקומות נוספים בבייג'ין, אולם בהדרגה, עבר אז המאבק לשלב חדש. ברית־המועצות התנסתה במאבקים לא־אלימים רבים שהתפשטו ברחבי המדינה ובין היתר היו אלה כורי הפחם, פועלים, ולאומים שונים (במיוחד אסטוניה, לטביה, ליטא, ארמניה, וגרוזיה. חלקם דרשו לפרוש מברית המועצות). בהמשכה של שנת 1989 זיעזעו מהפכות לא־אלימות את גרמניה המזרחית, צ'כוסלובקיה ובלגריה במהירות מדהימה. קשה לנחש היכן יתרחש האירוע הבא. ואולם, רוב האנשים אינם יודעים שבנוסף לכל האירועים שתוארו לעיל, שימשו צורות מאבק לא־אלימות, שאינן מתוחכמות במיוחד, כאמצעי עיקרי גם להתגוננות בפני פולשים זרים או בפני נסיונות פנימיים לתפיסת השלטון.

כפרק זה נביא ארבע דוגמאות למאבק מאולתר ללא אלימות כאמצעי התגוננות, שתיים מהן נגד הפיכות פנימיות ושתיים נגד פלישות של כוח צבאי זר והיאחזותו

כשטח הנכבש. הדוגמאות להתנגדות להפיכות הן: התנגדות לפויטש של קאפ בשנת 1920 בגרמניה של ממשלת ויימאר, והתקוממות נגד ניסיון של קצינים צרפתים באלג'יריה להפיל את ממשלת הנשיא דה גול בשנת 1961. הדוגמאות להתנגדות לתוקפנות זרה הן: נסיונם של הגרמנים להגן על חבל הרור בפני פלישה של כוחות צרפתיים ובלגיים והיאחזותם בו ב־1923, ומאבק לאומי להגנה על צ'כוסלובקיה מול פלישת כוחות ברית-המועצות וברית ורשה בשנים 1968-1969.

בחרנו באירועים אלה משום שהם מדגימים בצורה הטובה ביותר מאבק חסר אלימות להגנה על המבנה השלטוני ועל הריבונות בהתאם למה שידוע לנו כיום, ומכיוון שיש בידינו כמות סבירה של חומר היסטורי על אירועים אלה. יחד עם זאת, בכל אחד מארבעת המקרים הללו היתה ההתנגדות מאולתרת ונראה שהתושבים, המוסדות, והממשלה היו חסרים הכנה, ארגון, אימון, ציוד מתאים ותוכניות מגירה (כל אותם מרכיבים אשר הגנה המבוססת על כוח צבאי נהנית מהם). חיסרון זה הוא נקודת תורפה רצינית במקרים אלה. אפשר לנחש מה היתה מידת הצלחתן של מלחמות אם הצבאות לא היו מוכנים מראש, החיילים לא היו מאומנים, לא היו מפתחים וצוברים כלי נשק, לא היו עורכים מחקרים על אסטרטגיות צבאיות, לא היו מקיימים קורסי הכשרה למפקדים, לא היה קיים תכנון של תנועת הכוחות ושל התקשורת, ולא היו מכינים אספקת מנות דם לשעת חרום ואספקת שירותים רפואיים. בארבעת המקרים המפורטים לעיל היו חסרים כל אותם מרכיבים.

דוגמאות נוספות למאבק מאולתר ללא אלימות למען ביטחון לאומי הן: היבטים עיקריים בהתנגדות ההולנדית לכיבוש הנאצי, 1940-1945; היבטים עיקריים בהתנגדות הדנית לכיבוש הנאצי 1940-1945 (כולל השביתה הכללית בקופנהגן ב־1944); חלקה העיקרי של ההתנגדות הנורווגית לממשלת קיזלינג; וההתקוממויות הממשלתיות והעממיות שהתעוררו במטרה לבטל את הגזירות שנקטו נגד יהודים באחדות מבעלות בריתה של גרמניה הנאצית או במדינות תחת כיבוש נאצי, כגון: בולגריה, איטליה, צרפת, ודנמרק.

כל המקרים הללו מחייבים מחקר, לימוד וניתוח זהירים. לא כולם הצליחו. (בדומה, גם לא כל המאבקים הצבאיים לצורך הגנה ניצחו, ובמיוחד לא בהשגת יעדיהם). מקרים אלה מלמדים – מעצם התרחשותם – כי סוג זה של מאבק לצורך הגנה אכן אפשרי. הישגיהם מצביעים על כך שמאבק ללא אלימות למטרת הגנה הוא יעיל ובעל עוצמה. דוגמאות אלה מאפשרות גם הבנה גדולה יותר של הדינמיקה והבעיות הקיימות בעימותים מסוג זה.

מאבקים מאולתרים נגד הפיכות

שתי הדוגמאות המובאות כאן למאבק אזרחי בהפיכה, שונות מאוד זו מזו, אך שתיהן מדגימות שאפשר להציל את הממשלה החוקית על ידי פעילות לא אלימה של העם הפשוט, עובדי המדינה, או חיילים מן השורה. אולם שני המקרים האלה אינם היחידים.

מעניין לציין שלנין נאלץ להתמודד עם חוסר שיתוף פעולה מצד אנשי המנגנון הישן עוד שנים אחדות לאחר ההפיכה שלו באוקטובר 1917. עובדי המדינה שנשארו נאמנים למשטר הישן, הערימו קשיים חמורים על הממשלה הקומוניסטית החדשה, עוד זמן רב לאחר השתלטות הבולשביקים על מוסדות המדינה והוצאתם מידי הממשלה הזמנית והמפלגות המהפכניות היריבות. הבעיות היו חמורות גם ארבע שנים מאוחר יותר. במרץ 1922, הצהיר לנין בכינוס האחד-עשר של המפלגה הקומוניסטית הרוסית, כי "הלקח הפוליטי" של 1921 היה ששליטה בכס השלטון אינה מביאה בהכרח לשליטה בבירוקרטיה. הוא הצהיר שהקומוניסטים "מפזרים פקודות על ימין ועל שמאל, אך התוצאה שונה למדי מהמצופה". אירועים אחרים שכדאי לחוקרם ולנתחם הם השביתה הכללית באיטי נגד שליטה הזמני, הנשיא פייר-לואי בשנת 1957; חוסר שיתוף פעולה מוצלח עם ההפיכה הצבאית בכוליביה ב-1978; וחוסר שיתוף פעולה של העם הפולני עם משטרו של הגנרל ירוולסקי לאחר ההפיכה בשנת 1981 (למרות שההתנגדות בקרב הבירוקרטיה, המשטרה, או כוחות הצבא לא היתה גדולה).

גרמניה, 1920

בשנת 1920, בעוד רפובליקת ויימאר הצעירה בגרמניה ניצבת בפני קשיים כלכליים ומדיניים חמורים, ניחתה עליה הפיכה שאורגנה על ידי דר' וולפגנג קאפ (Wolfgang Kapp) ואלוף משנה ולטר פון לטוויץ (Walter von Luttwitz), ובתמיכתו של גנרל אריך לודנדורף (Erich Ludendorff) — שהיה ב-1917 הרודן-כפועל של גרמניה. אף כי חלקו הגדול של הצבא הגרמני נשאר "נייטרלי" — לא השתתף בהפיכה ולא התנגד לה — רבים מן החיילים המשוחררים ואזרחים שהיו מאורגנים ביחידות ה-Freikorps השתלטו על ברלין ב-12 במרץ. הממשלה הדמוקרטית החוקית בהנהגתו של הנשיא פרידריך אֶבֶרט (Friedrich Ebert), נאלצה אפוא להימלט לשטוטגרט.

בעוד שמנהיגי ההפיכה שישבו בברלין הכריזו על ממשלה חדשה, הודיעה הממשלה החוקית ממקום מושבה הארעי כי מחובתם של כל האזרחים להישמע

אך ורק לה. המדינות (Lander) קיבלו הוראה לסרב לשתף פעולה עם אלה שניסו להשתלט על הרפובליקה.

לאחר שפוצצה בברלין שביתת פועלים נגד ההפיכה, ניסחה המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הצהרה בשמותיהם של הנשיא אברט ושרים סוציאל-דמוקרטים אחרים שקוראת לשביתה כללית (אך ללא תמיכתם הרשמית). מורדי קאפ מצאו עצמם במהרה עומדים בפני אי-שיתוף פעולה בקנה מידה גדול. עובדי מדינה וביוורקרטים מהממשלה השמרנית סירבו לשתף פעולה עם המהפכנים. אישים בעלי עמדות בכירות סירבו לקבל תפקידים בממשלת המורדים. האזרחים סירבו להיכנע למרותם ולסייע להם לכל אורך הדרך. ב-15 במרץ, סירבה הממשלה החוקית להגיע לפשרה עם המורדים, וכוחם הוסיף להתפורר. כרוזים רבים הקוראים להתנגדות, וכותרתם "התמוטטותה של הדיקטטורה הצבאית", פוזרו ממטוס מעל שמי הבירה. הדיכוי היה אכזרי. שובתים אחדים נורו למוות. אולם, השפעתו של חוסר שיתוף הפעולה גדלה. ב-17 במרץ דרשה משטרת הביטחון של ברלין את התפטרותו של קאפ. באותו היום קאפ התפטר ונמלט לשכדיה. בלילה עזבו רבים מעוזריו את ברלין בבגדים אזרחיים, והגנרל פון לוטביץ התפטר. במהלכו של המאבק, שהתבסס בעיקר על אי-שיתוף פעולה ללא אלימות, אירעו גם כמה התנגשויות עקובות מדם. יחידות ה-Freikorps צייתו להוראות הממשלה החוקית וצעדו אל מחוץ לברלין, ותוך כדי כך פצעו והרגו מספר אזרחים לא אוהדים. ואולם ביסודו של דבר, ההפיכה חוסלה על ידי שיתוף פעולה בין פועלים, עובדי מדינה, ביוורקרטים והאוכלוסיה, אשר סירבו בצורה קולקטיבית לשתף פעולה עם המורדים בתחום הציבורי והמינהלי, שיתוף פעולה לו הם היו זקוקים כדי לבסס את שלטונם בצורה יעילה.

בעיותיה הפנימיות התמורות של רפובליקת ויימאר לא תמו, אולם היא עמדה בהצלחה מול המתקפה החזיתית הראשונה שלה על ידי שימוש בשיטת אי-שיתוף פעולה ציבורי וממשלתי והתנגדות לתוקפים מבית.

צרפת, 1961

כתחילת חודש אפריל 1961, הודיע נשיא צרפת שרל דה-גול שהוא נוטש את הניסיון שלוש באלג'יריה. ואז, בלילה שבין 21 ו-22 באפריל השתלטו אנשי יחידת הצנחנים של לגיון הזרים הצרפתי הראשון על העיר אלג'יר והוציאו את השליטה מידי פקידי הממשלה הצרפתים. בר-בזמן, השתלטו יחידות צבאיות אחרות של המורדים על נקודות מפתח בסביכותיה. הם לא נתקלו בהתנגדות רצינית. נעצרו לפחות שלושה גנרלים צרפתים באלג'יריה שהיו מנאמני הממשלה החוקית, ביניהם

המפקד העליון. אירוע זה היה שיאה של מחלוקת ישנה בנושא המדיניות באלג'יריה בין אנשי הצבא הצרפתי והממשלה בפריז.

ב־22 באפריל, הכריזה "המפקדה הצבאית" של המורדים על מצור באלג'יריה. היא הודיעה שהיא משתלטת על כל מוקדי הכוח של הממשלה האזרחית, ותדא בכוח כל נסיון התנגדות. ארבעה קולונלים אירגנו את הקשר, אך הודעה זו נמסרה תחת שמותיהם של ארבעה גנרלים בדימוס: שאל (Challe), ג'וד (Jouhaud), ז'לר (Zeller), וסאלא (Salan). למחרת, הודיעו על תמיכתם הגנרל ניקו (Nicot), מפקד בפועל של מטה חיל-האוויר הצרפתי, גנרל ביגו (Bigot), מפקד חיל-האוויר באלג'יר, ושלושה גנרלים נוספים. המורדים השתלטו על תחנת הרדיו והעיתונים, במחשבה שהדבר יאפשר להם שליטה מלאה בערוצי התקשורת באלג'יריה הצרפתית.

הממשלה הצרפתית בפריז היתה בצרות. באלג'יר היו חצי מיליון חיילים, כך שבצרפת עצמה נותר מספר קטן של יחידות מבצעיות. יכולתן של שתי הדיוויזיות הצרפתיות המוצבות בגרמניה היתה מוטלת בספק. נאמנותם של כוחות הביטחון הלא-צבאיים (Gendarmerie Nationale, ו־Compagnies Republicanes de Securite) גם היא היתה מוטלת בספק. היה חשש שיערך נסיון הפיכה דומה גם נגד הממשלה בפריז, או שחיל האוויר ינסה להעביר חלק מכוחות המורדים לצרפת כדי לתקוף ולהפיל את ממשלתו של דה־גול. הצלחת ההפיכה באלג'יר היתה תלויה בהחלפת הממשלה החוקית בפריז.

ביום ראשון, 23 באפריל, ערכו המפלגות הפוליטיות ואיגודי הפועלים בצרפת אספות המוניות, וקראו לשביתה כללית וסימלית של שעה ביום שלמחרת, כדי להביע את התנגדותם להפיכה. באותו ערב, קרא דה־גול לאומה הצרפתית מעל גלי האתר, להתנגד ולא לציית למורדים: "בשמה של צרפת, אני מורה לכם להפעיל את כל האמצעים — אני חוזר, כל האמצעים — כדי לחסום את כל הדרכים האפשריות לאנשים אלה עד כניעתם הסופית. אני אוסר על כל צרפתי, ובראש וראשונה כל חייל, לבצע כל פקודה שלהם."

באותו ערב הזהיר בשידור נפרד ראש הממשלה, דֶּבְרֶה (Debré) מפני הכנות של המורדים להתקפה אווירית, והודיע על סגירתם של שדות התעופה בפריז. תוך כדי ההדגשה על "כל האמצעים" — שללא ספק כללו פעולה צבאית — שם דברה את מבטחו באמצעים לא־אלימים בעת שקרא לכל האזרחים לשכנע את החיילים שעלולים לנחות בעיר לחדש את נאמנותם לממשלה החוקית: "ברגע שיישמעו קולות הצופרים, צאו [לשדות התעופה] ברגל או במכונית, ושכנעו את החיילים הטועים שהם עושים שגיאה חמורה."

שידור נאומו של דה-גול נקלט באלג'יריה במכשירי רדיו והגיע לאוזני האזרחים וכוחות הצבא, שחלק גדול מהם היה חיילים בשירות סדיר. עותקים של הקריאה שוכפלו והופצו בכל המדינה. אפשר לזקוף לזכותו של דה-גול את אי-שיתוף הפעולה ואי-הציות הנרחבים שגררה קריאתו: "מאותו רגע נתקלה המרידה בהתנגדות סבילה שהלכה וגברה כל שעה נוספת."

ב-24 באפריל, בשעה 5:00 בערב, לקחו חלק בשביתה הכללית הסמלית עשרה מיליון פועלים. דה-גול נעזר בחוקי החרום, זכות המוענקת לו בחוקה. רבים מתומכי המרידה מהימין נעצרו. בשדות התעופה, הציבו אנשים כלי רכב כדי שיחסמו את מסלולי ההמראה ובמקרה הצורך לא יאפשרו למטוסים לנחות. הוצבו שומרים בבניינים ציבוריים. הוטל מצור כלכלי וימי על אלג'יריה. באותו לילה הודיע גנרל קרפין (Crépin) שהכוחות הצבאיים של צרפת נאמנים לממשלה, ולמחרת הם נקראו להגיע לפריז.

כוחות צבא שונים באלג'יריה עצמה פעלו מתוך תמיכה בממשלת דה-גול ורצון לחתור תחת המורדים. ביום שלישי כבר הוטסו שני שלישים ממטוסי התובלה השמישים ומטוסי קרב רבים אל מחוץ לאלג'יריה, וכך לא יכלו המורדים להשתמש בהם לצורך התקפה על צרפת. טייסים אחרים טענו שיש במטוס תקלות טכניות או ששדות התעופה חסומים. היו חיילים שפשוט לא יצאו ממגוריהם.

במקרים רבים הופגנה רשלנות מכוונת: פקודות של קצינים מקרב המורדים הלכו לאיבוד, תיקים נעלמו, היו עיכובים בהובלות ובתקשורת. החיילים הסדירים ידעו להעריך נכונה את העוצמה שבאי-שיתוף הפעולה ובאפשרות להביע באמצעותה תמיכה בממשלה החוקית. מנהיגי ההפיכה נאלצו להשתמש ברבים מהכוחות שעמדו לרשותם כדי לנסות להשיג שליטה ולשמור על משמעת היחידות הצרפתיות באלג'יריה עצמה. קצינים רבים נמנעו באופן זמני מנקיטת עמדה וחיכו לראות לאיזה כיוון תנשב הרוח כדי שיוכלו להצטרף לצד המנצח.

אזרחים צרפתים באלג'יריה, ואף משטרת אלג'יר, תמכו תחילה בהפיכה. עובדי מדינה ופקידים בממשלה המקומית בעיר אלג'יר התנגדו בדרך כלל, על ידי הסתרת מסמכים ושמידה על פרופיל נמוך, כדי לא ליצור רושם שהם תומכים בהפיכה. בערב יום שלישי, 25 באפריל, חזרה משטרת אלג'יר לתמוך בממשלת דה-גול. התפתחו חילוקי דעות בין מנהיגי המרד, והיו שציידו בנקיטת צעדים אלימים. באותו לילה העביר דה-גול באמצעות גלי האתר הוראה לחיילים הנאמנים לו לירות במורדים. אולם לא היה צורך בכך. גורל ההפיכה נחרץ.

המנהיגים החליטו לבטל את נסיון ההפיכה. בלילה שבין ה-25 ל-26 באפריל, נסוגה מאלג'יר יחידת הצנחנים של לגיון הזרים הראשון והמורדים נטשו את בנייני

הממשלה. גנרל שאל נכנע ושלושת הגנרלים בדימוס האחרים פיקדו על ההפיכה הסתרו.

מספר הנפגעים היה זעום. ככל הנראה שלושה הרוגים ופצועים, באלג'יריה ובפריז. ההתקפה נכשלה כישלון חרוץ בעקבות התנגדות והתפוררות. דה-גול המשיך בתפקידו כנשיא ואלג'יריה זכתה בעצמאות בשנת 1962.

מאבקים מאולתרים נגד התקפות צבאיות

קיים מספר רב של מאבקים לא-אלימים שהופעלו נגד כיבוש של כוח זר – לרוב משטרים שהוקמו שנים, עשרות שנים, או אפילו מאות שנים קודם לכן. למשל, ההתנגדות האירית לשלטון הבריטי, ההתנגדות ההונגרית לשלטון האוסטרי בשנים 1850-1867, והמערכה ההודית נגד השלטון הבריטי במחצית הראשונה של המאה העשרים. אולם דווקא שני המקרים הבאים נוגעים יותר לדיון שלנו. ראשית, ההתנגדות בהם החלה כמעט מייד עם פרוץ ההתקפה הצבאית והמשיכה בתקופת הכיבוש. שנית, בשני המקרים היתה תמיכה רשמית מהממשלה וממוסדות החברה העיקריים. לכן הם מתאימים יותר לשמש כאבטיפוס לדגם אותו ננסה לפתח.

גרמניה, 1923

המקרה הראשון בהיסטוריה של התנגדות לא-אלימה המשמשת באופן מוצהר כמדיניות ממשלתית רשמית המכוונת נגד תוקף זר, היה ככל הנראה המאבק הגרמני בחבל הרור, נגד כיבושו על ידי צרפת ובלגיה בשנת 1923.

המאבק על הרור היה מורכב במיוחד ונמשך מה-11 בינואר ועד ה-26 בספטמבר, 1923. לא נוכל להרחיב כאן בפרטים מעבר להזכרת מאפיינים אחדים של מאבק זה. המתקפה המשותפת של צרפת ובלגיה היתה מכוונת להבטיח את תשלום דמי הפיצויים כפי שנוקבע בלוח זמנים מחייב עם תום מלחמת העולם הראשונה, למרות הקשיים הכספיים החמורים בהם היתה נתונה גרמניה, וכן להרוויח מטרות מדיניות אחרות (כגון, הפרדה של חבל הריין מגרמניה).

המדיניות הכובשות מצאו את עצמן ניצבות בפני מדיניות גרמנית של חוסר שיתוף פעולה, עליה הוחלט אך ימים מועטים לפני ההתקפה הצבאית. לא היו כל הכנות, אך ההתנגדות היתה אמורה להיות ממומנת על ידי ממשלת גרמניה. האיגודים המקצועיים קראו לציבור לאמץ את המדיניות. אחד ממנהיגיהם השמיעה קריאה ברורה: "אם עובדי המדינה והפועלים יחדלו מעבודה בכל מקום בו יופיעו הכובשים,

והמעסיקים יסרבו לספק את דרישותיהן של המועצות הצרפתיות-בלגיות, אפשר יהיה למנוע מהמועצות ומהכוחות הצבאיים את האפשרות לממש את משימותיהם. אי-שיתוף פעולה ממשי כנגד הכוחות התוקפים התפתח בהדרגה. האמצעים כללו בין היתר: סירוב לבצע פקודות של הכוחות הכובשים; פעולות התנגדות לא-אלימות; סירוב של בעלי המכרות לשרת את הכובשים; סירובם של השוטרים הגרמנים להצדיע לפקידים זרים; סירובם של פועלי הרכבת הגרמנים להפעיל את הרכבות למען הצרפתים; פירוק ציוד מסילת הברזל; סירובם של בעלי חנויות למכור לחיילים זרים; סירוב עיקש של האזרחים לאכול מרק שהוגש במטבחי הצבאות הכובשים גם כשסבלו ממחסור במזון; הופעת פרסומים המטיפים להתנגדות, למרות האיסורים הרבים; תליית כרוזים ומודעות המתנגדות לכיבוש; וסירוב לכרות פחם. דיכוי ההתנגדות היה אכזרי. הוא כלל אמצעים קשים, כגון: הטלת מצור; גירוש המתנגדים לשטח גרמני לא כבוש; משפטים צבאיים; הענקת חופש פעולה לחבורות בריונים וגנבים; כליאה ללא משפט או הטלת עונשי מאסר ארוכים; הצלפות; יריות; הריגות; החרמת כסף ורכוש פרטי; שליטה בעיתונים; השכנת חיילים בבתי פרטיים ובבתי ספר; תביעה להשתמש בתעודות זהות; ופרסום אינסופי של תקנות דיכוי. כתוצאה מההתקוממות והדיכוי נוצר מחסור גדול במזון שגרם לרעב כבד.

ההתקוממות הלכה והסתככה בשל מעשי חבלה שונים, וביניהם שימוש בחומרי נפץ, אשר גרמו לכמה מקרי מוות מקרב הצבא הכובש. מעשי חבלה אלה כוונו כלפי מרגלים ומשתפי פעולה, וכללו גם הוצאות להורג של משתפי פעולה. השימוש בחומרי נפץ גרם לירידה באהדה העולמית כלפי גרמניה. השר הפרוסי לענייני פנים, כמו גם האיגודים המקצועיים ורוב האוכלוסייה בשטח הכבוש התנגדו בחריפות לפעולות חבלה אלו (בעיקר כשבוצעו על ידי אנשים שאינם תושבי האזור), וראו בהם פגיעה באחדות ההתנגדות שהיתה קיימת קודם לכן. הרציחות גם הביאו לפעולות תגמול והטלת עונשים, בין אם רשמיים או ספונטניים, על ידי חיילים זועמים מהצבא הכובש. דוגמא לכך היה איסור שהוטל על נסיעה בכבישים. אבטלה ורעב בקנה מידה גדול ואינפלציה מסחררת היו הבעיות החמורות ביותר. אחדות ההתקוממות, ובמידה רבה גם הרצון להתקומם, נשברו בסופו של דבר.

ב-26 בספטמבר, הכריזה הממשלה הגרמנית על הפסקת המערכה של אי-שיתוף הפעולה, אך סבלם של התושבים הלך וגבר. הוחל במשא ומתן ממושך. לבסוף, גרמניה הצליחה לייצב את המטבע, ולהתמודד בהצלחה עם נסיונות להפלת השלטון מצד קומוניסטים וקיצונים מהימין, במספר מדינות.

במקביל התרחשו בכלגיה הפגנות בקנה מידה רחב מאוד נגד מדיניות הממשלה הבלגית. בצרפת קמו אנשים שהפכו לסניגוריהם של הגרמנים (הם כונו "Advocats des boches"). לקראת סוף שנת 1923, הודה פואנקרה (Poincare) בפני בית המחוקקים הצרפתי שמדיניותו נכשלה. גרמניה אומנם לא יכלה לטעון לניצחון, אך התוקפים נסוגו לבסוף, וחבל הריין לא הופרד מגרמניה. התוקפים לא השיגו את יעדיהם הכלכליים ואף לא את יעדיהם הפוליטיים.

בריטניה וארה"ב התערבו וערכו שינויים במבנה תשלומי הפיצויים. הוגשה תוכנית דוו (Dawes), שאמרה היתה להתמודד עם תשלום הפיצויים, עלות הכיבוש והנזילות הפיננסית של גרמניה, ולספק לגרמניה הלוואה — כל אלה בהתבסס על ההנחה שגרמניה תישאר מאוחדת. ביוני 1925 נסוגו מגרמניה כל הכוחות הכובשים.

צ'כוסלובקיה, 1968-1969

איישקט אזרחי במזרח אירופה יצר בעיות קשות להגמוניה הסובייטית בעשורים שלאחר מלחמת העולם השנייה, ולעיתים אף היווה סכנה לשליטה הסובייטית בכמה מדינות. איישקט זה התבטא במספר דרכים, חלקן לא-אלימות (שביתות, צעדות, הפגנות לאות התנגדות, ותפיסת השלטון על ידי העם) וחלקן אלימות (הפגנות אלימות ואפילו פעולות צבאיות). בין המקרים הבולטים ביותר של מאבק אזרחי היו התנועה לדמוקרטיזציה בצ'כוסלובקיה בשנת 1968 וההתנגדות הצ'כית-סלובקית בשנים 1968-1969.

הדוגמא של צ'כוסלובקיה ב-1968-1969 יוצאת דופן במיוחד, והיא אולי הניסיון המשמעותי ביותר עד אותה עת לאלתר מאבק אזרחי למטרות הגנה לאומית. התוצאה הסופית היתה אומנם כישלון, אך לא מיידית. בשבוע הראשון של ההתקוממות יושמה במהירות מדיניות של איישותן פעולה והתנגדות. גם לאחר שההתקוממות דוכאה, במשך שמונה חודשים, מנעו הצ'כים והסלובקים מהפקידים הסובייטים אפשרות להשיג את יעדיהם הפוליטיים, שהיו — ממשלת בובות שתפעל בהתאם לדרישות הסובייטים. ידוע לנו שפקידים סובייטים ציפו להתנגדות צבאית, אך העריכו שניתן יהיה לדכא אותה, להקים ממשלת בובות ולסגת, כל זאת תוך ימים ספורים.

המנהיגים הסובייטים העריכו שפלישת צבא של כמעט חצי מיליון חיילי ברית ורשה תשבור את צבא צ'כוסלובקיה והאוכלוסיה תהיה שרויה במצב של אנדרלמוסיה וכניעה. הפלישה אמורה היתה לאפשר להם לארגן הפיכה ולהחליף את משטרו הרפורמיסטי של דובצ'ק. ואכן, כבר בשלבים מוקדמים נחטפו כמה

מהמנהיגים הציכים החשובים על-ידי הק.ג.ב, ביניהם אלכסנדר דובצ'ק (Alexander Dubcek), המזכיר הראשון של המפלגה הקומוניסטית; ראש הממשלה אולדריך צ'רניק (Oldrich Cernik); נשיא האסיפה הלאומית יוזף סמרקובסקי (Smrkovsky); ויושב ראש החזית הלאומית פרנטיץ' קריגל (Frantisek Kriegel). נשיא הרפובליקה, לודוויג סוּבּוּדָה (Ludvik Svoboda) הושם במעצר בית.

כל המהלכים הללו לא העידו על כניעתה של צ'כוסלובקיה. אילו החליטו מנהיגי צ'כוסלובקיה על התנגדות צבאית, אפשר לומר כמעט בוודאות שהצבא הציכי היה נוחל מפלה מהירה וניצחת מצבאות ברית ורשה, הגדולים ממנו באופן משמעותי. במקום זה, המנהיגים הציכוסלובקים חילקו פקודות חרום לכוחות להישאר ביחידותיהם והוחל בהפעלת סוג אחר של התגוננות.

האופי המיוחד של ההתנגדות הלא-אלימה גרמה לבעיות לוגיסטיות ומורליות חמורות בשורות הכוחות הפולשים. מדיווחים מאותה תקופה עולה, שהיה הכרח להחליף מספר גדול של חיילים מהכוחות הפולשים בתוך תקופה מאוד קצרה, חלקם לאחר ימים ספורים.

הקמתה של ממשלה המשתפת פעולה עם הרוסים נמנעה בשל התנגדות של אישים בדרגים פוליטיים אסטרטגיים. ההתנגדות החלה כבר בשעות הראשונות של הפלישה על ידי העובדים בסוכנות הידיעות הממשלתית שסירבו להפיץ בעיתונות ידיעה שהמפלגה הקומוניסטית הציכית בשיתוף פעולה עם המנהיגים הזמינו את הפלישה. הנשיא סוּבּוּדָה סירב לחתום על מסמך שהוגש לו על ידי קבוצה של קומוניסטים התומכים בסלין. רשת רדיו מחתרתית קראה להתנגדות כדרכי שלום, מסרה דיווחים על מעשי התנגדות, והקימה מספר גופים רשמיים שהתנגדו לפלישה. פקידים ממשלתיים, מנהיגי מפלגה וארגונים ציכיים שונים הוקיעו את הפלישה, והאסיפה הלאומית דרשה את שחרורם של המנהיגים העצורים ונסיגה מיידית של החילות הזרים. במשך השבוע הראשון, סיפקה רשת הרדיו המחתרתית דרכים והצעות חדשות לאי-שיתוף פעולה והתנגדות. היא אירגנה את התכנסותו המיוחדת של הקונגרס הארבע-עשר של המפלגה, הכריזה על שביתות בנות שעה, ביקשה מעובדי הרכבת להאט את העברת הציוד לקליטת שידורים של הרוסים ושיבושם, וניסתה להניא אזרחים משיתוף פעולה. רשת הרדיו הפיצה את הרעיון שמאבק אלים הינו חסר תועלת ומאבק לא-אלים הוא הרבה יותר מתוחכם. הסובייטים לא היו מסוגלים למצוא מספק משתפי פעולה כדי להקים את ממשלת הבובות שלהם. למרות השליטה הצבאית המלאה שהשיגו, גילו הפקידים הסובייטים שאין ביכולתם לשלוט במדינה. הם ניצבו מול התנגדות אזרחית מאוחדת, ודמורליזציה גוברת בקרב כוחותיהם, ולכן קראו לנשיא סוּבּוּדָה לשיחות במוסקווה. ואולם

עם הגיעו התעקש סוֹבוּרְדָה שהשיחות יתקיימו בנוכחותם של המנהיגים הצ'כים העצורים.

הפשרה שהושגה — והיתה ככל כנראה שגיאה אסטרטגית חמורה — נתנה לגיטימציה לנוכחות הכוחות הסובייטיים והקריבה כמה מן הרפורמות שהשיגו הצ'כים. אולם הרפורמות העיקריות נשמרו ברובן, ואנשי הקבוצה שהיתה אחראית להן הוחזרו לתפקידיהם הרשמיים בפראג. האוכלוסייה התייחסה לפשרה כאל תבוסה והתנגדה לה במשך שבוע.

למרות חולשותיו ופשרותיו של המשטר הרפורמיסטי הוא הצליח לתפקד ולשמור על חלקן הגדול של הרפורמות מחודש אוגוסט ועד חודש אפריל, שבו מספר הפגנות אנטי-סובייטיות סיפקו לסובייטים את האמתלה להגביר את הלחץ. הפעם נכנעו פקידי הממשלה הצ'כים, הוציאו את אנשי הקבוצה הרפורמיסטית של דובצ'ק מעמדותיהם במפלגה ובממשלה והחליפו אותם במשטר בעל קו מדיני נוקשה בראשותו של הוסאק. פקידי הממשלה הסובייטים נאלצו לעבור מהשימוש הראשוני בכוח צבאי להפעלה הדרגתית של לחצים פוליטיים ומניפולציות, וכך נדחתה השגת יעדיהם הבסיסיים בשמונה חודשים. ועתה, צא ולמד: אילו נהדף נסיון ההשתלטות הסובייטי במשך שמונה חודשים על ידי כוחות צבא צ'כיים בתנאים של נחיתות צבאית בולטת, היה המאבק עומד בשורה אחת עם קרב תרמופילי, קרב בו נלחם קומץ לוחמים יוונים מול צבא פרסי אדיר בעל עליונות עצומה, עד טיפת הדם האחרונה.

מעטים זוכרים את מאפייניה והישגיה של ההתגוננות הצ'כית, וגם כאשר מאזכרים אותם, העובדות לעיתים קרובות אינן מדויקות. ההתקוממות נכשלה בסופו של דבר בגלל כניעתם של פקידי ממשל צ'כים, ולא בגלל כשלון המאבק. ואולם היא בכל זאת מנעה השתלטות סובייטית במשך שמונה חודשים — מאוגוסט עד אפריל — דבר שלא היה אפשר להשיגו באמצעים צבאיים.

כל זה נעשה ללא הכנה מראש וללא אימון, לא כל שכן ללא שום תוכניות חלופיות. הישג כזה בנתוני פתיחה כל כך נחותים, למרות שהסתיים בכניעה, מעלה את האפשרות שבמאבק חסר אלימות שהושקעו בו תחכום, תכנון, ואימון להגנה, טמונה עוצמה גדולה בהרבה אף מן העוצמה הטמונה בדרכים צבאיות.

בסיס לפיתוח שיטתי

מקרים מסוג אלה שתוארו בפרק זה, יכולים להוות בסיס לפיתוח שיטתי של סוג חדש של הגנה אשר ביכולתה לספק הרתעה והגנה בפני פלישות של כוחות זרים או נסיונות פנימיים להפלת השלטון.

עד כה סוג פעולה זה היה בגדר טכניקה פוליטית לא מפותחת. רמת חוסר התחכום שלה היתה דומה לרמת התחכום של הפעולות הצבאיות לפני חמשת אלפים שנה לערך. כפי שהוזכר קודם לכן, האנשים שנטלו חלק במאבקים לא-אלימים היו תמיד חסרים ארגון מוקדם, הכנה, כלי נשק משופרים, אימון וידע מעמיק בעימותים ועקרונות אסטרטגיים שהיו נהוגים בעבר – כל אותם אמצעים שהיו בידי מפקדי צבא במשך אלפי שנים. הסיבות להשתפרות היעילות בשדה הקרב, ולהתגברות יכולת ההרס, נבעו ממאמץ מודע לשפר את כלי הנשק, הארגון, האימון, והאסטרטגיה של פעולות צבאיות. לעומת זאת, לא נעשה עדיין שום מאמץ דומה לשיפור יעילותם של מאבקים אזרחיים.

למרות חיסרון בולט זה, אלה שהשתמשו במאבק בלתי-אליים למען ביטחון לאומי השיגו תוצאות מרשימות ביותר. כעת עלינו להתמקד בשאלה כיצד הושג כל כך הרבה והאם – ואם התשובה היא כן, כיצד – ניתן יהיה לפתח לקראת העתיד מדיניות יעילה של הרתעה והגנה, המבוססת בחלקה על הדוגמאות המובאות כאן.

הערות

להמשך לימוד ומידע על רעיונות שהועלו בפרק זה, ראה:

Porter Sargent, 1980), : Gene Sharp, *Social Power and Political Freedom* (Boston pp. 263-284, and Gene Sharp, *The Politics of Nonviolent Action* (Boston: Porter Sargent, 1973), pp. 63-105 "הגנה לצורך הגנה" כולל רק את המאפיינים הנפוצים ביותר מבין ההצעות הרבות בתחום זה. המצדדים החשובים בגישה זו הם: Loser, Albrecht von. Horst Afheldt, Anders Boserup, Norbert Hannig, Jochen Muller, and Lutz Unterseher : לקראת מדיניות מקדימות לגישה זו, ראה:

Jonathan Dean, "Alternative Defence: Answer to NATO's Central Front Problems?" *International Affairs*, vol. 64, no. 1 (Winter 1987/1988), pp. 61-88, and Stephen J. Flanagan, "Nonprovocative and Civilian — Based Defenses," Joseph S. Nye, Jr., Graham T. Allison, and Albert Carnesale, editors, *Fateful Visions: Avoiding Nuclear Catastrophe* (Cambridge, Mass.: Ballinger Publishing Co., 1988), pp. 93-109. Frank Barnaby and Egbert Boeker, "Defence Without Offence — Non-Nuclear Defence

for Europe" (Bradford, England: University of Bradford, Peace Studies Paper No. 8, 1982).

פרסומים חשובים נוספים בנושא זה:

Horst Afheldt, *Defensive Verteidigung* (Reinbek, Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1983); Anders Boserup, "Non-Offensive Defense in Europe," (University of Copenhagen; Centre of Peace and Conflict Research, Working Paper No. 5, 1985); Norbert Hannig, "Verteidigung ohne zu Bedrohen," (Universitat Stuttgart: Arbeitsgruppe Friedensforschung und Europaische Sicherheit, Paper No. 5, 1986); Hans-Heinrich Nolte and Wilhelm Nolte, *Ziviler Widerstand und Autonome Abwehr* (Baden-Baden; Nomos Verlag, 1984); Lutz Unterseher, *Defending Europe: Toward a Stable Deterrent* (Bonn: Studiengruppe Alternative Sicherheitspolitik, 1986).

לדיון בנושא "הגנה לאומית אורחית" במדיניות ההגנה השווייצרית, ראה:

Dietrich Fischer, "Invulnerability Without Threat: The Swiss Concept of General Defense," in Burns H. Weston, editor, *Toward Nuclear Disarmament and Global Security — A Search for Alternatives* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1984), pp.504-532.

להצגת יישומה של מדיניות "הגנה לאומית אורחית" בהגנה על בריטניה, ראה:

Alternative Defence Commission, *Defence Without the Bomb* (London and New York: Taylor and Francis, 1983)

ציטוט דבריו של לנין נלקח מתוך הנאום "דיווח פוליטי של הוועידה המרכזית של המפלגה הקומוניסטית (הבולשביקים)", שנשא לנין ב-27 במרץ 1922, בקונגרס האחד-עשר של המפלגה הקומוניסטית הרוסית (הבולשביקים).

V.I. Lenin: Selected Works in Three Volumes(New York: International Publishers, 1967), vol. 3, pp. 692-693.

תיאור ההתנגדות לנסיון ההפיכה של קאפ מבוסס על הספרים הבאים:

Wilfred Harris Crook, *The General Strike* (Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press, 1931), pp. 496-527; Donald Goodspeed, *The Conspirators* (New York: Viking, 1962), pp. 108-188; Erich Eyck, *A History of the Weimar Republic* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1962), vol. 1, pp. 129-160; Karl Roloff (pseud.:Karl Ehrlich), "Den Ikkevoldelige Modstand: den kvalte Kapp-kupet," in K. Ehrlich, N. Lindberg, and G. Jacobsen, *Kamp Uden Vaaben* (Copenhagen: Levin & Munksgaard, Einar Munksgaard, 1937), pp. 194-213; and John Wheeler-Bennett, *The Nemesis of Power* (New York: St. Martin's Press, 1953), pp. 63-82. See also Sharp, *The Politics of Nonviolent Action*, pp. 40-41, 79-81.

תיאור ההתנגדות להפיכה באלג'יריה הצרפתית מבוסס על הספר:

- Adam Roberts, "Civil Resistance to Military Coups," *Journal of Peace L2E. Research* (Oslo), vol. xii, no. 1 (1975), pp. 19-36
 תיאור מאבק אזור הרור לקוח מתוך המקורות הבאים:
- Volfgang Sternstein, "The Ruhrkampf of 1923," in Adam Roberts, Editor, *Civilian Resistance as a National Defense* (Harmonsworth, England, and Baltimore, Md.: Penguin Books, 1969), pp. 128-161.
 תיאור ההתנגדות הציבית לקוח מתוך הספרים הבאים:
- Robert Littell, editor, *The Czech Black Book* (New York: Praeger, 1969); Robin Remington, editor, *Winter in Pargue* (Cambridge, Mass: M.I.T. Press, 1969); Philip Windsor and Adam Roberts, *Czechoslovakia 1968* (New York: Columbia University Press, 1969), and Vladimir Horsky, Prag 1968: *Systemveränderung und Systemverteidigung* (Stuttgart: Ernst Klett Verlag and Munich: Kosel-Verlag, 1975).
 See also H. Gordon Skilling, *Czechoslovakia's Interrupted Revolution* (princeton, N.J.: Princeton University Press, 1976).

פרק שני

ניצול מקורות העוצמה

יכולת בלתי צפויה

נשאלת השאלה, כיצד יכלו להתרחש המאבקים הבלתי־אלימים נגד נסיונות להדחת השלטון ומעשי התוקפנות שתוארו בפרק הקודם? האם יש משמעות כלשהי לאירועים אלה מעבר לתיעוד ההיסטורי של מה אירע בתקופה מסוימת ובמקום מסוים? או האם אפשר שמקרים אלה הם ביטויים לסוג פעולה מסוים אשר הרלוונטיות שלו רחבה הרבה יותר?

שאלות אחרות צצות ועולות. האם למאבקים בלתי־אלימים במשטרים רודניים יש סיכוי להצליח בעתיד, ואם כן כיצד? האם שימוש בטכניקה זו יכול למנוע הלכה למעשה את עלייתן של שיטות דיכוי חדשות? האם חברה שלמה יכולה לפתח וליישם בהצלחה מדיניות הגנה המבוססת על טכניקה זו להרתעה ולהכשלה של הפיכות צבאיות ותוקפנות זרה?

בעיני רוב בני האדם הרעיון שאוכלוסיה שלמה יכולה למגר שלטון רודני ללא צבאות, טנקים, מטוסים, פצצות, וטילים, להעמיד צבאות תוקפים במצב של חוסר אונים, לעצור ניסיון להדחת השלטון שלא בהתאם לחוקה, ולהביס תוקפנים – נתפס כרעיון מוזר, ואולי אף מגוחך.

אולם רעיון זה אינו מגוחך יותר מאותו רעיון דמיוני שהיה קיים במוחם של קומץ מדענים בשנות השלושים: הנחת היסוד שלהם היתה שבחלקי חומר הנקראים "אטומים", טמון פוטנציאל עוצמה רב, אותו ניתן לנצל בכדי לייצר פצצה בעלת

עוצמה שלא היתה כדוגמתה בכל ההיסטוריה האנושית. ההיגיון שהסתתר מאחורי הרעיון אינו מוטל כיום בספק, אולם בשנת 1939 רוב האנשים בעלי "השכל הישר" משני צידי המתרס – הנאצים ובעלות הברית – דחו אותו. לא היו אבות-טיפוס לכלי נשק אלה, ואפילו הצבאות התוקפניים ביותר או המפותחים ביותר מבחינה טכנולוגית לא ערכו ניסויים, ולו בקנה מידה קטן, בכלי נשק זה.

אלמלא הנסיבות המיוחדות של אותה מלחמה, היה רעיון זה של הפיכת מיליוני אטומים זעירים לפצצות, נשאר בגדר שיגעון של קומץ אינטלקטואלים. אולם בעקבות משבר בינלאומי חמור, הועמדו לרשות מדענים וטכנאים משאבים אנושיים וחומריים עצומים, בניסיון להפוך עוצמה הטמונה באטומים זעירים לכלי הנשק ההרסני ביותר בעולם. התוצאות ידועות לכול.

התובנה הקיימת כיום לגבי השאלה מהי עוצמה פוליטית יכולה להצביע על השלכות דומות, קיצוניות אומנם, אך כדאיות. עד כה נוצלה עוצמה זו במידה מוגבלת. התובנה היא, שבקהילות פוליטיות טבוע פוטנציאל עוצמה אשר ניתן לעשות בו שימוש מועיל ולנצלו בתבונה כדי להרוס כל ביטוי של דיכוי ורודנות, וכדי להרתיע ולהכניע תוקפנות בצורה יעילה כזו, שלא יהיה עוד צורך בכלי נשק צבאיים. בשנים ובעשורים הבאים יהיו לפוטנציאל עוצמה זה יותר השלכות משמעותיות בפוליטיקה ובעימותים בינלאומיים ממה שאי-מישהו חלם אי-פעם. זהו אותו פוטנציאל עוצמה שבו נעשה שימוש מוגבל מאוד באירועים שתוארו בפרק הראשון.

הרעיון המובע בפרקים הבאים הוא שניתן לחדד ולהגדיל במידה ניכרת את יעילותו של פוטנציאל העוצמה, וכי אפשר יהיה לנצל כושר עוצמה מוגבר זה בעימותים חמורים בעתיד. סביר להניח שהוא יוכח כבעל כושר הרתעה והגנה כזה שאינו מצריך הפעלת כלי נשק הזורעים הרס המוני, או פריסת מערך אדיר של נשק קונוונציונלי שחסר את היכולת להגן.

לא יהיה זה נכון לקבוע כי בארבעת המקרים שהובאו בפרק הקודם, האוכלוסיה היתה חסרת ישע או בלתי חמושה. היא היתה "חמושה" ביותר, אך אמצעי הלחימה בהם היתה מצוידת היו מסוג אחר – נשק פסיכולוגי, חברתי, כלכלי ופוליטי. נשק זה פגע במרכזם של מקורות העוצמה של מנהיגי נסיונות ההפיכה או הכוחות התוקפים. כאן טמון עיקר ההסבר לכושר הלחימה של מאבקים בלתי-אלימים אלה. הסיבה שתנועות עממיות שנקטו דרך של אי-שיתוף פעולה והתקוממות הצליחו לא אחת לגרש שליטים רבי עוצמה, נעוצה בעובדה שהן פגעו בנקודת התורפה של הממשלות כולן: הן תלויות בעם ובחברה שבה הן שולטות. מניעת שיתוף פעולה של העם ושל המוסדות מהתוקפן ומהרודן, מצמצמת את מקורות העוצמה

שעליהם נשענים השליטים ופוגעת בהם. ללא מקורות אלה נחלש כוחם ומתפורר כסופו של דבר. זוהי תמיצתה של הבנת העוצמה הפוליטית המוצגת בפרק זה.

שליטים משועבדים

תוכנה ברורה, פשוטה, בעלת משמעות תיאורטית ומעשית גדולה מאוד, אשר אין נותנים עליה את הדעת היא, שהעוצמה המופעלת ביעילות כה רבה על ידי יחידים או קבוצות בעמדות בכירות של שליטה וקבלת החלטות בכל ממשלה שהיא – או בקצרה, העוצמה המופעלת על ידי שליטים – איננה תכונה הטבועה בהם. הם אינם נולדים עימה, והם אפילו אינם משתמשים בה בעצמם. יהיה נכון יותר לומר שהם מסוגלים לעשות שימוש בעוצמה זו רק כל עוד מאפשרים להם לעשות זאת. משמעות המונח "עוצמה פוליטית" היא: סכום ההשפעות והלחצים, ובכלל זה סנקציות (או עונשים), העומדים לרשות המשתמש, בניסיון לקבוע וליישם מדיניות בחברה פוליטית. עוצמה פוליטית יכולה להיות מרוכזת בידי מדינה, ממשלה, מוסדות, תנועות ריביות, וקבוצות אחרות. עוצמה זו ניתנת ליישום באופן ישיר, או ניתן לשומרה כיכולת עתודה. עוצמה קיימת, למשל, במשא ומתן, באותה מידה שהיא באה לידי ביטוי בעת מלחמה. בעימותים, גם המנצחים וגם המפסידים עושים שימוש בעוצמה. ניתן למדוד עוצמה פוליטית על ידי היכולת היחסית להפעיל לחצים, לשלוט במצב מסוים, לשלוט באנשים, במוסדות, וכיכולת לגייס אנשים ומוסדות לשם השגת מטרה מסוימת.

שליטים אינם כל-יכולים. גם עוצמתם איננה מיוצרת מעצמה. עוצמה פוליטית חייבת להגיע ממקור חיצוני ולא מהשליט. השליטים עצמם חסרים את היכולת הפיזית והאינטלקטואלית להשיג את כל מבוקשם בכוחות עצמם. שליטים הרוצים להפעיל עוצמה פוליטית חייבים להיות מוכרים כבעלי סמכות, להיות מסוגלים לנתב את דרכי התנהגותם של אנשים אחרים, לנצל משאבים גדולים, אנושיים וחומריים כאחד, להדריך את המנגנון הביורוקרטי לצורך ניהול מדיניותם, ולהיות אחראים על ארגונם של אמצעי דיכוי ולחימה. זמינותו של כל אחד מהמקורות הללו תלויה בשיתוף הפעולה והציות של האוכלוסייה, של קבוצות רבות, ושל מוסדות החברה הנשלטת. פירוש הדבר שאותם מרכיבים אינם בהכרח מובטחים לשליטים לעתיד, באופן אוטומטי.

שיתוף פעולה מלא, ציות ותמיכה, יגדילו את זמינותם של מקורות העוצמה, וכפועל יוצא, גם את כוחם של השליטים. מצד שני, הגבלת שיתוף פעולה או הפסקתו, יקטינו או יקטעו, ישירות או בעקיפין, את זמינותם של מקורות העוצמה.

בדומה לזרימת המים המווסתת על ידי פתיחתו וסגירתו של ברז, שיתוף פעולה או אי-שיתוף פעולה יכולים לשלוט בזמינות המשאבים הדרושים כדי לשלוט. לשליטים תהיה כמובן נטייה להיות רגישים במיוחד לכל ניסיון להגביל את יכולתם לעשות ככל העולה על דעתם. הם עלולים לראות סכנה בהתפשטות רעיונות מסוג זה. לכן תהיה להם נטייה לאיים ולנקוט צעדי עונשין נגד אלה שאינם מוכנים לציית, אלה השובתים, או אלה שמסרבים לשתף פעולה, במטרה לדכא את ההתנגדות. ואולם, אין זה סוף המעשה.

אם למרות הדיכוי, ניתן יהיה להגביל, למנוע, או לקטוע לפרק זמן מספיק את מקורות העוצמה, התוצאות המידיות עלולות להיות חוסר ודאות ואנדרלמוסיה בצמרת השלטון. בהמשך תבוא היחלשות כרוכה בעוצמתם של השליטים. התוצאה של מניעת מקורות העוצמה לאורך זמן, תהיה בסופו של דבר שיתוק וחוסר אונים של המשטר, או במקרים חמורים, התפוררותו. עוצמתם של השליטים תגווע, לאט יותר או מהר יותר, מרעב פוליטי.

אותו עיקרון של עוצמה פוליטית, הובע על ידי אטיין דה לה באטי (Etienne de la Boetie) בשנת 1548. בהתייחסו לרודן, הוא כתב: לאיש המתעלל בכך יש שתי עיניים בלבד, שתי ידיים בלבד, גוף אחד, ולא יותר ממה שיש לאיש הפשוט ביותר החי בעריכם המפוארות והמרובות, לבד מהיתרון שאחם הענקתם לו, והוא היכולת להרוס אתכם." באטי טען שהרודן השיג מהעם הסובל את כל הדרוש לו כדי לשלוט: לגיטימיות, כסף, סיוע, חיילים, אפילו את הנשים הצעירות אשר הנעימו את לילותיו. באטי סיכם ואמר, "אם לא ניתן להם מבוקשם, אם לא מצייתים להם, מבלי להילחם, מבלי להנחית מהלומה, הם נותרים עירומים ואבודים, חסרי יכולת לפעול, בדומה לענף שקמל ונושר כאשר די לשורש די אדמה ומזון."

זיהוי מקורות העוצמה

עוצמה פוליטית נובעת מפעולת גומלין בין כל המקורות הבאים או בין אחדים מהם:

סמכות. מידת סמכותם של השליטים והיקפה, או מידת הלגיטימיות שיש להם בעיני הנתינים, היא גורם מרכזי ביותר המשפיע על עוצמתם של שליטים. השאלה החשובה היא — עד כמה רחבה, עמוקה ומוצקה היא האמונה של העם בזכותו של השליט לשלוט. אם סמכותו של השליט חזקה, יהיו מקורות עוצמה נוספים בהישג יד, והצורך באיום או השימוש בסנקציות כדי לאכוף ציות ושיתוף פעולה, יקטן.

משאכי אנוש. עוצמתם של שליטים מושפעת ממספר האנשים והקבוצות המצייתים להם, משתפים עימם פעולה, או מספקים להם סיוע מיוחד. כמו כן, היא מושפעת מהאחוז של אותם אנשים באוכלוסיה; מהיקף האירגונים, צורתם ועוצמתם. בקצרה, כמה אנשים ואלו מוסדות מסייעים או מסרבים לסייע לשלטונות. *כישורים וידע*. עוצמתם של שליטים מושפעת גם כן מהכישורים, הידע, והיכולת של אנשים או קבוצות שמוכנים לציית ולסייע בידי השליטים, וכן מהיכולת לספק את צורכי השליטים. האם יש להם הכישורים שלהם זקוקים השליטים? מהו היקף תלותם של השליטים בכישוריהם, בידע שלהם, ובכשרונם?

מרכיבים לא־מוחשיים. מרכיבים פסיכולוגיים ואידיאולוגיים, רגשות ואמונות, גם הם חשובים בתמיכה בשליטים. גורמים אלה כוללים הרגלים וגישות כלפי ציות וכניעה, וקיומם או חסרונם של אמונה משותפת, אידאולוגיה, או תחושת שליחות. אם מרכיבים אלה חזקים, סביר להניח שהשליטים ימצאו מקורות עוצמה נוספים שיעמדו לרשותם, בעוד שאם המרכיבים שאינם מוחשיים חלשים או חסרים, זמינותם של מקורות עוצמה אחרים תהיה בעייתית יותר.

משאבים חומריים. דרגת שליטה של מנהיגים — ישירות או בעקיפין — ברכוש, במשאבים טבעיים, במשאבים כספיים, במערכת הכלכלית, באמצעי התקשורת והתחבורה, עוזרת לקבוע את גבולות עוצמתם של השליטים. האם משאבים חומריים אלה עומדים לרשות השליטים כך שיוכלו לשרת את מטרותיהם?

סנקציות. מקור העוצמה הסופי של שליטים הוא סוג והיקף הסנקציות (או העונשים) העומדים לרשותם. השימוש שעשויים שליטים לעשות בסנקציות אלה הוא בדרך של איום בשימוש בהם, או על ידי הפעלתם הממשית נגד נתיניהם או נגד מדינות וצבאות של שליטים זרים איתם הם נמצאים בעימות. לכן עולות השאלות הבאות: מהם אמצעי הלחץ, הענישה ודרכי המאבק העומדים לרשות השליטים במצבים אלה? האם אמצעים אלה מסופקים באופן מידי, אמין ומוחלט, או שמא הם מוגבלים?

כמעט תמיד זהו עניין של *המידה* שבה קיימים כל מקורות העוצמה הללו או חלקם. רק לעיתים רחוקות, אם בכלל, נוצר מצב בו עומדים כל המקורות לרשות השליטים או אף אחד מהם. זמינותם של מקורות אלה משתנה כל העת. שינויים אלה גורמים לעליות וירידות בעוצמתם של שליטים. את כחה, היקפה ומשך קיומה של עוצמת השליטים, ניתן לקבוע על ידי השאלה, באיזו מידה יש לשליטים גישה בלתי־מוגבלת למקורות עוצמה אלה.

תלות בנשלטים

אם נבדוק בעיון, נגלה שמקורות העוצמה המרוכזים בידי השליטים תלויים במידה רבה, או אפילו באופן מוחלט (תלוי במקרה), בצייתנות ובשיתוף הפעולה של הנשלטים. הבה נבחן בצורה יסודית מהן ההשלכות של מניעת אותם מקורות.

אם הנשלטים שוללים את זכות השליטים לשלוט, הם מבטלים את ההסכמה הכללית, או את ההסכמה הקיבוצית, שמאפשרת את קיומו של הממשל הנוכחי. אובדן הסמכות או הלגיטימיות הזאת, היא הכוח המניע את תהליך ההיחלשות או ההתפוררות של עוצמת השליטים. כאשר אובדן זה גדול באופן מיוחד, נוצר איום על המשך קיומו של הממשל. לכן, סירוב להעניק סמכות לשליט, או לתוקפים מבחון, הוא מרכיב עיקרי במאבק המכונה "הגנה אזרחית בלתי-אלימה", אשר מטרתה למנוע את הקמתו של שלטון עריצים חדש מבית או מחוץ. ברגע שהאוכלוסיה מסרבת להעניק לשליטים סמכות, סביר להניח שהיא גם תגביל ואולי אף תמנע לחלוטין את שיתוף הפעולה עימם, את הציות ואת הסיוע. אי-ציות ואי-שיתוף פעולה מציבים קשיים חמורים לכל משטר.

כל שליט זקוק לכישורים, לידע, לעצות, לכוח העבודה, ולכושר הניהול של חלקם הגדול של האזרחים. ככל ששליטתו מקיפה ומורכבת יותר, כך גדל גם הצורך שלו בסיוע זה. שורת בעלי המקצוע שתרומתם חיונית להגברת עוצמתו של השליט יכולה להתחיל למשל ממומחה טכני בעל ידע ומוניטין, מדען בעל הישגים בתחום המחקר, ראש מחלקה בעל כושר ניהול, ולהסתיים בכתבניות, פועלים, מומחי מחשבים, טכנאי תקשורת, עובדי תחבורה וחקלאים. גם המערכת הכלכלית וגם המערכת הפוליטית פועלות בעזרת תרומתם המצטברת של אנשים רבים, ארגונים ותת-קבוצות.

עוצמתם של השליטים תלויה בהמשכיות זמינותם של כל מרכיבי הסיוע הללו, לא רק של מומחים בודדים, פקידי ממשל, שכירים, וכדומה, אלא גם של ארגונים ומוסדות משניים, מהם מורכבת המערכת כולה. אלה כוללים מחלקות, משרדים, סניפים, ועדות, וכדומה. כשם שיחידים וקבוצות עצמאיות יכולים לסרב לשתף פעולה, כך גם ארגונים משניים יכולים לסרב לספק את הסיוע המתאים כדי להגן על מעמדם של השליטים וכדי ליישם את מדיניותם.

כאשר מספר רב של אזרחים ומוסדות חברתיים, שבעבר סייעו לשליטים בהשגת מקורות העוצמה, מחליטים לבטל את סמכותם, נוצר איום על זמינותם של מקורות אלה. האוכלוסיה והמוסדות שסייעו בעבר בנאמנות, יכולים להחליט על הפסקת הסיוע, ולהתחיל למלא אחר דרישות השליטים בחוסר יעילות, לפסול החלטות

מסוימות, או אפילו לסרב להמשיך לסייע, להימנע משיתוף פעולה, ולא לציית לשליטים.

ללא תרומתם של עובדים אמינים רבים בעלי מוסר עבודה גבוה, לא יבואו לידי ביטוי הכישורים, הידע, ומשאבי האנוש החיוניים לתפקוד המערכת המינהלית והביוורוקרטית. המערכת הכלכלית לא תוכל לתפקד ביעילות ללא השתתפותם המהימנה וגדולת הממדים של עובדים, חקלאים, טכנאים, מנהלים, עובדי תחבורה, אנשי תקשורת וחוקרים. ללא ציוותם המלא של המשטרה והחיילים לפקודות מפקדיהם, לא יוכלו מוסדות הדיכוי לפעול בהצלחה נגד מתנגדיהם.

סירוב להישמע להוראות אינו מותנה בלימוד מעמיק של כתבי הנרי דויד טורו (Henri David Thoreau) או של מוהנדס ק. גנדי. פְּעוּטוֹת, בדומה לבני נוער ומבוגרים, מפתחים תכונות של אי-ציות ואי-שיתוף פעולה באופן טבעי ביותר. זוהי תופעה מאוד מוכרת בחברה שלנו, והיא המקור לאימרה, "תוכל להוביל סוס לשוקת אך לא תוכל להכריחו לשתות". היכולת לא לציית ולסרב לשתף פעולה, אינה בהכרח מבוססת על הבנה מהותית של תיאוריה פוליטית כלשהי, קבלת תפיסות דתיות מסוימות, או השגת רמה גבוהה יותר של התפתחות מוסרית, אלא היא טבועה בנטייה האנושית שלנו להיות עקשנים כשהדבר נוח לנו. אולם, כאשר תכונה זו באה לידי ביטוי בפעולה משותפת של המון רב שהמניע לפעולתו הוא רעיון שהכול מאמינים בו, צוברת פעולה זו עוצמה רבה במיוחד, מכיוון שהיא עולה בקנה אחד עם סוג פעולה המתבקש מתוך הכנת מהותה של העוצמה הפוליטית.

לא די בדיכוי

שליטים לא ירוו נחת לנוכח התעוררותה של התנגדות לשלטונם ואף לא ימהרו להשלים עימה. למעשה, שלילת ההסכמה להמשך שלטונם על-ידי נקיטת אי-שיתוף פעולה, תפרש, ללא ספק, כאיום חמור. אם המשטר לא יסכים להיענות לשינויים שאותם ידרוש העם, יהיה עליו להגביר את הישענותו על אמצעי כפייה.

ככדי להשיב או להבטיח לעצמם את הסיוע, הציות ושיתוף הפעולה, יפנו השליטים להפעלת אמצעי ענישה, כגון: הלקאות, מאסרים, עינויים והוצאות להורג. בדרך כלל יש לשליטים אפשרות להפעיל סנקציות אלה, גם במצב של חוסר שביעות רצון מהמשטר, משום שכמעט תמיד ימצא באוכלוסייה מיעוט שיישאר נאמן למשטר, ויהיה מוכן לסייע לו להישאר בשלטון ולהוציא לפועל את מדיניותו. במקרה כזה, יכולים השליטים לגייס את הנתינים הנאמנים להם למשטרה או לצבא,

כדי שאלה יפעילו עונשים על שאר האוכלוסיה. אולם הסנקציות לא יהיו אלה שיכריעו את גורלו של המשטר, וזאת משתי סיבות: ראשית, סנקציות אינן מספיקות על מנת לאחד את הקבוצה השלטת (מבית או מחוץ); יש צורך במשהו נוסף, כמו אמונה דתית, עניין כלכלי משותף, אידיאולוגיה, אמונה בשליחותם, וכדומה. שנית, יכולתם של השליטים להפעיל סנקציות בפנים המדינה או מחוצה לה מחייבת עזרה רבה מהנתינים עצמם.

חשיבותן של סנקציות מתבטאת בשמירה על כוחם הפוליטי של שליטים – במיוחד בעיתות משבר. אולם אין פירוש הדבר שעונשים אלה יעזרו תמיד להחזרת הכניעה והציות, לא בטווח הקצר ולא בטווח הארוך.

גם אם התוצאה המיידית של הפעלת עונשים תהיה השגת מידה מסוימת של הסכמה כלפי חוץ, אין זה מספיק כדי ליצור השפעה לאורך זמן. שליטים זקוקים ליותר מביטויי הסכמה חיצוניים וכפויים. כניעה שבאה בעקבות הפעלת כוח, תגרום לביצוע רשלני של פקודות, ואולי גם להאטות מכוונות. כל עוד מידת סמכותם של השליטים על האזרחים הינה מוגבלת, בלתי נמנע הוא שכניעה שתושג על ידי איומים ועונשים לא תהיה אמצעי מתאים להבטיח יכולת שליטה מלאה לטווח ארוך.

גם לטווח קצר אין השליטים יכולים להבטיח שהעונשים שהם מטילים על אוכלוסיה עוינת יסייעו בידם גם להטיל את מרותם על אותה אוכלוסיה. הם אפילו אינם יכולים להבטיח שהיכולת להפעיל סנקציות באופן מלא תישאר בידם לעד. גם כאשר הסנקציות של שלטונות הדיכוי מופעלות בהצלחה נגד אוכלוסיה המתקוממת נגד המשטר, הן אינן בהכרח יעילות בהחזרת הציות ושיתוף הפעולה. יעילותם או חוסר יעילותם של עונשים מותנית בדפוס הכניעה המסוים של האזרחים. דפוס זה תלוי לא רק במידת ציותם של האזרחים לפקודות ולהוראות בימים כתיקונם, אלא גם בשאלה, האם בזמן ובתנאים הקיימים מוכנה האוכלוסיה להמשיך לציית ולשתף פעולה, או שמא יש נכונות להמשיך להתנגד לשליטים למרות איומים בהטלת עונשים, או הפעלתם הלכה למעשה.

גם כאשר המתקוממים נאלצים לסבול מעונשים, יש עדיין מקום לפעולה מרצון, ולאפשרות בחירה. הם יכולים לבחור לציית, ולהימנע על ידי כך מהסנקציות שאמורות להיות מופעלות על כל מי שמפר את ההוראות, או לא לציית ולהסתכן בספיגת הסנקציות. אין כאן בהכרח תחכום פוליטי רב. הדוגמא של ילדים קשי עורף, כמו גם בני נוער מרדנים, המסתכנים שוב ושוב בקבלת עונשים (גם אם בדרגת חומרה הרבה יותר נמוכה), היא רלוונטית כאן מאוד.

סנקציות יהיו יעילות רק כאשר הן יעוררו *פחד*. ההשלכות הצפויות מסנקציות צריכות להיתפס כיותר גרועות מן ההשלכות הצפויות מציות. איום בעונשים, או הפעלתם, מביאים לציות רק כאשר הם משפיעים על מחשבותיהם ורגשותיהם של האזרחים. כאשר הם פוחדים מסנקציות ואינם מוכנים לסבול אותן. סנקציות כשלעצמן אינן מביאות לתוצאות הרצויות: מפגין מוכה יוכל לשוב למחרת לאותו מקום; שוכת שנעצר ממשך לא לעבוד; ומורד שהוצא להורג לא יוכל לעולם למלא אחר פקודות. עונשים יכולים להצליח רק במידה שהם מגדילים את הציות לרמה כזו המאפשרת לשליטים להשיג את מטרותיהם.

חשוב לזכור שכאשר לא הפחד מעונשים הוא המניע את פעולות האזרחים, סיכויי ההצלחה של אמצעי הדיכוי נמוכים מאוד. כמו במלחמות, הסיכוי להיפגע או למות לא גורם לחיילים בחזית לברוח או להיכנע. אם "הכוחות הלוחמים" — בין אם הם צבאיים או אזרחיים, מזוינים או בלתי מזוינים — מאמינים בכל מאודם ברעיון שלשמו הם נלחמים, הם ימשיכו להיאבק עליו מבלי להתחשב בסכנה האורבת להם באופן אישי. בתנאים אלה, עלול הדיכוי דווקא להגביר את הניכור של שאר האוכלוסייה כלפי המשטר ואת מספר המתנגדים.

עוצמתם של השליטים עלולה להיפגע בדרך נוספת. כפי שהזכרנו, היכולת להפעיל סנקציות נובעת מציותם ושיתוף הפעולה של לפחות חלק מהאזרחים. לביצוע מעצרים, מאסרים, הלקאות, ודרכי דיכוי אחרות נדרשת עזרתם של המשטרה, של כוחות הצבא, ושל כוחות אחרים, ולעיתים קרובות נדרש גם סיועה של כלל האוכלוסייה. נאמנותם של כל "מפעילי העונשים" הללו איננה מובטחת מאליה תמיד ובהכרח.

קיימת אפשרות שכוחות המשטרה, הצבא והכוחות האחרים, יפסיקו לקבל בחיוב את הרעיון שזכותם של השליטים לשעבר, או של אלה העומדים לקבל לידם את השלטון, לתת פקודות כאלה. יותר מזה, אנשי הכוחות הללו עלולים לפתח הזדהות, בהווה או בעתיד, עם עצם הרעיון שגורם להתקוממות האוכלוסייה, ולכן הם עשויים להסס להעניש אנשים הפועלים למען אותו רעיון. המשטרה וכוחות הצבא יכולים לבצע פקודות כרשלנות מכוונת כאשר נראה להם שהם צריכים להיראות כאילו הם ממלאים אחר הפקודות של מפקדיהם. כמו כן, במקרים רבים אירע שהעימות של המשטרה וכוחות הצבא עם מתקוממים שבחרו בדרך המאבק הבלתי-אליים הביא לירידה של ממש בנכונותם לציות לפקודות. לעיתים תהיה התוצאה רחיעה בקנה מידה גדול מביצוע הפקודות, או אי-ציות סמוי; במקרים אחרים יתפתח הדבר עד לכדי מרד גלוי נגד ההוראות להמשיך בדיכוי אכזרי של בני אדם אשר אינם נוקטים אמצעי מאבק אלימים. זוהי, אגב, אחת הסיבות

החשובות (כפי שיתברר בפרק השלישי) להדגשת החשיבות של התמדה בדרך מאבק באמצעים בלתי-אלימים.

בעזרת שלושת הגורמים החשובים האלה – שלילת סמכות, אהדה לעניינם של המתקוממים, וסלידה משימוש בשיטות דיכוי אלימות נגד בני-אדם שנמנעים משימוש באמצעים אלימים – ניתן להשפיע בצורה מכוונת על היחלשותה המשמעותית ואפילו התפוררותה של עוצמת השליטים.

אפשרות קיומה של התנגדות קיבוצית

אם עוצמתם של השליטים מותנית במידת הסיוע והציות שהם זוכים לה, כל מה שנחוץ על מנת לנטרל עוצמה זו הוא לשמור על אי-שיתוף פעולה ואי-ציות גרתיים. אם האזרחים התגברו על הפחד, או גם אם חלה ירידה משמעותית בפחדיהם, וברגע שישנה נכונות לסבול סנקציות כמחיר לשינוי – נוצרים תנאים מתאימים לאי-ציות ולא-שיתוף פעולה בקנה מידה גדול.

בשלב זה מקבלת הפעולה משמעות פוליטית. רצונם של השליטים מופר לנוכח מספר האזרחים המתנגדים להם, וכפונקציה של מידת תלותם של השליטים בהם. התשובה לבעיה של חוסר שליטה לכאורה בעוצמה פוליטית, נמצאת אפוא ביכולת ליוזם סירוב לשיתוף פעולה בקנה מידה גדול, וביכולת לשמור עליו גם כתנאי דיכוי.

ההנחה שעוצמה פוליטית מושגת על ידי שימוש באלמות, ושניצחון הוא בהכרח מנת חלקו של הצד שלו הכושר הגדול יותר להפעיל אלימות, היא מוטעית מיסודה. ניתן להשיג ניצחון מוחץ על עריצים, רודנים ותוקפנים למיניהם על ידי עצם הבחירה שלא לציית, על ידי רצון להתקומם, ועל ידי היכולת להתנגד.

ביולי 1943, פתח ואמר היטלר: "שליטה באוכלוסיה באזורים הכבושים היא, ללא ספק, בעיה פסיכולוגית. שלטון לא יושג באמצעות הכוח לבדו. נכון הוא שלכוח ערך מכריע, אך באותה מידה חשוב שיהיה אותו משהו פסיכולוגי שגם מאמן החיות משתמש בו כדי לשלוט בחיה. האזרחים חייבים להיות משוכנעים שאנחנו המנצחים."

מה קורה, אם כן, כאשר בני אדם מסרבים להכיר בהנהגתם הפוליטית של הפולשים שזכו בניצחון צבאי? מה קורה כאשר האזרחים מסרבים להישמע לדרישות כוחות הצבא שפלשו לבירה, עצרו או רצחו את נבחרי העם, והכריזו שכוחות הצבא המורדים עומדים עתה בראש הממשלה החדשה? כאשר אוכלוסיה מבינה את הפוטנציאל הטמון בה, פוטנציאל הנובע מעצם מהותה של העוצמה

הפוליטית, נפתחות בפניה אופציות חדשות, מציאותיות ומעשיות, אם גם השימוש בהן נדיר למדי.

מה דרוש כדי ליישם תוכנה זו?

שאלת המפתח שצריכה להישאל, על מנת שאפשר יהיה ליישם את הבנת מהותה של העוצמה הפוליטית, היא כיצד? חוסר הידע לגבי היכולת לפעול נגד שליטים קיימים הנוהגים להפעיל אמצעי דיכוי, והיכולת למנוע את עלייתם של שליטים חדשים, הוא אחת הסיבות החשובות לכך שאזרחים לא פעלו עד היום בצורה נמרצת יותר למיגורם של משטרי עריצות ודיכוי למרות קיומה של הבנה זו. כדי שאפשר יהיה לפעול על בסיס הבנה זו חייבים להתמלא לפחות שני תנאים עיקריים. התנאי הראשון: על האוכלוסייה להביע בצורה פעילה את התנגדותה למשטר העריץ על ידי סירובה לשתף פעולה. סירוב זה יכול ללבוש פנים רבות. מיעוטן תהיינה קלות; רובן מסוכנות; ובכולן יידרשו מאמץ, אומץ לב ואינטליגנציה.

התנאי השני: הפעולה חייבת להיות של קבוצה או של המון. כאשר המיעוט השולט מאוחד ומאורגן היטב ואילו הרוב הנשלט מפולג וחסר ארגון עצמאי, האוכלוסייה תהיה חלשה מכדי ליזום התנגדות קבוצתית. כדי שהפעולה תצליח חייבת להיות התנגדות קבוצתית (קולקטיבית) והתקוממות כוללת. בדרך כלל, נוצר איום משמעותי על מקורות העוצמה של השליטים רק כאשר קבוצת אזרחים גדולה, או קבוצות חברתיות ומוסדות שונים, מונעים מהם בעת ובעונה אחת סיוע, שיתוף פעולה וציות. אולם ניתן גם להשיג תנאים אלו בהדרגה, שלב אחר שלב. למשל, דרשה של כומר המתנגד למשטר תשפיע אולי על קומץ של מאמינים מקומיים, בעוד שהכרזת ראשי הכנסייה על המשטר כלא-חוקי בשם העם כולו, יכולה להוביל להתמוטטות הממשלה. בקומץ פועלים שעובים בהפגנות את מקום עבודתם אפשר לירות, אבל שביתה מאורגנת היטב על ידי גוש חזק של אלפי בני אדם יכולה לכפות על השליטים ויתורים משמעותיים. פקידי ממשל בודדים שמתעלמים מהוראות יזכו להתייחסות קטנה מאוד, בעוד שאי-שיתוף פעולה של חלקו הגדול של המנגנון הביורוקרטי יכול לשתק את הדרג המנהל.

לכן, אי-שיתוף פעולה ואי-ציות מצד ארגונים שלמים ומוסדות, בניגוד לפעולה דומה שנוקטת על ידי יחידים, הוא חיוני. הנקודה החשובה מכול היא יכולתם של גופים אלה למנוע מן השלטון את מקורות העוצמה שהם בדרך כלל מספקים.

הבסיס המבני לשליטה של האוכלוסיה

יכולתה של האוכלוסיה להתארגן לפעולה משותפת נגד השלטון מושפעת במידה רבה ממעמדם של הארגונים והמוסדות הבלתי-ממלכתיים של אוכלוסיה זו. הסיבה לכך היא שדרך גופים אלה אנשים יכולים לפעול בצורה קולקטיבית. ארגונים ומוסדות לא ממלכתיים אלה הם מוקדי העוצמה. הם "המקומות" בחברה שבהם העוצמה ממוקמת, מתלכדת ובאה לידי ביטוי.

המבנה והאופי המיוחדים של מוקדי העוצמה הללו משתנים מחברה לחברה, וממצב למצב בתוך אותה חברה. אולם בדרך כלל, הם יכללו קבוצות חברתיות ומוסדות כגון: משפחות, שכבות חברתיות, קבוצות דתיות, וקבוצות אתניות שונות, קבוצות של אנשי מקצוע, קבוצות כלכליות, כפרים ועיירות, ערים, מחוזות ואזורים, גופים ממשלתיים קטנים יותר, ארגונים התנדבותיים, ומפלגות פוליטיות. לרוב אלה הן קבוצות חברתיות ומוסדות מסורתיים, מבוססים ומוגדרים. לעומת זאת, לפעמים המוסדות מאורגנים בצורה פורמלית. הם יכולים להיווצר או להתחדש כחלק מניסיון להשיג מטרה כלשהי, או כחלק מתהליך ההתקוממות.

כך או כך, מעמדם של ארגונים ומוסדות כמוקדי העוצמה ייקבע לפי יכולתם לפעול בצורה עצמאית, להשתמש ביעילות בעוצמה זו, ולווסת את העוצמה של מוקדים אחרים או של השליטים המנהלים את כל המערכת המדינית.

מערכת מורכבת זו של יחידות עצמאיות ויחסי כוחות מהווה את הבסיס "המבני" לשליטה פוטנציאלית של האוכלוסיה על המשטר המדכא. "המצב המבני" של החברה כשלם תלוי בשלושה גורמים: הגורם הראשון הוא מידת החינניות של מוקדי העוצמה — האם קיימים כבר קבוצות ומוסדות, מה מספרם, מה עוצמת כוחם הפנימי ומידת החינניות שלהם, עד כמה הם ממורכזים או אינם ממורכזים, ומהו תהליך קבלת ההחלטות הפנימי שלהם.

הגורם השני הוא היחסים השוררים בין הקבוצות והמוסדות העצמאיים בחברה. האם מוקדי עוצמה* אלה יכולים לפעול יחדיו למען מטרה משותפת? האם הם יכולים לתאם ביניהם את דרכי התכנון והפעולה?

הגורם השלישי הוא היחסים בין מוקדי עוצמה אלה והשליטים. האם המוקדים הללו אכן מסוגלים לפעול בצורה עצמאית נגד השליטים? במלים אחרות, האם הם יכולים לא לציית ולא לשתף עימם פעולה, ובכך להגביל או לערער את כוחם של השליטים? או שמא חופש הפעולה שלהם מוגבל?

המצב המבני הזה הוא שיכתיב את גבולות כוחם הפוטנציאלי של השליטים. מעבר לגבולות אלו הם לא יוכלו לפעול ללא שינויים מבניים או ללא הגברת סמכותם, או מבלי ששיגו הסכמה מרצון, או סיוע פעיל מהאזרחים ומוסדותיהם.

אם אכן קיימת עוצמה רבה, המפוזרת במידה שווה בין מוסדות עצמאיים חזקים וחיוניים, אזי בעייתות משבר, יכול מצב זה לחזק את היכולת של יחידים ומוסדות לבטל במשותף את מקורות העוצמה של השליטים או השליטים לעתיד, כדי שניתן יהיה לאכוף את שלטון העם.

בסיסה המבני של החירות

כאשר מוקדי העוצמה פרוסים בצורה יעילה במגזרים השונים של החברה, סביר להניח שעוצמתם של השליטים תוגבל על ידי מעצורים ובלמים, שיאפשרו לחברה להתנגד לדיכוי, להשתלטות ולתוקפנות. מצב זה מזוהה עם "חירות" פוליטית. לעומת זאת, כאשר מוקדים אלה נחלשים באופן משמעותי או כאשר פעילותם העצמאית נהרסת, כאשר גם האזרחים הם חסרי אונים, ועוצמתה של החברה הופכת להיות ריכוזית יותר, קטנים הסיכויים לבלום את שאיפותיהם של השליטים. מצב זה מתקשר עם "עריצות". לא במקרה ניסו בעבר מדינות טוטליטריות למגר את כל הקבוצות העצמאיות או לאכוף עליהן את שליטתה המוחלטת של המפלגה או המדינה.

החירות, אחרי הכול, איננה מתנה ששליטים "מגישים" לנתיניהם מרצונם. גם המבנים המוסדיים הרשמיים, או תקנוני הממשלה, כגון אלה הכתובים בחוקה, לא הם שקובעים את דרגת החירות או את מגבלות השליטים. למעשה, חברה יכולה להיות חופשייה יותר או מדוכאת יותר מכפי שנקבע בחוקת המדינה או כמערכת המשפטית שלה. אדרבא, מידת עוצמתם של שליטים והיקפה, כמו גם דרגת החירות האמיתית של החברה, ייקבעו בהתאם לחוסנם של האזרחים ומצבם של מוסדות החברה כולה. עוצמתם של השליטים ודרגת החופש של החברה יכולים לגדול או לקטון בעקבות השפעת גומלין בין פעולות השליטים ופעולות האזרחים: שליטים אחדים יבחרו שלא לדכא את האוכלוסייה עד קצה הגבול המותר להם על-פי המצב המבני, ושליטים אחרים יקבלו אולי תמיכה גדולה יותר ממה שדורש המצב המבני, וכך תגדל עוצמתם.

עלייה בעוצמתם של שליטים נקבעת באופן ישיר או עקיף, מצד אחד, על ידי הסכמת האזרחים לקבל את השליטים, ולציית להם, לשתף פעולה ולמלא אחר דרישותיהם ושאיפותיהם. מצד שני, ירידה בעוצמתם של שליטים נקבעת בהתאם לאי-יכוננותם של האזרחים לקבל על עצמם את מרות השליטים, בנוסף לאפשרות הניצבת בפניהם לא לציית, למנוע שיתוף פעולה, להתנגד לתקנות, ולסרב לבצע דרישות שנכפו עליהם.

מכאן שדרגת החירות או דרגת העריצות בכל חברה פוליטית משקפת את נחישותם היחסית של האזרחים להיות חופשיים, את נכונותם ויכולתם להתארגן לחיים של חירות, ובראש וראשונה, את יכולתם להתנגד לכל נסיון השתלטות או שיעבוד. במלים אחרות, האוכלוסייה יכולה להשתמש בחברה עצמה כאמצעי לכיסוס חירותה ולהגנה על חירות זו. עוצמה חברתית, ולא דווקא אמצעי השמדה טכנולוגיים, היא הערוכה הטובה ביותר לחירות האנושית.

הגנה, ומקורותיה החברתיים

הבנת אופיה של העוצמה הפוליטית ושל האמצעים להגבלת העוצמה או מניעתה מידי השליטים, היא רלוונטית מאוד לשאלה כיצד לספק לחברה הגנה יעילה כנגד נסיונות פנימיים להפלת השלטון או נגד תוקפים מבחוץ. הבנה זו מצביעה על כך שהאוכלוסייה ומוסדות החברה יכולים להיות מרכיבים עיקריים בהבטחתה של הגנה יעילה.

האוכלוסייה ומוסדותיה יכולים לעשות זאת על ידי סירובם להעניק את ההסכמה, את הכניעה ואת שיתוף הפעולה שהתוקפים זקוקים להם. העיקרון העומד מאחורי פעולות אלה, כפי שכבר ראינו, הוא פשוט: הגבלת מקורות העוצמה – סמכות, משאבי אנוש, כישורים וידע, גורמים לא מוחשיים, משאבים חומריים וסנקציות – כל אלה מחלישים את עוצמת השליטים בעוד שמניעתם מפוררת עוצמה זו. תוכנה זו מאפשרת למתגוננים להילחם בתוקפים על ידי הפניית חוסנה הפנימי של החברה באופן ישיר כנגד ההתקפה. על ידי שמירה על אמות מידה משלה ללגיטימיות, לאורח החיים שלה, לאוטונומיה של מוסדותיה ולעקרונותיה החוקתיים, יכולה החברה לנטרל את ההתקפה עליה ולשמור על קיומה שלה. החברה יכולה להכשיל את מאמצי התוקפים לסחוט ממנה רווחים כלכליים, פוליטיים ואידיאולוגיים, על ידי גיוס כל מקורות העוצמה המרוכזים בידה כדי לסכל את נסיונותיהם של התוקפים להגשים את יעדיהם. שימוש של החברה כולה בסנקציות ובלחצים פסיכולוגיים, חברתיים, כלכליים ופוליטיים, יכול להנחיל לתוקפים מכה ניצחת על ידי פגיעה ביכולותם ובאמינותם של מנגנוני האדמיניסטרציה והדיכוי של התוקפים. קיימת אפשרות שבנסיבות מסוימות תהיה למוסדות שונים במערכת המדינית, אשר שירתו בנאמנות שליטים קודמים, נטייה להיות פחות נאמנים במצבי משבר. הכוונה היא למוסדות ממלתיים, כגון הבנק המרכזי, בית המשפט העליון, או ממשלות אוטונומיות של חבלי ארץ שונים. במקרים אחרים יכולות להיות

התארגנויות בתוך אותם מוסדות — כגון סניפים של הביורוקרטי והשירות הציבורי, או יחידות מסוימות של כוחות המשטרה והצבא.

כאשר מוסדות שלמים, או התארגנויות משמעותיות בתוך מוסדות אלו, מתחילים להחליט החלטות בעצמם ולפעול באופן עצמאי בניסיון להתנגד לתקנות השליטים או השליטים לעתיד, הם הופכים להיות מרכיבים המערערים את יציבותה של המערכת המדינית הריכוזית. בשלב זה הם מקבלים מאפיינים של מוקדי עוצמה עצמאיים בחברה. אם מרכיבי חוסר יציבות אלה במערכת המדינית ימשיכו את תהליך הגדלת עצמאותם, הם יתרמו להתפוררותה של מערכת זו. זהו כמובן איום חמור מאוד לקבוצה המנסה להישאר או להפוך להיות "הקבוצה השלטת", השייכת לסוג השליטים שהחברה דוחה — רודנים, אלה המנסים להדיח את השלטון הקיים, או תוקפנים מבחין.

החלשת עוצמתם של התוקפים והריסתה ניתנת לביצוע ללא הפעלת כלי נשק צבאיים. כאשר החברה מלוכדת, מגובשת סביב מחויבות עצמית, ומוכנה היטב להתקוממות נגד תוקפים ומדכאים, התגובה היעילה ביותר שלה לנסיונות פנימיים להפלת השלטון ולנסיונות תקיפה של כוחות זרים תהיה הגנה באמצעות שימוש בעוצמה חברתית.

במצבים של תוקפנות בינלאומית, מרכיבים חשובים בנסיונות ההתגוננות הם מאמצים לשלהב את ההתנגדות מבית לפלישתם של התוקפים או להבליטה, וכן להפעיל סנקציות בינלאומיות פוליטיות, דיפלומטיות וכלכליות על התוקפים. יכולתה של החברה המגוננת לעורר תמיכה בארצם של התוקפים ובקהילייה הבינלאומית תושפע בחלקה מן המדיניות של אותה חברה בעבר.

לסיכום, יכולתה של אוכלוסייה בעלת מוקדי עוצמה חזקים להתנגד לתוקפנים ולנסיונות להפיל את השלטון תושפע ממספר גורמים: (1) השאיפה היחסית של האוכלוסייה להתנגד לתוקפים; (2) מספרם, כוחם, ועצמאותם של הארגונים ומוסדות החברה; (3) יכולתם של מוקדי העוצמה הללו לפעול יחדיו לשם הגנה על החברה; (4) מידת העוצמה החברתית שמוקדים אלו יכולים להפעיל באופן עצמאי; (5) מקורות העוצמה בהם הם שולטים והזדקקותם היחסית של התוקפים למקורות אלה; (6) כושרם היחסי של המתקוממים למונע שיתוף פעולה למרות הדיכוי; (7) ויכולתם להשתמש בצורה יעילה בדרך המאבק הבלתי־אליים.

אם אכן חדורים המתקוממים ברצון עז להתקומם, אם יש להם מוסדות עצמאיים חזקים שיכולים לשלוט במקורות עוצמה פוליטיים חשובים, והם יכולים לארגן במיומנות מערכה של אי־שיתוף פעולה והתקוממות — אזי הבחירה במאבק המבוסס על עוצמה חברתית היא הבחירה המתאימה, שבאמצעותה ניתן יהיה לתת

חשובה הולמת להתקפה. ואולם לא די בעזות מצח של כלל האזרחים ובעקשנות משותפת. לפני שהעם בוחר ללכת בדרך זו, עליו לדעת כיצד לנהל את המאבק שיבוא בעקבות פעולת ההתקוממות הראשונה. יהיה עליו להבין את מהות הטכניקה של הפעולה הבלתי-אלימה המבוססת על הבנת מקורות העוצמה הפוליטית שבה דנו בפרק זה. כמו כן, חשוב יהיה שהעם יבין מהם הגורמים להצלחתה או לכשלונה של הטכניקה הזו? מה דרוש כדי להשיג יעילות מרבית? אילו אופציות היא מספקת ואילו דרישות היא מציבה? כדי להשיב על שאלות אלה עלינו לבחון בקפידה את השיטות המיוחדות בדרך פעולה זו, את דינמיקת השינוי שלה, את התנאים להצלחתה, ואת העקרונות האסטרטגיים והטקטיים הייחודיים לה.

הערות

לשם פיתוח מפורט יותר של ניתוח העוצמה ולקבלת מקורות רבים אחרים, ראה: Gene Sharp, *The Politics of Nonviolent Action* (Boston: Porter Sargent 1973), pp. 7-62 and Gene Sharp, *Social Power and Political Freedom* (Boston: Porter Sargent, 1980), pp.21-67.

אחדים מהתיאורטיקנים שרעיונותיהם סייעו בפיתוח האבחנות הללו, הם: Auguste Comte, T.H. Green, Errol E. Harris, Etienne de la Boetie, Harold D. Lasswell, John Austin, Baron de Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, William Godwin, Bertrand de Jouvenel, Robert MacIver, Chester I. Barnard, Niccolo Machiavelli, W.A. Rudin, Max Weber, Herbert Goldhamer, Edward A. Shils, Karl W. Deutsch, Jeremy Bentham, Georg Simmel, E.V. Walter, Franz Neumann, David Hume, Thomas Hobbes, Jacques Maritain and Alexis de Tocqueville.

התייחסות ספציפית לעבודותיהם נמצאת בספרים הרשומים לעיל.

לעיון בגורמים התורמים להצלחתם או לכשלונם של מאבקים לא-אלימים, ראה: Sharp, *The politics of Nonviolent Action*, pp. 726-731, 754-755, 815-817.

הציטוט לקוח מדבריו של :

Etienne de la Boetie, "Discours de la Servitude Volontaire," in *Oeuvres Completes d'Etienne de la Boetie* (Paris: J. Rouam & Cie., 1892), p. 12 and pp. 8-11. The translation is by Madelehne Chevalier Emrick. See also Boetie, *Anti-Dictator: The "Discours sur la servitude volontaire" of Etienne de la Boetie*, trans. by Harry Kurz (New York: Columbia University Press, 1942).

The quotation from Hitler is contained in Alexander Dallin, *German Rule in Russia 1941-1945* (New York: St. Martin's, 1957), p. 498.

פרק שלישי

הפעלת העוצמה

מערכת הנשק של מאבק בלתי-אלים

במונחים פוליטיים, פעולה בלתי-אלומה מבוססת על עיקרון מאוד פשוט: בני אדם אינם עושים תמיד את הנדרש מהם, ולעיתים אף עושים את שואסר עליהם לעשות. אזרחים עלולים להפר חוקים שאותם הם שוללים. פועלים עלולים להפסיק לעבוד. המנגנון הביורוקרטי עלול לטרכ לפעול בהתאם להוראות. חיילים ומשטרה עלולים לבצע פקודות לדיכוי האוכלוסיה ברשלנות מכוונת, או אפילו למרוד.

כאשר פעילויות אלו ואחרות מתרחשות בעת ובעונה אחת, הן מגבילות את מקורות העוצמה של השליטים ומחלישות אותה. המשטר מתפורר ואלה שהיו "שליטים" חוזרים להיות בני אדם בשר ודם. תהליך זה יכול להתרחש גם כאשר הצבא אינו זו ממקומו, החיילים אינם נפגעים, הערים לא נהרסות, המפעלים וכלי התחבורה ממשיכים לפעול בשיא כושרם, ובנייני הממשל עומדים במקומם. ובכל זאת, השינוי הוא מהותי מכיוון שנמנע מהם הסיוע האנושי שבנה את העוצמה הפוליטית של המשטר ותמך בה.

כיצד ניתן לנצל את התוכנה לגבי עוצמה זו, ולתרגמה לפעולה שיכולה לשמש להגנה על החברה? אילו שיטות יכולים המגינים לנקוט כדי למנוע את מקורות העוצמה שהם זקוקים להם מתוקפנים זרים או מכאלה המנסים להדיח את השלטון? מה דרוש להם כדי שיוכלו להתמודד עם הדיכוי הצפוי? תשובות לשאלות אלה אפשר למצוא בניתוח מעמיק יותר של טכניקת הפעולה הבלתי-אלומה.

הפעולה הבלתי-אלימה היא כה שונה מתגובות מתונות ושקטות יותר לסכסוך (כגון פשרה או בוררות), עד שיש המצביעים דווקא על נקודות משותפות רבות בינה ובין המלחמה הקונוונציונלית. צריך להבין דבר אחר: פעולה בלתי-אלימה הינה אמצעי לחימה, היא מלחמה. מעורבים בה עימותים בין כוחות, ופתיחה ב"קרבנות", יש צורך בתכנון של אסטרטגיה וטקטיקה, דרושים לה "כלי נשק" רבים ו"חייליה" נדרשים לאומץ לב, משמעת והקרבה. את הפעולה הבלתי-אלימה אפשר לכנות גם בשם "מאבק בלתי-אליים", במיוחד במצבים בהם נדרשת הפעלתן של דרכי פעולה קיצוניות של טכניקה זו המכוונות כלפי יריב תקיף וחזק שמפעיל שיטות דיכוי וצעדי ענישה חמורים נוספים.

גישה זו, לפיה פעולה בלתי-אלימה היא טכניקת לחימה "אקטיבית", מנוגדת לחלוטין לקביעה שרווחה בעבר, ולו גם באופן חלקי, שתופעה כזו אינה אפשרית, או שכל פעולה של "אלימות" היא ביטוי לפסיביות גמורה או לכניעה. אלה שהמעיסו בערכה של פעולה זו הודו בקיומה, אך טענו שגם בשיאה, צורת מאבק זו נשענת על שכנוע הגיוני של היריב או על השפעתה של פנייה על בסיס של אמות-מידה מוסריות או על "המסת לבבות" — אמצעים שממילא לא ישיעו על מהלכם של סכסוכים חמורים. ואולם העוצמה שאינה ניתנת לערעור של מאבקים בלתי-אלימים, ובמיוחד בשנים שמאז 1968 — למשל התנגדות הציבים והסלובקים, עלייתה של תנועת סולידריות בפולין, נצחון העם הפיליפיני על משטרו של מרקוס, המהפכות השקטות במזרח גרמניה בשנת 1989, בצ'כוסלובקיה, בבולגריה — אילצה גם את הספקנים להודות בקיומה של התופעה.

פעולה בלתי-אלימה כשמה כן היא: פעולה שאינה אלימה, לא חוסר פעולה. טכניקה זו אינה מתבטאת במלים, אלא במעשים כגון, מחאות סמליות, אי-שיתוף פעולה חברתי, כלכלי, ופוליטי, והתערבות בלתי-אלימה. פעולה בלתי-אלימה היא ברוב המקרים פעולה של קבוצה או המון רב. בעוד שביטויים מסוימים של טכניקה זו, ובמיוחד הדרכים הסמליות, יכולים להיתפס כמאמצי שכנוע בלבד. הביטויים האחרים, ובמיוחד אי-שיתוף פעולה, משתקים בפועל ואף מפוררים את מערכת היריבים, ובעיקר כאשר נוטלים בהם חלק מספר רב של בני-אדם.

קיימים מניעים שונים ומגוונים להחלטה לנקוט פעולה בלתי-אלימה במקום פעולה אלימה. ברוב רובם של המקרים שאירעו בעבר הועדף השימוש במאבק בלתי-אליים בגלל שהסיכויים להצלחתו היו רבים יותר מהסיכויים להצלחתן של צורות מאבק אחרות. במקרים מסוימים, התנסות ישירה קודמת עם שימוש באלימות, או ידיעת השלכותיה, גרמה לבני אדם לשקול היטב את השימוש בטכניקות אלה. ("אלימות" כאן פירושה איום או הפעלה מכוונת של פגיעה פיזית או גרימת מוות

לכני אדם). דוגמאות לפעולות אלימות הן: התפרעויות, התקוממויות אלימות, פעולות טרור, מלחמת גרילה ומלחמות קונוונציונליות. הסיכויים לתבוסה עקובה מדם, הסיכוי למספר רב של נפגעים והרס עצום, או השלכות ארוכות-טווח של הפעלת אלימות (חוסר אמון חברתי, שפל כלכלי, התגברות הסיכויים לעלייתו של משטר צבאי, או התעוררותה של אלימות פנימית), הביאו אנשים לחיפוש אחר פתרונות לא-אלימים. במקרים בודדים אחרים נדחה השימוש באלימות בשל סיבות דתיות, מוסריות או מצפונית – ועקב כך נסללה הדרך לשימוש בטכניקה הבלתי-אלימה. במקרים אחרים לא נעשה שימוש באלימות בגלל שיקולים מעשיים ועקרוניים.

ברגע שהוחלט להתמודד עם העימות בדרך של מאבק בלתי-אלים, המשימה המוטלת על אלה השואפים להשיג ניצחון בדרך זו היא להגביר את כוחם ככל האפשר ולהפעיל את הטכניקה בצורה מחוכמת. עליהם למלא אחר התנאים הדרושים להצלחת הפעולה הבלתי-אלימה, ולהשליך עליה את מלוא ידם. ההנחה הרווחת היא שהשגת ניצחון באמצעות מאבק בלתי-אלים אורכת זמן רב יותר מאשר באמצעות מאבק אלים, אך הנחה זו איננה בהכרח נכונה. היו מקרים בהם מאבקים אלימים נמשכו חודשים רבים ואף שנים. ראה למשל את מלחמות הגרילה בסין, ויגוסלביה, אלג'יריה ווייטנאם, או את משך קיומן של מלחמות בינלאומיות שונות כגון שתי מלחמות העולם (שלא להזכיר את מלחמת שלושים השנה, ואת מלחמת מאת השנים באירופה). גם ההנחה שלוחמה צבאית משיגה תמיד את המטרות הרצויות, ושמצעים צבאיים מגבירים את הסיכויים להצלחה, היא מוטעית מיסודה. לפחות במחצית מן המקרים, הדרך הצבאית נכשלה, היינו, צד אחד הפסיד. וזאת מבלי להתייחס לשאלה האם יעדי המאבק המקוריים הושגו. במצבים של קיפאון צבאי אף אחד מן הצדדים אינו מנצח.

לעומת זאת, היו מאבקים בלתי-אלימים שלא רק שהצליחו (לפעמים גם בהפלת משטרי דיקטור), אלא גם עשו זאת במהירות. נסיון ההפיכה של קאפו, לדוגמה, הוכנע בפחות מחמישה ימים. הרוזן של סלבדור, גנרל מקסימיליאנו הֶרְנַנְדֵז מרטִינֵז, גורש בעקבות התקוממות בלתי-אלימה בפחות משלושה שבועות, באפריל-מאי 1944. הרוזן הצבאי ג'ורג' אוביקו הודח מתפקידו כנשיא גוואטמלה במאבק בלתי-אלים שנמשך אחד-עשר יום בלבד, ביוני אותה שנה. בשנת 1989 התמוטטו המשטרים הדיקטטוריים במזרח גרמניה, צ'כוסלובקיה, ובולגריה לאחר שבועות אחדים של התנגדות בלתי-אלימה, בקנה מידה גדול, בכל אחת מן המדינות. לא כל המאבקים מצליחים מהר כל-כך, אך גם אם הם נמשכים ימים או שנים, יעילותם תלויה ביכולתם של המשתמשים בפעולה בלתי-אלימה לדבוק בטכניקה

שבה הם בחרו, ולהפעילה בעקביות וכתחכום. טכניקה זו לא תביא את התוצאות הרצויות אם היא תוכננה בפזיזות או נזנחה מהר מדי. נהפוך הוא, כדי להשיג את מלוא התועלת דרושים תכנון מדוקדק ומשמעת חמורה ביישומה של שיטה זו. מסוכן להתייחס אל הפעולה הבלתי-אלימה כאל תופעה חסרת חשיבות שנמצאת בשולי הדרך המרכזית (דרך, שמן הסתם תהיה אלימה) או רק כאל פעולה מקדימה לאסטרטגיית מאבק שלמה. ברור לחלוטין שלטכניקה של מאבק בלתי-אליים לא יהיה שום יתרון אם תתלווה אליה פעילות אלימה. למעשה, זהו מצב מסוכן מאוד, מכיוון שהאלימות, כפי שידון מאוחר יותר בפרק זה, היא הרסנית למרכיבים חיוניים של הטכניקה הבלתי-אלימה. אלימות זו, גם אם תהיה מוגבלת, תגרום להפחתת מספרם של המתנגדים ולהחלשת האפקטיביות של אי-שיתוף הפעולה. נוסף לכך, האלימות עלולה להקטין את ההשפעה שיש לאופי הבלתי-אליים של התנועה על מחנה היריב (במיוחד על המשטרה והצבא), ולהפחית את רמת האהדה והתמיכה של הצדדים שאינם מעורבים בעימות. לכן החדרת אלימות למאבק בלתי-אליים מחלישה אותו במקום לחזקו.

פעולה בלתי-אלימה היא דרך מאוד מוגדרת לפתרון סכסוכים. יש לה אסטרטגיית משלה, טקטיקות משלה, ו"מערכת נשק" משלה. אם שיטה זו מופעלת בחוכמה, היא מסוגלת להציע למשתמשים בה דרכים ליישם ולגייס את פוטנציאל העוצמה שלהם לדרגה גבוהה אף יותר מאשר על ידי שימוש באלימות. כדי לבחון את דרכי היישום ההגנתיות של הפעולה הבלתי-אלימה, חשוב לבדוק קודם כול את המיגוון הרב של "כלי הנשק" הבלתי-אלימים, או את שיטות הפעולה הייחודיות לטכניקה זו. לאחר מכן צריך לבדוק את המנגנונים שבעזרתם גורמת פעולה בלתי-אלימה להצלחה. לאחר שנבין את הטכניקה הבלתי-אלימה באופן כללי, אפשר יהיה להתמקד בפרק הרביעי בנסיונות פנימיים להפלת השלטון ובתוקפנות זרה.

שיטות שונות של פעולה בלתי-אלימה

בפעולה בלתי-אלימה יכולים להיות שלושה סוגים של פעולות: פעולות לא-תעשה — כלומר, אנשים יסרכו לבצע פעולות שהם מבצעים בדרך כלל, או להימנע מפעולות שהם אמורים לבצע על פי המסורת, או כאלה שהם נדרשים לבצע על פי החוק או בהתאם לתקנות; פעולות עשה — אנשים יידרשו לבצע צעדים שאינם מבצעים בדרך כלל, אינם נדרשים לבצע על פי המסורת, או נאסר עליהם לבצעם על פי החוק או התקנות; ושילוב של השניים.

צעדים אלה כוללים מיגוון רחב של אמצעי פעולה ספציפיים, או של "כלי-נשק". עד היום זהו מאתיים בקירוב, וללא ספק קיימים בימינו עשרות או מאות אמצעי פעולה נוספים, וכאלה ימשיכו להיווצר בסכסוכים בעתיד. בטכניקה הנוכחית של המאבק הבלתי-אלים קיימות שלוש קבוצות עיקריות של כלי נשק בלתי-אלימים: מחאה בלתי אלימה ושכנוע, אי-שיתוף פעולה, התערבות בלתי-אלימה.

מחאה ושכנוע בדרך הבלתי-אלימה

זוהי קבוצה גדולה של פעולות שהן בעיקרן פעולות התנגדות שקטות או נסיונות שכנוע. זהו צעד אחד מעבר להתבטאות מילולית, אבל צעד אחד לפני אי-שיתוף פעולה והתערבות בלתי-אלימה. אלה הם המתונים מבין "כלי הנשק" הבלתי-אלימים. פעולות אלו כוללות מצעדים, ישיבה ממושכת מול בנייני ממשלה, נאומים פומביים, הצהרות של ארגונים, ויתור על תארי כבוד, צעדים סמליים פומביים, משמרות שובתים, הנפת שלטים, מפגשים בלתי רשמיים בין מרצים וסטודנטים, הכרזות על אבל כללי ופגישות מחאה.

מטרת השימוש בהם היא להראות שהמוחים הם נגד או בעד עניין מסוים. מטרת הצעד היא בראש ובראשונה להשפיע על היריב. לחילופין, הצעד יכול להיות מכוון כדי לתקשר עם הציבור, עם צופים מן הצד, או עם צד שלישי, ישירות או באמצעות פרסום, כדי לעורר תשומת-לב ולעודד תמיכה בשינוי הרצוי. מטרתם של אמצעים אלה עשויה להיות גם עידוד "הקבוצה הסובלת" — אותם אנשים המושפעים ישירות מן העניין — לפעול בעצמם, למשל, להשתתף בשביתה או בחרם כלכלי. שיטות מתוננות אחדות השייכות לקבוצה זו (כגון חלוקת כרוזים) מכוונות לעיתים לשכנע גורם אחר להפעיל תגובה חריפה יותר, כגון חרם כלכלי.

שיטות אלה — מחאה בלתי-אלימה ושכנוע — הופעלו במקומות רבים בצורה של חלוקת כרוזים, משמרת שובתים, נשיאת שלטים, או צעדות. הנה מספר דוגמאות: כמרים גרמנים נשאו דרשות בכנסיות בגנות הנאצים; חבר יושבי הראש של האסיפה הלאומית הציכית שלח הצהרה המוקיעה את הפלישה הסובייטית לצ'כוסלובקיה ודרש "נסיגה מיידית" מממשלות ובתי הנבחרים של חמש המדינות החברות בכרית ורשה שפלוש לתחומה; "מזכר" שנחתם על ידי עשרות מטובי הסופרים והאמנים הקומוניסטים בהונגריה בתחילת נובמבר 1956 ביקש מהוועדה המרכזית של המפלגה הקומוניסטית לעצור בעד פקידי ממשל מלהפעיל "שיטות אנטי-דמוקרטיות שמטילות מום בחיינו התרבותיים" וקראו ל"אווירה חופשית, כנה, בריאה ודמוקרטית החדורה ברוחו של שלטון עממי";

בעת פנייתו של הנשיא וילסון לקונגרס האמריקאי ב־4 בדצמבר 1916, הניפו חמש סופֶרְגֵייסטיות (תנועה שדגלה במתן זכות בחירה לנשים) שלט הקורא: "כבוד הנשיא, מה תעשה בעניין סבלן של הנשים?"; בזמן המערכה הבודהיסטית של 1963 נגד משטר דיים בדרום וייטנאם, קרעו סטודנטים בבית הספר צ'ו ואן אן בסייגון את דגל הממשלה והניפו את הדגל הבודהיסטי; בפולין הכבושה בשנת 1942, הרסו הגרמנים מצבות זיכרון לזכרם של גיבורים פולנים וכן מבנים לזכר אירועים לאומיים. הפולנים, בתגובה, ערכו במופגן ביקורים במקומות אלה ואף קיימו טקסי תפילה למורת רוחם של הגרמנים;

בעיר סופיה בבולגריה אירגנו יהודים מתאה נגד הכנות ל"משלוחים" אל מחנות הריכוז הנאציים. ב־24 למאי 1943 הצטרפו למחאות אלה בולגרים לא־יהודים רבים. היו התנגשויות עם המשטרה ומעצרים רבים. מתאי יולְזְרִי כתב: "חששותיהם של הממשלה הפשיסטית ושל המלך מפני אי־שקט פנימי אילצו אותם לוותר על תוכניתם לשלוח את יהודי בולגריה אל מותם במחנות הריכוז." כל היהודים שהיו אזרחי בולגריה ניצלו ממות;

ב־31 באוגוסט 1962, התקהלו באלג'יר 20,000 בני אדם בכיכר מרכזית כדי למחות על הסכסוך המתמשך בין המנהיגים של המדינה העצמאית הצעירה וכדי למנוע התפרצות של מלחמת אזרחים. בכרזיל, הפגנות המוניות הפכו לפוח המניע בתנועה להחזרת משטר אזרחי בתחילת שנות השמונים. הפגנות אלה היו המוניות ובלתי־אלימות לחלוטין, ובאחדות מהן הגיע מספר המשתתפים למיליון ואף לשני מיליון בני אדם;

ב־4 בנובמבר 1989, צעדו לפחות 500,000 מפגינים דרך מזרח ברלין ודרשו בחירות חופשיות, חופש עיתונות וזכויות אזרחיות. אחדים מהמפגינים הטביעו את דרישותיהם על קירות בניין מועצת השרים כאשר חלפו לידו; בפראג, 25 בנובמבר 1989, חצי מיליון מפגינים צעקו "בושה! בושה! בושה!" כאשר נאספו כדי למחות על העובדה שחילופי תפקידים בין המנהיגים הקומוניסטים השנואים הם רק "תכסיס" שמטרתו להרוס את הרפורמה שהושגה.

אי־שיתוף פעולה*

בחלקן הגדול של הפעולות הבלתי־אלימות קיים מרכיב של אי־שיתוף פעולה מסוג כלשהו. אי־שיתוף פעולה יכול להתבטא בחוסר המשכיות מכוון, הגבלה, מניעה או התקוממות נגד היחסים הקיימים — החברתיים, הכלכליים, או הפוליטיים. אנשים יכולים, לדוגמה, להתעלם באופן מוחלט מחברי הקבוצה היריבה. הם יכולים לסרב לקנות מוצרים מסוימים, הם יכולים להפסיק את עבודתם. הם יכולים

לא לציית לחוקים שנראים להם לא-מוסריים או לסרב לשלם מיסים. מאבקים של אנשים אלה מתבטא בהפחתת או הפסקת שיתוף הפעולה, במניעת סיוע, או בשניהם. דבר זה גורם להאטה או לעצירה של חיי היום-יום. הפעולה יכולה להיות ספונטנית או מתוכננת, חוקית או בלתי-חוקית. שיטות של אי-שיתוף פעולה קיימות בשלושה מישורים: חברתי, כלכלי ופוליטי.

אי-שיתוף פעולה חברתי יכול לכלול סירוב להמשיך ולנהל יחסי חברה נורמליים בעלי אופי ספציפי או מכל סוג שהוא, עם אנשים או קבוצות אשר נדמה כי הם גרמו עוול או אי-צדק מסוים.

שיטה מאוד ידועה היא הטלת חרם חברתי. בשנת 1923, כאשר הצרפתים והבלגים השתלטו על חבל הרור, הפעילו הגרמנים חרם חברתי על חיילים ופקידי ממשל צרפתים ובלגים. כאשר החיילים נכנסו למסבאה לשתות כוסית, היו הלקוחות הגרמנים עוזבים במהירות את המקום. בדנמרק, בתקופת מלחמת העולם השנייה, הפעילו הרנים את שיטת "הכתף הקרה" נגד חיילים גרמנים. הם נהגו להביט דרכם כאילו לא היו קיימים כלל.

שיטות אי-שיתוף פעולה נוספות, הן סירוב להתנהג בהתאם לרפואי התנהגות רצויים או הרגלים קיימים של החברה או של הקבוצה היריבה, נידוי, הימנעות מפעולה בנוסח לזיסטרטה*, אי-השתתפות בפעילויות חברה וספורט, החרמת אירועים חברתיים, שביתות סטודנטים, וכן אי-יצאה מן הבתים ונתינת מקומות מיקלט לנמלטים.

אי-שיתוף פעולה כלכלי פירושו, הפסקת קשרים כלכליים ספציפיים או סירוב ליזום קשרים חדשים. מספר הביטויים של אי-שיתוף פעולה כלכלי גדול בהרבה מן הביטויים של אי-שיתוף פעולה חברתי. תח-קבוצה זו כוללת גם חרם כלכלי ושביתות.

חרם כלכלי פירושו סירוב לקיים קשרים כלכליים, במיוחד אלה של קנייה, מכירה, או שימוש במוצרי מותרות ושירותים. חרם כלכלי עשוי להיות חרם ראשוני או שניוני.

חרם ראשוני פירושו הפסקה ישירה של קשרים עם האויב, בדומה לסירובם של פועלי הרכבת הגרמנים בתקופת הפלישה של צרפת ובלגיה לחבל הרור בשנת 1923, לשלוח את הפחם לצרפת, וסירובם של תושבי פראג במשך שבוע לקנות עיתונים שהיו בשליטת הגרמנים בשנת 1941. חרם שניוני מיושם נגד צד שלישי

בניסיון לגרום לו להצטרף לחרם הראשוני נגד היריב, כגון; החרמת חנויות בארה"ב המוכרות ענבי קליפורניה מוזרמים, או מוצרים דרום-אפריקאיים מוזרמים.

בין ביטויי הרבים של החרם הכלכלי אפשר למצוא חרם של צרכנים, אית'שלום שכר דירה, חרם בינלאומי של צרכנים, חרם יצרנים, סגירת חנויות, סירוב לשלם חובות או ריבית, משיכה הפגנתית של הפקדות בבנקים, ואמברגו על סחר בינלאומי. בחרם כלכלי משתמשים בדרך כלל איגודי פועלים ותנועות שחרור לאומיות, אך גם צרכנים, פועלים ויצרנים, משווקים, בעלי עסקים ומנהלים, בעלי משאבים כספיים וממשלות.

שביתה היא סירוב לעבוד. זוהי הגבלה או הפסקת עבודה, זמנית בדרך כלל, שהיא קולקטיבית ומכוונת, ומטרתה להפעיל לחץ על אחרים. סוגיות המחלוקת הן בדרך כלל (אך לא בהכרח) כלכליות. המטרה היא ליצור שינוי כלשהו ביחסים בין הקבוצות המתעמתות. בדרך כלל השובתים מעלים דרישות מסוימות כתנאי מקדים לשיבה לעבודה. לעיתים די באיום בשביתה כדי להשיג ויתור מצידו של היריב.

שביתות יכולות להיות מנוהלות על ידי חקלאים, פועלי תעשייה ופקידים, או קבוצות אחרות. שביתות יכולות לכלול הימנעות מוחלטת מעבודה או להיות מוגבלות, למשל האטה בקצב העבודה. ישנם ביטויים רבים לשביתות, כגון: שביתות מחאה, עזיבה פתאומית של מקום העבודה, שביתות חקלאים, שביתות אסירים, שביתות מקצועיות, שביתות תעשייתיות, התבצרות הפועלים במקום עבודתם, אי התייצבות במקום העבודה בגין "מחלה", ושביתות כלליות. לעיתים בעלי העסקים והפועלים יכולים לשתף פעולה וליצור יחד קיפאון כלכלי.

מטרתן של השביתות יכולה להיות הבעת שאיפות. כך למשל, ב-15 בינואר 1923, ארבעה ימים לאחר הפלישה הצרפתית-בלגית לחבל הרור, ערכו התושבים של חבל זה וחבל הריין הפגנה בת שלושים דקות לאות מחאה ולביטוי כוונתם להתנגד. שעות ספורות לאחר כניסת הצבא הרוסי לפראג באוגוסט 1968, אירגנו הצ'כים מספר שביתות מחאה כדי לאותת על כוונתם להתקומם נגד הפלישה. ב-27 בנובמבר, 1989, שיתקו מיליוני צ'כים וסלובקים את ארצם באמצעות שביתה כללית בת שעתיים, כדי להביע תמיכה בבחירות חופשיות והתנגדות לשלטון הקומוניסטי. מספר גדול יותר של שביתות מיועד להשגת עוצמה כלכלית. במדינות רבות קיימת מסורת ארוכה של שביתות של איגודים מקצועיים המכוונות להשיג הטבות שכר והטבות בתנאי עבודה. ואולם, מדי פעם מתקיימות שביתות אשר מטרתן להשיג יעדים פוליטיים או מהפכניים. לדוגמה, ב-29 באפריל, 1943, החל בהולנד (שהיתה תחת כיבוש נאצי) גל שביתות. בשביתות לקחו חלק פועלי התעשייה שמחו על התוכנית לכלוא בגרמניה אנשי צבא הולנדים לשעבר. ב-30 ביוני, 1944,

החלה בדנמרק שביתה כללית בת חמישה ימים כדי לאלץ את הגרמנים לבטל את המשטר הצבאי שהנהיגו ולסלק את הפשיסטים הדנים, ה־Schalburgkorps, מדנמרק. משא ומתן הביא לויתורים גרמניים אחרים.

שביות פועלים בשילוב עם סגירת מקומות העבודה יכולות לגרום לשיתוק כלכלי של המשק. פעולה כזו היתה נדבך עיקרי במאבק להשבת האוטונומיה של פינלנד שבתחומי הקיסרות הרוסית בשלהי שנת 1905. גם הדחתו של האיש החזק של האיטי, הגנרל מג'לור, נגרמה במידה רבה כתוצאה מסגירת כל בתי העסקים בהאיטי, פעולה שהתבצעה ללא הפעלת אלימות.

אי־שיתוף פעולה פוליטי פירושו, סירוב להמשיך לפעול בהתאם לדפוסים המקובלים של השתתפות פוליטית בתנאים הקיימים. יחידים וקבוצות קטנות יכולים לאמץ שיטות אלה, אולם המציאות מוכיחה שבדרך כלל באי־שיתוף פעולה פוליטי מעורבים אנשי ממשל רבים יותר ואנשים מן הממשלות עצמן.

לאי־שיתוף פעולה פוליטי קיימים אינספור ביטויים, והבחירה בביטוי זה או אחר קשורה בסוג האירוע. ביסודו של דבר, כולם נובעים מן השאיפה לא לסייע ליריב, וזאת על ידי אימוץ דפוסים מתאימים של התנהגות פוליטית. אי־שיתוף פעולה פוליטי יכול לבוא לידי ביטוי בדחיית הלגיטימיות והסמכות של השליט; חרם על גופים ממשלתיים ואי־ציות לפקודות; אי־שיתוף פעולה ואי־ציות מסוגים שונים; עיכובים ואי־שיתוף פעולה של פקידי ממשל, של עובדי הממשלה והיחידות שמהן היא מורכבת; ופעולה ממשלתית בינלאומית. מרי אזרחי, שפירושו הפרה מכוונת, פומבית ושקטה של חוקים מסוימים, צווים, תקנות, חוקים, פקודות צבאיות או משטרתיות, הוא אחת השיטות הידועות ביותר.

מטרתו של אי־שיתוף הפעולה הפוליטי יכולה להיות רק הבעת מחאה או הבעת רצון להתבדלות אישית, אך לעיתים תכופות יותר, הוא מיועד להפעיל לחץ על הממשלה, על קבוצה חסרת לגיטימציה שמנסה להשתלט על מנגנוני הממשלה, או לפעמים על ממשלה אחרת. מטרתו של אי־שיתוף הפעולה הפוליטי יכולה להיות מוגבלת, היינו, לשנות את מדיניות הממשלה, לשנות את חבריה, את הרכבה, ואולי אף להורסה. כאשר משתמשים בה כדי להילחם בנסיגות הפיכה פנימיים, נגד ממשלת בובות, או נגד ממשל צבאי של פולש זר, מטרתן של אי־שיתוף הפעולה הפוליטי יכולה להיות רצון להביא לכניעת הפולשים והחזרת הממשלה הלגיטימית לשלטון.

ככל ארבע הדוגמאות שהובאו בפרק הראשון, שימש אי־שיתוף הפעולה הפוליטי כאמצעי התנגדות רב חשיבות. אי־שיתוף פעולה הוא מרכיב עיקרי

בשלילת הלגיטימציה מידי אלה המנסים להדיח את השלטון או מידי פולשים זרים. רק כאשר הלגיטימיות מוענקת לשליט, נפתחים בפניו מקורות עוצמה חשובים נוספים, כגון, סיוע אנושי, מינהל, משאבים כלכליים, וכדומה. ב-19 בינואר, 1923, אסרה הממשלה הגרמנית על הרשויות הממלכתיות והמקומיות לציית לכל פקודה של הפולשים הצרפתים-בלגים, והורתה להם לציית אך ורק לרשויות הגרמניות שהיו קיימות לפני הפלישה. בשנת 1968, שלושה ימים לאחר הפלישה הסובייטית לצי'כוסלובקיה, סירב ראש עיריית פראג להיפגש אפילו עם נציגי הכוחות הפולשים שנשלחו לשאת ולתת עימו.

בין הביטויים הרבים של אי-שיתוף פעולה פוליטי כלולים גם חרם על ארגונים הנחמכים על ידי הממשלה. לדוגמא, סירובם של מורים נורווגים להצטרף לארגון המורים החדש שהוקם על ידי ממשלת קיזלינג בשנת 1942 והיה תחת פיקוח המפלגה הפאשיסטית. בהקשר זה חשוב מאוד גם הסירוב לסייע לצבא או למשטרה, הסירוב להכיר במינויים של "פקידי ממשל" חדשים, או הסירוב לפרק מוסדות קיימים. הגורם העיקרי לכשלונו של נסיון ההפיכה של קאפ היה אי-שיתוף פעולה כללי בתחום המינהלי. בנורווגיה הכבושה ביצעו המשטרה הנורווגית וחילים גרמנים מאסרים בחוסר יעילות מכוונת ואף סייעו לאסירים להימלט. מרידות בקנה מידה גדול של חילות הצבא של רוסיה הקיסרית היו גורם חשוב במהפכת פברואר 1917 שהדיחה את הצאר מכס שלטונו.

יכולתם של מתנגדים בלתי-אלימים להפעיל את "כלי נשקם" – אי-שיתוף פעולה חברתי, כלכלי, או פוליטי – הינו בעל חשיבות עליונה בדינמיקה של מערכה בלתי-אלימה כלשהי. ניתן לעשות שימוש בשיטות אלה הן לשם מטרות הגנה והן לשם מטרות התקפה. כאשר מפעילים אותן לצורך הגנה, יכולות שיטות אלה לסכל התקפה על ידי שמירה על יוזמה עצמאית, דפוסי התנהגות עצמאיים, מוסדות עצמאיים, וכדומה. כאשר מפעילים אותן לצורכי התקפה, יכול אי-שיתוף פעולה לפגוע בכושר פעולתם ובקיומם של מוסדות וארגונים התומכים בתוקפים.

התערבות בלתי-אלימה

השוני בין שיטה זו לבין שתי השיטות שלעיל הוא בכך שהיא מתערבת באופן ישיר באירוע – יוצרת בו אנדרלמוסיה – באמצעים בלתי-אלימים. מטרותן של פעולות אלה אינה רק להבהיר עמדה או למנוע שיתוף פעולה. אלא המשתמשים בשיטות אלה לוקחים את היוזמה לידיהם וזורים אנדרלמוסיה במערכת או במצב באופן ישיר, כך שהדברים אינם יכולים עוד להישאר כפי שהיו, אלא אם כן יסולקו האנשים האחראים להתערבות או שפעולתם תנוטרל.

דרכי הפעולה השייכות לקבוצה זו ננקטות בתחום הפסיכולוגי, הפיזי, החברתי, הכלכלי והפוליטי. בין אלו נכללים: צום, שביתת שָׁכָת, הפרת סדר בלתי-אלימה, יצירת דפוסי התנהגות חדשים, שביתות בהן נשארים השובתים בבתיהם, הקמת מוסדות כלכליים חלופיים, ביצוע פעולות לא חוקיות מתוך כוונה להיעצר, שיבוש מהלך העבודה התקין במקום העבודה, והקמת ממשלה מקבילה.

כאשר נעשה שימוש בהתערבות בלתי-אלימה לצורך התקפה, הפעולות מתבצעות במחנה היריב, גם ללא פרובוקציה ישירה מצד המתנגדים. שיטות אלה יכולות לזעזע ואף להרוס דפוסי התנהגות קיימים, מדיניות קיימת, יחסים או מוסדות קיימים שמעוררים התנגדות. קיימת גם אפשרות ששיטות אלה ייצרו דפוסי התנהגות מועדפים חדשים, מדיניות חדשה, יחסים חדשים, או מוסדות חדשים.

בהשוואה לדרכי ביצוע אחרות של פעולה בלתי-אלימה*, מהווה ההתערבות התנגדות ישירה ומיידית יותר. ואולם אין לצפות בהכרח להצלחה מהירה יותר. פעולה כזו עשויה דווקא לגרום לכך שאמצעי הדיכוי יהיו קשים יותר, אך כמובן שאין זה מלמד בהכרח על תבוסה. לעומת זאת, אם השיטה מצליחה, סביר להניח שההצלחה תתרחש מהר יותר מאשר ההצלחה שבעקבות אִי-שיתוף פעולה, משום שקשה יותר להתמודד עם השפעות הלוואי של ההתערבות. למשל, שביתת שָׁכָת בחדר האוכל של המפעל או במשרד, מפריעה למהלך התקין של העבודה באופן מידי ומוחלט יותר מאשר, נאמר, הפגנת קומץ פועלים מחוץ לדלתות המפעל או חרם צרכנים, שמטרתו לשים קץ לאפליה.

קיימות אינספור דוגמאות לסוג זה של פעולה בלתי-אלימה. במאבקים האמריקאיים למען שמירה על זכויות האזרח, עשו שימוש נרחב בהתערבויות פיזיות בצורה של שביתות שבת כדי להביא לקיצה את האפליה הגזעית שבאה לידי ביטוי בארוחות הצהריים במפעלים; בשנת 1955 נערכה התקפה בלתי-אלימה של המוני בני-אדם על גֹאָה, כדי להביע התנגדות לריבונות הפורטוגזית על חלק זה של הודו; בשנת 1953, כאשר טנקים סובייטיים נקראו לפזר 25,000 מפגינים מזרח גרמניים, התיישבו אחדים מן המפגינים על הכביש וחסמו את דרכם של הטנקים; משנת 1969 ועד 1971, התיישבה קבוצת אינדיאנים באי אלקטרו במטרה לתבוע בחזרה שטח זה, שלטענתם היה שייך לשבטם; בתקופת הכיבוש הנאצי, הקימו הפולנים בארצם רשת חינוך עצמאית חלופית שלא היתה תחת פיקוח נאצי; מאוגוסט עד ספטמבר 1968, פעלה בצ'כוסלובקיה תחנת רדיו חלופית אשר שידרה במשך שבועיים שלמים וקראה להתקומם נגד הפולשים הסובייטים, סתרה את דברי התעמולה הסובייטית, פירסמה מידע על אירועים ואנשים, וחילקה כרוזים להמשכה של ההתנגדות הבלתי-אלימה; ב־11 בדצמבר 1989, הקיפו עשרות אלפי

מפגינים את בניין מיפקדת שירותי הביטחון בלייפציג, מזרח גרמניה, ואילצו את ראש שירותי הביטחון המקומיים להרשות צילום של סריקת הבניין על ידי המוני בני אדם. שלושים "סורקים" צילמו ראיות ל"מעקב" שירותי הביטחון אחר אזרחי לייפציג ועצרו אותם מהשמדת מסמכים מפלילים.

ממשלה מקבילה יכולה להוות מרכיב חשוב במיוחד במאבקים בלתי-אלימים כאשר גורלן של החברה ושל המערכת הפוליטית מוטל על כף המאזניים, כפי שקורה במהפכות או בהתנגדות לנסיגות פנימיים להפלת השלטון או לפלישה של כוח זר. תפקידה של ממשלה מקבילה בתנאים של מהפכה הוא להקים ריבונות חדשה שמטרתה להחליף את הממשלה הקיימת. נוצר מבנה פוליטי חדש שזוקק לתמיכה של העם ולנאמנותו. נוסדת ממשלה מקבילה אשר בעזרת תמיכה עממית רחבה משתלטת בהדרגה על פונקציות ממשלתיות, ולבסוף מרוקנת את המשטר הישן מתוכנו על ידי שלילת הלגיטימציה שלו וביטול סמכויותיו.

עד כה לא נערך ניתוח מעמיק ומחקר משווה בסוגיית המאבק הבלתי-אלים. כך למשל, תופעת הממשלה המקבילה התרחשה במצבים שונים, ולעיתים בהיקף מוגבל למדי; אולם, קרה לא אחת שממשלה מקבילה הפכה לגורם משמעותי במאבק, ולעיתים אף תפסה את מקומה של הממשלה המקורית.

דוגמה טיפוסית היא הקמתן של ממשלות מקבילות בתקופה בה פעלה התנועה לעצמאות אמריקה בשנים 1775-1765. לפני 1774, המציאו מתיישבים אמריקאים שיטות רבות של מאבקים בלתי-אלימים. בעת המשבר בשנים 1774-1775, שנוצר בעקבות ההחלטה על "חוקי הכפייה", איבדו האמריקאים את האמון ביכולתם לפתור את בעיותיהם בדרכים חוקתיות. בנוסף, מושלים קולוניאליים אסרו במספר אזורים על חקיקת מסוימות אם היה חשש שהללו עלולות לתמוך בהתנגדות.

בתגובה החלו המתיישבים להקים מוסדות פוליטיים חדשים ולשנות את המוסדות הקיימים. שינויים אלה כללו גם את ארגונם של חקיקות לחבלי ארץ שונים והקמתן של ועדות התנגדות ועדות שלטון וניהול. תאוצה נוספת למגמה זו נוצרה על ידי יצירת תוכנית כלכלית מתוחכמת לאי-שיתוף פעולה כלכלי ופוליטי — איגוד היבשת — שאושרה בקונגרס הקונטיננטלי הראשון באוקטובר 1774. רשת רחבה של ועדות מקומיות, אזוריות ומושבתיות, תמכה, ודאגה ללבות את ההתנגדות ל"חוקי הכפייה". ועדות אלה פעלו בשיתוף עם ועדות קשר שהוקמו קודם לכן, וקיבלו על עצמן משימות שלטוניות רבות. כפי שרונלד מק'ארתי מציין, מבנים של שלטון מקביל קיבלו על עצמם תפקידים בתחום החקיקה והביצוע, לקחו על עצמם את האחריות לגביית מיסים, ובמקומות אחדים אף החליפו את הרכב בתי המשפט. במקרים מסוימים התנגדו בתי מחוקקים קולוניאליים לריבונות הבריטית

והפכו לחלק ממערך ההתנגדות ולמשלות אוטונומיות. במקומות אחרים פעלו ארגונים שזה עתה הוקמו, כחלופה לרשויות הפוליטיות. בשלב זה עבר המאבק לרמה הרבה יותר מהותית, מכיוון שגופים אלה הפכו להיות הממשלות החלופיות. דוגמאות מובהקות להקמתן של ממשלות מקבילות ניתן למצוא במהפכה הרוסית של 1905 ובמהפכה של 1917. בשנת 1905, היתה סמכות רבה מרוכזת בידי לשכת הקונגרסים של זְמסטבו, ומחוזות ולאומים שונים הכריזו על הפרדתם מהשלטון המרכזי וייסדו ממשלות אוטונומיות משלהם, אשר חלקן שרדו עד 1906. עוד לפני פרוץ ההפיכה הבולשביקית באוקטובר 1917, היתה מרוכזת עוצמה שלטונית בידי הממשלה הזמנית ובידי המועצות העצמאיות. בהודו, בתקופת מערכת הסאטְאגְרָה בשנים 1930-1931, התהוו מרכיביה של ממשלה מקבילה. במצב הגנתי, תפקידה של ממשלה מקבילה הוא בעל חשיבות מכרעת וסוגיה זו תידון בפרק הרביעי.

הפעלת העוצמה

הטכניקה של מאבק בלתי-אלימים פועלת על ידי שינוי יחסי העוצמה, והיא עושה זאת בדרך שמעולם לא זכתה למידת ההערכה לה היא ראויה. פעולה בלתי-אלימה מפעילה את העוצמה, הן כמשקל נגד עוצמתה של הקבוצה היריבה והן כדי לקדם את יעדיה של הקבוצה המתקוממת.

טכניקה זו ליישוב סכסוכים פועלת מתוך הנחה שונה לחלוטין מזו הקיימת בדרך כלל במצבים של סכסוך ומאבק — ובמיוחד מן ההנחה שניתן להתמודד עם ביטויי אלימות רק על ידי אלימות נגדית. היום מכירים בעובדה ששיטות בלתי-אלימות הן הרבה יותר מורכבות ממה שהניחו בעבר. כמו כן, הן הרבה יותר מגוונות ומסובכות מאשר תהליכים דומים של אלימות פוליטית. הסיבה לכך, לפחות בחלקה, היא שמאבק בלתי-אלימים מסוגל לפגוע בלב ליבה של מערכת הייב.

פעולה בלתי-אלימה אחת לעולם לא תהיה דומה באופן מוחלט לרעותה. הן שונות במובנים רבים, וביניהם סוגי ההשפעות והלחצים שמופעלים על ידי הקבוצה הבלתי-אלימה, תגובות היריב, וטיבו של הסכסוך. יחד עם זאת, אפשר להצביע על מאפיינים בולטים אשר סביר להניח שיהיו קיימים בדרך כלל בסכסוכים כגון אלה. מספר כוחות ותהליכים הקשורים זה בזה, יפעלו לרוב בעת ובעונה אחת במערכה בלתי-אלימה נתונה. אלה יכללו את השפעותיה של עלייה משמעותית, או אפילו הכפלה, במספר האזרחים שמצטרפים למערכה של אי-שיתוף פעולה וקריאת תיגר; עקביותם של המתנגדים למרות הדיכוי; והלחצים שעלול להפעיל צד שלישי.

גורמים פסיכולוגיים ומוסריים, אשר חשיבותם במלחמות צבאיות קונונוציונליות ובלוחמת גרילה רבה ביותר ממילא, הם בעלי חשיבות גדולה עוד יותר במאבקים בלתי־אלימים.

אפשר לומר שהטכניקה הבלתי־אלימה פוגעת בעוצמתו של היריב, הן באופן ישיר והן באופן בלתי־ישיר, יותר משעושה זאת האלימות הישירה. האלימות וביטוייה השונים מאופיינת בעיקרה בנסיונות לפגוע ולהרוג חיילים משורות צבאות היריב, ולעיתים, גם בעלי תפקידים בכירים ועוזריהם. בדרך כלל מלווה תהליך זה בהרס פיזי רב־ממדים. קיומם של כוחות צבא והיכולת לנהל מערכות צבאיות הם כשלעצמם תוצר של העוצמה הפוליטית, החברתית והכלכלית של המשטר, והם תלויים במקורות עוצמה הרבה יותר מהותיים מאשר, למשל, מספר הטנקים, הרובים, או כמות הפצצות. לכן אפשר להתייחס לנסיונות צבאיים להדוף את עוצמתו הצבאית של היריב כאל התקפה על הביטויים השונים של עוצמת היריב, ולא כאל שבירת יסודותיה.

לעומת זאת, הטכניקה הבלתי־אלימה פוגעת במוקד עוצמתו של היריב, ומשום כך היא פועלת בצורה הרבה יותר ישירה, מאשר אלימות פוליטית. כל אחד ממקורות העוצמה של היריב שווהו בפרק הקודם, תלוי באופן ישיר או עקיף בצייתנותם ובשיתוף הפעולה של עוזריו ופקידיו, של הציבור הרחב, ושל מוסדות החברה. אי־שיתוף פעולה והתקוממות הורסים את המרכיבים החשובים כל כך — צייתנות ושיתוף פעולה. למשל, כאשר האוכלוסיה — הן האזרח מן השורה והן בעלי התפקידים הרשמיים — שוללים את הלגיטימיות של השליטים, מוסרת הסיבה העיקרית לצייות; התקוממות ואי־צייות בקנה מידה רחב של האוכלוסיה יוצרים בעיות גיוס קשות; שביתות רחבות־היקף עשויות לשחק את המשק; אי־שיתוף פעולה מינהלי רחב של המנגנון הבירוקרטי עשוי לסכל תוכניות פעולה ממשלתיות; ומרד של כוחות המשטרה והצבא של היריבים עשוי להרוס את יכולתו של היריב לדכא מתנגדים בלתי־אלימים.

המאבק הבלתי־אלימים פוגע באופן ישיר ביריבים בדרך נוספת — אפשר להתרכז ישירות בנושא הסכסוך, במקום בכוחות צבא או בשטחים גיאוגרפיים שלרוב רק נוגעים בשולי הסכסוך. לדוגמה, אם סלע המחלוקת הוא בעיקרו כלכלי, אזי דרך הפעולה המתבקשת תהיה כלכלית, כמו חרם או שביתות. מחאה על יום עבודה ארוך מדי, יכולה להתבצע על ידי נטישת מקום העבודה בשעה מוסכמת, כפי שעשו הפועלים הרוסים במהפכת 1905 כדי להקטין את שעות העבודה ביום לשמונה שעות. במצב זה המאבק יהיה תלוי בעיקר ברגישותו של היריב ללחצים כלכליים אלה וליכולתם של הפועלים למנוע שיתוף פעולה כלכלי. בדומה, אם הסוגיות הן

בעיקרן פוליטיות, הפעולה היעילה ביותר תהיה פעולה פוליטית. לדוגמה, כאשר ניסו אנשיו של קאפ להוציא את השלטון מידי רפובליקת ויימאר, סירבו עובדי השירות הציבורי, אנשי המנגנון ומנגנוני השלטון המקומי להכיר בלגיטימיות שלהם ולציית לפקודותיהם. דרך פעולה זו הכריעה את גורלו של נסיון ההפיכה.

במקרים ספציפיים יותר, למשל, כאשר נושא העימות הוא צנזורה על עיתונים ופרסומים אחרים, הדרך לבטל אותה היא בעזרת התנגדות לתקנות הצנזורה. אפשר להפיץ פרסומים ולהתעלם מהחוקים הקיימים, בפומבי או במחתרת, בהתאם לנסיבות. שימוש רב נעשה בשיטות אלה במהפכת 1905 ברוסיה; בתקופת ההתנגדות ההולנדית לכיבוש הנאצי; במהלך מאבקם של הפולנים למען הגברת חירותם בשנים 1989-1980, ובהתקוממות הפלשתינית נגד הכיבוש הישראלי. בזמן הכיבוש הנאצי בדנמרק למשל, יצאו לאור 538 עיתונים לא חוקיים. למעלה מעשרה מיליון עותקים של עיתונים אלה הופצו בשנת 1944.

את הטכניקה הבלתי־אלימה אפשר גם לפרש כפגיעה יותר עקיפה בעוצמתם של היריבים מפגיעתה של הטכניקה האלימה. במקום להתייצב מול כוחות המשטרה או הצבא היריבים עם כוחות מאותו סוג, מתקיפים הכוחות המתנגדים באופן עקיף, מבלי להפעיל אלימות נגדיה. כך אפשר לחתור תחת היריב וגם לגייס כוח ותמיכה נוספים למען הרעיון שאותו שואפים המתנגדים להגשים.

לדוגמה, על ידי שימוש בתגובה בלתי־אלימה לדיכוי במקום שימוש באלימות נגדית, יכולים אלה העוסקים בפעילות בלתי־אלימה להדגיש את העובדה שלא יעלה בידו של היריב הנוקט שיטות דיכוי להפחיד את האזרחים עד כדי כניעה, או להביא את המתנגדים לידי שימוש באותן שיטות שבהן לכוחות היריב יש עליונות בולטת. לסוג זה של התנגדות מתמשכת תוך שמירה על משמעת של פעילות בלתי־אלימה יש יתרונות נוספים. הניגוד שבין דיכוי באמצעים אלימים כלפי מתנגדים בלתי־אלימים עלול להקטין את האהדה שמקבל היריב מתומכיו, ולהקטין, עקב כך, את היתרון היחסי שמעניקה להם העוצמה הצבאית. מספרם של הלוחמים בדרך המאבק הבלתי־אלימים עלול לגדול, ויחד עימו תגדל גם התמיכה בהם באופן משמעותי. כל המהלך הזה עלול להתרחש בעקבות בחירה בתגובה עקיפה לתוקפנותם של היריבים במקום בתגובה אלימה. תהליך זה מכונה "ג'יוג'יצ'ו" פוליטי" (political jiu-jitsu)*, והוא נדון בהרחבה בהמשך הפרק.

כסוג זה של סכסוך, גם העוצמה היחסית וגם העוצמה המוחלטת של כל אחת מן הקבוצות היריבות נתונות לשינויים קבועים ולעיתים אף קיצוניים. הסיבה לכך היא שהתמיכה שזוכה לה כל אחד מן הצדדים עלולה להשתנות במידה רבה ובכל עת, ובצורה זו תשפיע על הגברת או הקטנת זמינותם של מקורות העוצמה החיוניים.

תנודות אלה בעוצמה יכולות להיות גדולות יותר ומהירות יותר מאשר במצבים בהם שני הצדדים מפעילים אלימות. בסכסוך מסוג זה, בו קיים חוסר איזון, משנה המאבק הבלתי־אלימים את מקורות העוצמה של כל אחד מהצדדים באופן ישיר. ההשפעה של דרך פעולה זו מורגשת הרבה יותר מהר מאשר בעימות אלימים, אשר משפיע על מקורות אלה בצורה עקיפה בלבד.

שומה על מעצבי דרך הפעולה הבלתי־אלימה להתמקד בפוטנציאל הטמון בשינויים פתאומיים אלה בעוצמתו של כל אחד מהצדדים. כדי לעשות זאת, על מפעילי המאבק הבלתי־אלימים לנסות להשפיע על כוחן ונאמנותן של שלוש קבוצות: ראשית, עליהם לחפש ללא־לאות דרכים להגברת כוחם שלהם ושל תומכיהם. שנית, הם יתחזקו אם ישכילו להגדיל את מספר המשתתפים הפעילים מבין הקבוצה הסובלת מהמצב הקיים. שלישית, אופיו של המאבק הבלתי־אלימים מאפשר למתנגדים לזכות בתמיכה משמעותית גם במחנה היריב ובמחנה של צד שלישי שאינו מעורב בסכסוך. הסיכוי לקבל תמיכה נרחבת קטן כאשר המתנגדים מפעילים אלימות, כיוון שבהעדר שימוש באלימות, המשקיפים מהצד יכולים לבחון את הסיבה למחלוקת בצורה אובייקטיבית, מבלי שייאלצו להתחשב בתגובות לשימוש באלימות. יותר מזה, הסתמכות על דרכי פעולה בלתי־אלימות בלבד, מגבירה את האהדה למשתתפים במאבק. היכולת לעורר תמיכה במחנה היריב ובמחנה של הצד השלישי מאפשרת לקבוצה הנוקטת דרך פעולה בלתי־אלימה להשפיע — ולפעמים גם לווסת באופן עקיף — את עוצמתם של יריביהם, על ידי הקטנת מקורות העוצמה או פגיעה בהם.

בדרך כלל, התוצאות של שינויים מורכבים אלה בעוצמתם היחסית של הצדדים היריבים יקבעו את גורל המאבק.

חשיבותה של האסטרטגיה

לאסטרטגיה ולדרך הפעולה של הקבוצה הדוגלת במאבק בלתי־אלימים, יש השפעה מכרעת על השינויים ביחסי הכוחות, ובמידה רבה על עיצובו של מהלך המאבק. חשיבותה של האסטרטגיה בפעולה בלתי־אלימה חשובה לא פחות מאשר בלחימה צבאית.

המטרה שלשמה מעוצבת אסטרטגיה היא ניצול כל המשאבים בצורה היעילה ביותר כדי לממש את היעדים שהוצבו, במחיר הנמוך ביותר. אפשר להפיק את מירב התועלת מהשיטות הייחודיות של פעולה בלתי־אלימה אם הן פועלות יחדיו, כדי להשיג את היעדים שלשמהם היא עוצבה. האסטרטגיה ודרכי הפעולה הנבחרות,

והשיטות בהן נעשה שימוש, יסייעו לקבוע אלו מקורות עוצמה יושפעו ועד כמה הם יופחתו או ייפגעו. השיטות הללו מותאמות בדרך כלל לסוגיות ספציפיות. למשל, פעולה כלכלית מתאימה בדרך כלל לנושאים כלכליים, ואישיותי פעולה פוליטי והתערבות פוליטית שייכים לנושאים פוליטיים. אולם, אנו רחוקים מפיתוח דגם עולמי, וכפי שקורה לעיתים, התנגדות כלכלית יכולה להיות שימושית ביותר במאבק שבמרכזו עומדים נושאים פוליטיים. בכל המקרים, על הפעולה להיות מותאמת במדויק, שהרי היא חלק מתוכנית כוללת שפותחה בקפדנות יתרה. אם כן, שומה על מעצבי האסטרטגיה של מאבק בלתי-אלים להנהיג קפדנות יתרה ולהקדיש מחשבה רבה לתכנון האסטרטגיה, ולהסתמך על מקורות המידע הטובים ביותר לגבי עקרונות האסטרטגיה, ועל הידע האישי שלהם לגבי מאבק בלתי-אלים וסכסוכים. על תפקידה של האסטרטגיה במאבק בלתי-אלים ניתן לקרוא במקורות נוספים, ועל כמה מעקרונות האסטרטגיה והאפשרויות השונות הקיימות באסטרטגיה של "הגנה ללא-צבא" נדון בפרק הרביעי.

חשיבותם של מוקדי העוצמה

קימו של מאבק בלתי-אלים יהיה מותנה במידה רבה מאוד במסודות ובארגונים העצמאיים בחברה שיהלו או יסייעו בפעולה מסוג זה, נקודה שנדונה בפרק השני. ראינו שם שעוצמתו של המאבק הבלתי-אלים תגדל במידה רבה כאשר הוא ינוהל או יקבל סיוע ממוסדות חברתיים, כגון, ארגונים מקצועיים, ארגונים דתיים, איגודים מקצועיים, מפלגות פוליטיות וארגונים חברתיים, וכמו כן, יקבל תמיכה מארגונים אזוריים, עדתיים, לאומיים ומשפחתיים, וממשלות מקומיות, אזוריות או שלוחותיהן.

מוקדי העוצמה יכולים להיות מרוכזים בארגונים פחות רשמיים, ולהיווצר בסמוך לפריצת המאבק הבלתי-אלים או במהלכו. אפשרות נוספת היא שמוקדי העוצמה יהיו מוסדות ישימים שלא היו פעילים במשך תקופה ממושכת, או שכורסם ליוזם ולבצע פעולה עצמאית נחלש באופן קיצוני בעקבות פעולות מכוונות של מערכת פוליטית בעלת ריכוזיות גבוהה. ניתן להחיות מחדש מוסדות אלה, תוך כדי חתירה להשגת יעדים או תוך כדי התנגדות נרחבת לשליטים או למי שתוקפים את החברה שבה הם פועלים. לכן, מוקדי עוצמה שזה עתה הוקמו או מוקדים מחודשים, יהיו בעלי תפקיד מכריע בניהול המאבק הבלתי-אלים.

כך קרה בשלב הבלתי-אלים של התנועה לעצמאות אמריקה, כאשר הוקמו הוועדות לתיאום והממשלות הלא-חוקיות של המחוזות השונים בשנים 1774

ר-1775. ברוד איילנד למשל, נוסדה ממשלה מקומית, התקיימו פגישות בכיכר העיר, ואפילו לממשלה המחוזית הרשמית היה תפקיד עיקרי במאבק נגד השלטון הבריטי בשלוש מערכות אישיתוף פעולה בשנים 1765-1775.

בשלב הראשון, בבלתי־אליים, של המהפכה ההוגנרית בשנת 1956, צמחה תנועת פועלים צעירה גדולה וחזקה מבין פועלי כתי החרושת, בעלי מקצוע וקבוצות אחרות. התנועה קיבלה במהירות ממדים של תנועה פוליטית, ובמשך מספר שבועות היה ניסיון ליצור תחליף לממשלה הלאומית, עד השלב השני של המהפכה, כאשר הרוסים הכניעו בכוח את הצבא ההוגנרי.

במקומות אחרים שימשו ארגונים הקיימים שנים רבות כבסיס להתנגדות. מדובר בארגונים כמו מועדוני ספורט, ארגוני מורים, ובנורבגיה בתקופת הכיבוש הנאצי אפילו הכנסייה הממלכתית. בזמן ניסיון ההפיכה של קאפ היה למפלגות פוליטיות, לאיגודים מקצועיים, לממשלות המחוזיות ולגופים אחרים תפקיד מכריע. בזמן ההתנגדות של צ'כוסלובקיה לפלישה הרוסית בשנת 1968, שימשה אפילו המפלגה הקומוניסטית במשך מספר שבועות ככלי התנגדות לפלישה. בתנועה הפולנית לקראת דמוקרטיזציה בשנות השמונים, הפכו "סולידריות" (האיגוד המקצועי העצמאי) וארגונים נוספים שנוצרו באותה עת, וביניהם קבוצות סטודנטים וחקלאים, לגופים שריכוזו בידיהם עוצמה רבה. (למרות שכוחם נחלש עם ייסודו של משטר צבאי בעקבות הפיכה צבאית, המשטר החדש לא הצליח לעוקרם מן השורש). מוקדים אלה ואחרים, כגון כתי דפוס מחתרתיים, היו מרכיבים חשובים בהמשכותם והתחזקותם של הכוחות הדמוקרטיים בפולין בשנות השמונים המאוחרות.

הבעיות העומדות בפני היריב

קריאת התיגר שמציבה פעולה בלתי־אלימה עשויה להיות אירוע מתן שמפר אך במעט את הסטטוס קוו, אך במקרים קיצוניים היא עשויה לערער אותו. כך או כך, לא ניתן יהיה להתעלם מקיומם ומסבלם של המתנגדים. נושא הסכסוך יובהר בצורה מפורשת, ויוביל להקצנת עמדות.

יריבים שאולצו להתמודד עם פעולה בלתי־אלימה בעלת עוצמה, עשויים להרגיש מאוימים במידה רבה. חומרת האיום תשתנה בהתאם לגורמים שונים, כגון: הסיבות לסבלה של האוכלוסייה ועד כמה הן מוצדקות; איכות הפעולה; מספר המשתתפים; הדרכים הננקטות להפסקת הציות ושיתוף הפעולה; יכולתם של המתנגדים לשמור על דבקות במאבק בלתי־אליים וסירובם להיכנע למרות פעולות הנגם של היריב. התוצאה תיקבע בחלקה על ידי הסביבה החברתית והפוליטית

בה מתרחש המאבק. אחד התנאים הבסיסיים הללו הוא רמת הפתיחות שהמערכת יכולה להרשות לעצמה מבלי לשנות את אופיה; רמת התמיכה או העוינות של כל הקבוצות המעורבות בסכסוך כלפי המשטר; ולבסוף, מידת זמינותם, הגבלתם או הפסקתם של המקורות החומריים, האנושיים, המוסריים והמוסדיים החיוניים להמשך קיומה של הממשלה.

הקושי של היריב להתמודד עם פעולה בלתי-אלימה אינו נובע מהיותו מופתע מהעדרה של אלימות או מכך שאינו מכיר את הטכניקה, אלא מן הדינמיקה המיוחדת ומן ההשלכות של הטכניקה הננקטת (בהן נדון בעמודים הבאים). היכרותו של היריב עם המאבק הבלתי-אלימים, לדוגמה, היא כשלעצמה איננה מספיקה כדי להכניע לוחמים הנאבקים בטכניקה זו. בזמן מלחמה, שני הצדדים משתמשים בכל הידע הקיים על דרך המאבק הצבאי כדי להגדיל את סיכויי הניצחון. במאבקים בלתי-אלימים, כאשר ליריב יש יותר ידע, הוא עשוי להיות מתוחכם יותר בתגובותיו, ואולי פחות אכזר ובעל כושר גדול יותר להתמודד עם הבעיות. אך יחד עם זאת, הקבוצה הפועלת בדרך המאבק הבלתי-אלימים עשויה ללמוד כיצד להיאבק במיומנות רבה יותר וכיצד להגיב ביעילות רבה יותר ליכולת השליטה ולשיטות המתוחכמות של היריב.

לעיתים רחוקות, אם בכלל, מתקיים אחד משני מצבים קיצוניים שבהם ממשלות או מערכות הייררכיות אחרות זוכות בתמיכה מלאה או שאינן מקבלות כל תמיכה באופן מוחלט. לרוב קיימת תמיכה חלקית. גם המשטר אשר יודח בסופו של דבר, באמצעות אי-ציות, אי-שיתוף פעולה, והתקוממות, עשוי לקבל, בשלבים מוקדמים, תמיכה מספקת כדי לדכא באכזריות את קבוצת המאבק הבלתי-אלימים. לכן חשוב לבחון כיצד פועלת הטכניקה הבלתי-אלימה על יריבים הנוקטים שיטות אלימות, מהן הדרכים השונות המביאות בסופו של דבר לשינוי, ומהם הגורמים הספציפיים שקובעים האם מערכה בלתי-אלימה נתונה תסתיים בהצלחה, בכישלון או בנקודה כלשהי באמצע.

טעות לחשוב ששימוש במאבק בלתי-אלימים ישא חן בעיני היריב. קיימת סבירות נמוכה מאוד שהיריבים יקדמו בברכה התנגדות לשלטונם או למדיניותם, רק משום שהתנגדות זו היא בלתי-אלימה. אם הפעולה מהווה איום על שליטתם, ואין בכוננתם לספק את דרישות המתנגדים, הם יהיו חייבים לפעול נגדה.

דיכוי

פעולה בלתי-אלימה מכוונת כנגד יריבים אשר בידם היכולת והרצון להפעיל סנקציות אלימות. השימוש במאבק בלתי-אלים הופעל למעשה כנגד משטרים אלימים דוגמת המשטר הנאצי בגרמניה, הממשלות הקומוניסטיות במזרח אירופה וסין, גוואטמלה בראשותו של ג'ורג' אוביקו, אל-סלבדור בראשותו של מקסימיליאנו הרננדז מרטינו, צ'ילה בראשותו של פינשה, משטר האפרטהייד בדרום אפריקה, ובורמה בראשותו של נה-וין. אין זה סביר להניח ששליטים כאלה ינטשו לפתע את הדרך האלימה או אפילו יגבילו אותה באופן שיטתי, לנוכח הצורך להתמודד עם מאבק בלתי-אלים.

לכן, הדיכוי הוא תגובה מתבקשת לעימות בלתי-אלים חמור. הדיכוי יכול ללבוש פנים רבות: צנזורה, החרמת חסכוניות ורכוש, פגיעה בערוצי התקשורת, לחץ כלכלי, מעצרים, מאסרים, גיוס לצבא, מחנות ריכוז, שימוש במסיתים, איומים, הלקאות, הרג, טבח, עינויים, הנהגת משטר צבאי, הוצאות להורג ופגיעות בקרובי משפחה וידידים. חומרת הדיכוי וסוגיו ישתנו ויושפעו מסיבות שונות ומשונות, אך ככלל ניתן לומר ששליטים יטו להפעיל שיטות דיכוי הרבה יותר מוגבלות כנגד קבוצה הנוקטת מאבק בלתי-אלים מאלה שהיו מפעילים כנגד מאבק אלים או כנגד צבא זר העושה שימוש באמצעים צבאיים. אין הדבר נובע מטוב ליבם של השליטים, אלא מההכרה שדיכוי באמצעי אלימות קיצוניים עלול להביא יותר נזק מאשר תועלת למשטר השליט.

קיומה של סבירות גבוהה לתגובה באמצעי דיכוי אלימים, היא הוכחה ברורה לכך שפעולה בלתי-אלימה מסוגלת להוות איום אמיתי על הסדר הקיים. אלה הם אישור והוכחה לעוצמתה של טכניקה זו. פעולה אלימה של היריב אינה צריכה להיות סיבה לנטוש את דרך המאבק הבלתי-אלים, כשם שפעולה צבאית של האויב בעת מלחמה אינה מצדיקה ויתור על תגובה צבאית.

עוצמת האלימות של אמצעי הדיכוי יכולה להבליט את אופיה הבסיסי של המערכת ולהשפיע בכך על מהלך המאבק. דיכוי קיצוני עלול לחשוף לעיני אזרחים רבים ולעיני מדינות אחרות בצורה מאוד ברורה, את אופיה האלים של המערכת וכתוצאה מכך התמיכה ביריב תלך ותפחת ואילו התמיכה במתקוממים תגבר.

כפי שנאמר בפרק הקודם, דיכוי לא יביא בהכרח לכניעה. על מנת שהסנקציות יביאו לתוצאות הרצויות, עליהן להשפיע על תודעתם של האזרחים, בכך שייזרו פחד בליבם ונכונות לציית. יחד עם זאת, בדומה למצב מלחמה, קיימת אפשרות שתכנון ומשמעת, נאמנות עיוורת או מטרה מקודשת, יגרמו ללוחמי המאבק הבלתי-אלים להמשיך במערכה למרות הסכנות.

המצייאות הוכיחה שוב ושוב שבניגוד למה שניתן היה לצפות, אנשים לא נכנעו לפחד. כדומה למתרחש בחזית מלחמתית, הם למדו לכבוש את הפחד, או שבאורח מפתיע יותר, איברו אותו לחלוטין. דוגמה אחת לקריאת תיגר מסוג זה, על אף הסכנה הטמונה בה, היא פעולתן של נשות כיכר דָל מאיו בבואנוס איירס, אשר צעדו בהתמדה עם תמונות בעליהן או ילדיהן "הנעלמים". ג'רלד רייטלינגר – אחד מראשוני העוסקים בחקר השואה – טען לזכותו של העם הצרפתי שלמעלה מ-57% מיהודי צרפת ניצלו מהשמדה תודות לסירובו של האזרח הצרפתי הפשוט להיכנע ולציית למשטר האימה ולטרור שהפעיל הגסטפו: "הפתרון הסופי [...] נכשל בצרפת תודות לאנושיותו של האדם הפשוט, אשר בהגיעו לדרגת ההשפלה הנמוכה ביותר, למד לכבוש את הפחד." בארה"ב, כאשר אנשי החוק ערכו מעצרים המוניים ואנשים פרטיים עברו לשימוש במטעני חבלה, במהלך החרמת האוטובוסים במונטגומרי שבאלבאמה, התוצאה הייתה התגברות נחישותם והעזתם של שחורי העור. מרטין לותר-קינג הבן, כתב, "אלה שהתנגדו [...] לא היו מודעים לעובדה שהם עומדים מול שחורים חופשיים מיוחד. לכן, כל צעדיהם היו מוטעים." ב-17 ביוני, 1953, בהאל שבגרמניה המזרחית, נכחו בין 60,000 ל-80,000 אזרחים בעצרת המונית נגד הממשלה בכיכר השוק המרכזית, בשעה שטנקים רוסיים סיירו ברחובות, והמשטרה המקומית ירתה אזהרה באוויר. בפברואר 1986 חסם המון שקט של פיליפינים את דרכם של הטנקים שנשלחו לתקוף קציני צבא וחייילים שמרדו במשטר.

חשיבותה של המשמעת במאבק בלתי-אלים

כאשר מתנגדים הדבקים בדרך של מאבק בלתי-אלים עומדים בפני דיכוי אלים, עליהם לרבוך בדרכם ולסרב להיכנע או לסגת. עליהם להיות נכונים להסתכן בקבלת עונשים שהם חלק מן המחיר שיש לשלם עבור הניצחון. הסיכוי להפעלת דיכוי ודרגת חומרתו לא יכולים להיות ידועים מראש. ואולם הסיכון הזה אינו קיים אך ורק בפעולה בלתי-אלימה. קיימים סיכונים הרבה יותר חמורים, כאשר שני הצדדים בוחרים בדרך של פעולה אלימה.

כאשר מדברים על משמעת במאבק בלתי-אלים מתכוונים במיוחד לשמירה על המשכיות ההתנהגות הבלתי-אלימה, גם כאשר עומדים בפני דיכוי אלים. יחד עם זאת, כמערכה מתוכננת, נוסף גם המרכיב של דבקות באסטרטגיה, בטקטיקה, ובדרכי פעולה שנקבעו מראש.

ישנן דוגמאות רבות בהיסטוריה לקבוצות שניהלו מאבק, הן אלים והן לא-אלים, נגד כוחות שהשתמשו באלימות מעוררת חלחלה, ועשו זאת תוך כדי שמירה מרשימה על משמעת. ביניהן, הגנתם האמיצה של החיילים הספרטנים שלחמו עד אחרון החיילים נגד הצבא הפרסי שעליונתו הצבאית לא היתה מוטלת בספק בקרב בתרמופילי בשנת 480 לפנה"ס; וכן מרד גטו ורשה, בשנת 1944, נגד הנאצים. במספר גדול של מקרים, גם לוחמי המאבק הבלתי-אלים התגברו במקרים רבים על הפחד מצעדי עונשין קיצוניים והמשיכו בהתקוממות ממושמת. דוגמה לכך הם הלאומנים היהודים, אשר בשנת 1930 סירבו לסגת מפשיטתם על מחסן מלח בדרֶסְנָה, גם כאשר בהוראת הבריטים החלו להכותם מכות נמרצות שפיצחו גולגולות. כך גם הנשים בברלין, שחזרו להפגין למען שחרורם של בעליהן היהודים, ועשו זאת תחת איומן של מכוונת ירייה.

על קבוצת המאבק הבלתי-אלים לשמור על משמעת בתנאים של דיכוי במטרה להגביר את השליטה ביריב, להקטין את האלימות נגדה וכדי להגדיל את הסיכויים לניצחון. שמירה קפדנית על משמעת בלתי-אלימה בהתמודדות עם תנאי דיכוי אינה פעולה הנובעת מתמימות מוסרית. נהפוך הוא: זהו תנאי הכרחי להצלחה ותנאי מוקדם להשגת יתרונות ביחסי עוצמה. צריך לדעת שוויתור על משמעת בלתי-אלימה פירושו הסתכנות גדולה בתבוסה. כמובן שמעבר לדבקות במשמעת בלתי-אלימה ישנם גורמים חשובים נוספים שיבטיחו את הניצחון.

כאשר קבוצת המאבק הבלתי-אלים צריכה להתמודד עם דיכוי וסבל, צריך להשקיע מחשבה במציאת דרכים לחיזוק המורל, לחיזוק רגשות ההזדהות, ולחיזוק הנחישות להמשיך במאבק. אימון מוקדם בשימוש בפעולה בלתי-אלימה ובדרכי ההתמודדות עם מצבי לחץ יכול לסייע לחיזוק אותם תחומים. כמו כן, אנשים יהיו ממושמצים יותר כאשר ילמדו מנסיגה אישי שהתמדה בהפעלת הטכניקה הבלתי-אלימה תסייע בידם להשיג יתרונות רבים. אפשר גם ללוחמי המאבק הבלתי-אלים ילמדו מנסיגה אישי (ומנסיגה של אחרים) שתגובתם הבלתי-אלימה לאלימות יכולה לגרום להקטנת מספר האבדות. למרות שיש נפגעים בקרב המתנגדים או בקרב צד שלישי במאבק הלא-מוזין, מספרם עדיין קטן בהרבה ממספר הנפגעים בפעולות התנגדות אלימות, כגון התקוממות אלימות, מלחמות גרילה ומלחמות קוננוציאונליות. מודעותם של אנשים לכל הגורמים הללו יכולה לעזור להם לשמור על המשמעת הדרושה לכל תקופת קיומו של דיכוי חמור.

קרוב לוודאי שהיריב היה מעדיף שהמתקוממים ישתמשו באמצעי התגוננות אלימים אשר אינם מציבים בעיות אכיפה דומות. מאחר שבדרך כלל היריב מצויד טוב יותר להתמודד עם דרכי מאבק אלימות, הוא עלול לנסות לגרור את המתנגדים

לפעולה אלימה, אם על ידי דיכוי חמור או על ידי שימוש במרגלים ובמסיתים. למשל, בראשית שנות העשרים חתרו הפינים להשגת עצמאות מרוסיה הקיסרית בדרך של אי־שיתוף פעולה ומאבק בלתי־אליים. בהוראת המושל הצבאי הרוסי שכרה ה"אוכְנָה" (המשטרה החשאית הרוסית) מסיתים שביצעו מעשי אלימות נגד הרוסים כדי לגרור את הפינים לשימוש באלימות שיצדיק דיכוי אכזרי של מהלך זה.

כאשר קבוצת המאבק הבלתי־אליים שומרת על משמעת, מתמידה במאבק למרות הדיכוי ואמצעי אכיפה אחרים ויוזמת אי־שיתוף פעולה המוני והתקוממות שנוטלים בהם חלק מגורים רבים באוכלוסיה, התוצאה היא חסימה יעילה ביותר של שאיפות היריב.

מעצם של מנהיגי המאבק יכול רק להביא לכך שתנועה תתפתח בכיוון כזה שיאפשר לה להמשיך לפעול ללא מנהיגות מוכרת. גם כאשר היריב ינסה להוציא מחוץ לחוק פעולות מסוימות, הוא עלול לגלות שנסינותיו לדכא פעולות התקוממות בנקודות מסוימות רק ירחיבו את ביטויי המאבק הבלתי־אליים בחזיתות אחרות. היריב עלול לגלות שהפעלת דיכוי מסיבי, במקום ניסיון לאכוף שיתוף פעולה וציות, יגררו אחריהם חוסר רצון להיכנע או לברוח. יסתבר להם שלא רק שהדיכוי אינו השיטה המתאימה להתגבר על אזרחים מתקוממים, אלא שהתקוממות מסיבית, יכולה במצבים קיצוניים לשתק את מפעילי הדיכוי. יכול להיווצר מצב שבו כוחות המשטרה והצבא אינם יכולים להשתלט על מספר כה רב של מתקוממים.

אף על פי שהסבל עלול להיות רב, המצב של עימות עם יריב זועם או עם הדיכוי איננו מדאיג יותר מהבהלה שתוקפת קציני צבא בעת המפגש הראשון עם הנפגעים בשדה הקרב. יחד עם זאת, במאבק בלתי־אליים צריך לנהל את המצב המקביל למצב המלחמתי בחוכמה. אם נרמה כי היריב הופך להיות אכזרי יותר, או שהמתנגדים הגיעו לקצה גבול כוח הסבל שלהם, ייתכן שיידרש שינוי בטקטיקה ובשיטות הפעולה, בתוך המסגרת של מאבק בלתי־אליים. על־כל־פנים, ישנה סיבה להניח שהאכזריות היא רק מצב זמני, גם אם היא אינה מסתיימת במהרה. האכזריות משגשגת כאשר יש פחד, כעס או אלימות נגדית. כאשר מרכיבים אלה נעלמים, והיריב מכיר בכך שדיכוי ואכזריות מחלישים את מעמדו, הנטייה תהיה להפחית את השימוש באלימות.

ג'יוג'יצו' פוליטי (Political JiuJitsu)

דיכויים של מתנגדים בלתי-אלימים ששומרים הן על התמדה במאבק והן על משמעת, מגיע את התהליך המיוחד המכונה "ג'יוג'יצו' פוליטי". תהליך זה מערער את שיווי המשקל של היריב מבחינה פוליטית, מכיוון שהתשובה לאלימות שהוא מפעיל איננה התנגדות אלימה או כניעה.

קשה יותר למצוא הצדקה לפעולה אפשרית נגד קבוצת מאבק בלתי-אלימים מאשר להצדיק (בפני העם שמתוכו היא באה או בפני העולם כולו) הפגנת אכזריות כלפי מורדים המשתמשים בדרכים אלימות. כמובן שמידת היכולת של משטר זה או אחר להתעלם מדעת קהל, עולמית או פנימית, תהיה שונה, אולם הבעיה בעינה עומדת. ידיעות על פעולות דיכוי אכזריות עלולות להסתנן החוצה גם כאשר מופעלת הצנזורה, ודיכוי אכזרי עלול להגביר את העוינות וההתנגדות כלפי המשטר במקום להפחיתה.

מבחינת דעת הקהל, המצב הגרוע ביותר בו יכול למצוא את עצמו השליט הוא כאשר ינקוט אמצעי דיכוי קיצוניים כלפי קבוצה אשר נשקה היחיד הוא משמעת, הזדהות והנחישות של לוחמיה. ככל שתגבר האלימות כלפי אנשים בלתי-אלימים, כך יעורר המשטר שאט-נפש גדולה יותר, ויגברו האהדה והתמיכה לצד הבלתי-אלימים. הניכור של כלל האוכלוסיה ממשטר הדיכוי יגבר גם הוא ותהיה נכונות גדולה יותר להצטרף למתנגדים. מספר האזרחים המתקוממים יגדל והם יהיו נכונים להמשיך במאבק מבלי שהמחיר ירתיע אותם. אנשים שאינם נמצאים במפגש ישיר עם העימות יגבירו את תמיכתם בקורבנות הדיכוי ויפנו נגד מעשי האכזריות ונגד מדיניותו של משטר הדיכוי. כך למשל, ב-17 בנובמבר 1989, דיכאה המשטרה הצ'כית באכזריות מפגינים בלתי-אלימים שצעדו ברחובות פראג וקראו לבחירות חופשיות ודמוקרטיות. המכות שהונחתו על המפגינים עוררו התנגדות פוליטית עזה לקו הנוקשה של המשטר הקומוניסטי. אזרחים צ'כים וסלובקים הקימו באתרי ההכאה המרכזיים יד זיכרון לנפגעים והעלו אותם לדרגת גיבורים. בעקבות פעולות המשטרה יצאו מדי יום עשרות אלפי מפגינים לרחובות. כפי שהציג זאת אחד הסטודנטים, המכות היו "הניצוץ שהפעיל את התהליך כולו". בתוך שבוע נאלצו תומכי הקר-הנוקשה במשטר הקומוניסטי להתפטר, והמפלגה הקומוניסטית נדרשה לוותר על עמדות המפתח שלה בממשלה.

השפעתה של דעת קהל המקומית והעולמית שונה ממקום אחד למשנהו, ואין לסמוך על יכולתה לגרום לשינוי מהותי. יחד עם זאת, לדעת קהל יכול להיות תפקיד חשוב. היא יכולה להתגייס לתמיכה במתקוממים הבלתי-אלימים, ולעיתים אף לגרום להפעלת לחץ פוליטי וכלכלי משמעותי על משטרו של היריב.

לבסוף, קיימת אפשרות שגם אלה שתומכים בשליטים, נציגיהם וחילותיהם יהיו מוטרדים מהאכזריות המופעלת על בני אדם בלתי־אלימים ויתחילו להטיל ספק בצדקת המדיניות שנוקטת ממשלתם ובמוסריות הדיכוי. חוסר הנוחות הראשונית עלולה להפוך להתנגדות ולעיתים אף לא־שיתוף פעולה ואי־ציות, שאולי יובילו לשביתות, להצטרפות לשביתות ולמרידות.

יוצא אפוא, שאם הדיכוי הנוקשה מוביל לעלייה במספר הלוחמים הבלתי־אלימים ולהגברת ההתקוממות, ואם הוא מוביל להתנגדות גדולה בקרב התומכים בשלטון במידה כזו שתקטין את יכולת השליטים להתמודד עם ההתקוממות ולהמשיך במדיניותם הנוכחית, תופנה בסופו של דבר מדיניות הדיכוי כלפי המדכאים עצמם. זוהי תמציתו של תהליך המכונה "ג'יוג'יצו פוליטי".

מרכיבים חשובים בג'יוג'יצו פוליטי הופיעו במספר רב של מקרים. הטבח של מאות מגישי עצומה בלתי־אלימים ליד ארמון החורף בסנט פטרסברג בינואר 1905, כאשר המון, שהיה עד לאותו אירוע נאמן למלך, הפך להיות גוש של מתקוממים מהפכניים, והם שהיו חוד החנית במהפכה שהתחוללה ברחבי הממלכה הרוסית במשך שנה שלמה; הריגתם של מאות מפגינים בלתי־אלימים בידי חיילים רוסים בפברואר 1917 היתה בין הגורמים העיקריים למרידות ועריקות של חיילי הצאר (כך לא ניתן היה עוד להציל את הממלכה ממהפכת פברואר שהיתה ביסודה מהפכה בלתי־אלימה); מעשי דיכוי חמורים בחבל הרור בשנת 1923, גררו תמיכה עולמית בגרמנים, וכן התנגדות למדיניות בצרפת עצמה; אכזריותו של הדיכוי הבריטי אל מול לאומנים יהודים בלתי־אלימים, במיוחד בשנות העשרים והשלושים של המאה הנוכחית, עוררה התנגדות רבה בבריטניה ותרמה להגברת התמיכה ברעיון עצמאותה של הודו; טבח שרפּוּוֹיֶל (Sharpeville) בדרום־אפריקה בשנת 1960, עורר הפגנות המוניות, הטלת חרם ואיסור סחר עם גופים וממשלות ברחבי העולם; דיכויים האכזריים של בודהיסטים בלתי־אלימים בבורמה שהתנגדו למשטרו של ניו דין דיים בשנת 1963, גרם להפסקת תמיכתה של ארה"ב בממשלה לה היתה ערבה במשך שנים רבות; מכות, הרג, הפגזות, וכדומה נגד מפגינים בעד זכויות האזרח בארה"ב בשנות החמישים והשישים, כפי שאירע למשל במונטגומרי, אטלנטה, בירמינגהם, ובאזורים אחדים במיסיסיפי, גרמו להגברת ההפגנות והתמיכה ברחבי ארה"ב ובעולם כולו עד לסיומה של מדיניות הדיכוי וההפרדה הגזעית; הטבח של מאות ואולי אלפי סינים בכיכר טייננמן, באזורים נוספים בבייג'ין ובמקומות אחרים בסין, שהחל ב־4 ביוני 1989, המשיך את תהליך ערעור סמכותו של המשטר הקומוניסטי, וגרר אחריו התנגדות נרחבת בסין ובכל העולם, ומכלול השלכותיו של טבח זה אינו ברור עדיין.

ארבעה מנגנוני שינוי

למרות ההבדלים הקיימים בין הסוגים השונים של פעולות בלתי-אלימות, אפשר להבחין בארבעה "מנגנונים" עיקריים של שינוי שקיימים בפעולות בלתי-אלימות. אלה הם: המרה*, הסתגלות*, כפייה ללא-אלימות*, והתפוררות*.

המרה (Conversion)

במצבי המרה מאמץ היריב, כתוצאה מפעולותיה של הקבוצה הבלתי-אלימה, נקודת מבט חדשה, ומביע הסכמה למטרותיה של הקבוצה. שינוי זה יכול להופיע בעקבות פנייה להיגיון והבאת טיעונים משכנעים, למרות שספק רב אם מאמצים אינטלקטואליים לבדם יגרמו להמרה. סביר להניח שכתהליך ההמרה יהיו מעורבים גם רגשות היריבים, אמונותיהם, גישתם, והמערכת המוסרית שלהם. אפשר שהקבוצה הבלתי-אלימה תפנה במכוון לנסיגות המרה, כדי שלא רק שהיריב יעניק להם את דרישותיהם, אלא שהוא גם ירצה להעניק להם אותן, מתוך התחושה שזה המעשה הנכון לעשותו.

בנסיגות המרה, סכלם של הלוחמים הבלתי-אלימים יתפוס מקום חשוב בהשפעה על רגשות היריב. ההמרה תהיה בחלקה תהליך קשה, בגלל קיומם של מחסומים המקשים על הבנה מלאה לדרישות המתנגדים. אלה כוללים את התופעה של "ריחוק חברתי" – חוסר יכולת להכיר ביחידים השייכים לקבוצה חברתית אחרת כבני אדם שווים הראויים למידה של חמלה וכבוד. לכן עלול לעבור זמן רב עד שהריחוק החברתי ייעלם ועד שתרחש המרה, אם אכן תתרחש.

מקום אחד בו אכן התרחשה המרה הוא וייקום (Vykom), בדרומה של הודו בשנת 1924-1925. תומכיו של גנדי ביקשו לקבל את זכותם של ה"טמאים" להשתמש בדרך שעוברת ליד מקדש של בְּרָהְמִינִים אדוקים. קבוצה של רפורמיסטים הינדים מבני המעמד הגבוה ניסו לראשונה לצעוד ביחד עם ידידיהם ה"טמאים" במורד הדרך, ועצרו מול המקדש. הינדים אדוקים וועמים תקפו את המפגינים ופצעו אותם באורח קשה. משטרת המהרג'ה עצרה אחדים, ואלה קיבלו ענשי מאסר של עד שנה. מתנדבים הגיעו מכל רחבי הודו וקיימו על הדרך, ליד מחסום המשטרה, משמרת מחאה יומם וליילה. המתנדבים שפעלו במשמרות, עמדו בתנוחה של תפילה לכל אורך חודשי הקיץ החמים ותקופת הגשמים, לעיתים עמדו כאשר מים מגיעים עד כתפיהם והמשטרה מפטרלת בסירות. כאשר ממשלת המהרג'ה הסירה לבסוף את המחסומים, סירבו המפגינים לזוז עד אשר ישנו ההינדים האדוקים את דעתם.

לאחר שישש-עשר חודשים של מאבק, הכריזו לבסוף הבריהמינים המקומיים: "איננו יכולים עוד להתנגד לתפילות שהתפללו אלינו, ואנו מוכנים לקבל את ה'טמאים'". מאורע זה זכה להתודה גדולה ברחבי הודו.

יחד עם זאת, משמרת וייקום רחוקה מלהיות פעולה בלתי-אלימה טיפוסית. נסיונות להמיר את דעתו של היריב על ידי גרימת סבל עצמי עלולים לעיתים להיות חסרי תועלת. רבים ממתכנני המאבק הבלתי-אלימים יעדיפו שלא להשתמש בטכניקת ההמרה מהסיבה שהיא אינה רצויה, אינה נחוצה, או בלתי-אפשרית. הם יעדיפו אפוא שינוי על ידי מנגנונים אחרים – הסתגלות, כפייה ללא-אלימות, או התפוררות. ברוב המקרים יושגו התוצאות על ידי שילוב של מרכיבים מכל ארבעת המנגנונים, אשר אף לא אחד מהם ימוצה עד תומו. הדרך המוצלחת ביותר ליישומה של פעולה בלתי-אלימה יכולה להיות שילוב מחוכם ומכוון של כל המרכיבים הללו. למשל, נסיונות להמיר יחידים מתוך אוכלוסיית היריב יכולים לסייע בתהליך ההסתגלות, ונסיונות מוצלחים להמיר את דעתם של חיילי היריב יכולים להביא לכפייה ללא-אלימות.

הסתגלות (Accommodation)

הסתגלות היא מנגנון ביניים בין המרה לכפייה ללא-אלימות. היריב אינו עובר תהליך של המרה ואף לא תהליך של כפייה ללא-אלימות; למרות זאת, מרכיבים אחדים משני המנגנונים הללו מעורבים בהחלטת היריב לעשות ויתורים למען הקבוצה הבלתי-אלימה. קרוב לוודאי שמבין ארבעת המנגנונים, מנגנון זה הוא הנפוץ במאבקים בלתי-אלימים מוצלחים. במנגנון זה, היריב עונה על הדרישות במלואן או בחלקן מבלי לשנות באופן מהותי את דעתו בסוגיות המחלוקת.

בניגוד להמרה (אך בדומה לכפייה ללא-אלימות והתפוררות) משיג מנגנון ההסתגלות את מטרתו על ידי שינוי במצב החברתי, הכלכלי, או הפוליטי בדרך של פעולה בלתי-אלימה, במקום לשנות את דעתו או את תחושתה של הנהגת היריב. יחסי העוצמה הבסיסיים משתנים ובכך הם משנים את כל התמונה.

מנגנון ההסתגלות פועל רק כאשר יש בידי היריב אפשרות בחירה האם לאפשר ויתורים או לא. אפשר שהיריב יחליט לאפשר ויתורים בכדי להתגבר על חילוקי הדעות הפנימיים ועל התנגדות מתוך קבוצתו הוא. במאבקים כלכליים יכולה ההסתגלות להסתיים בניסיון להקטין ככל האפשר את ההפסדים הנובעים משביתות וחרם כלכלי. כמו כן, קיימת אפשרות שהיריב יחליט להיענות לדרישות מרצונו החופשי, אם הוא יצפה שהתנועה הבלתי-אלימה תחזוק. סוגיות המחלוקת הספציפיות יהיו חשובות פחות מאשר ההשלכות האפשריות של מאבק מתמשך, בו

יגלו האזרחים את העוצמה המרוכזת בידם. להשלכות אלה יכולות להיות השפעות ארוכות-טווח על המבנה החברתי והתהליכים הפוליטיים המתרחשים בחברה. כאשר היריב אינו מעוניין שתגובתו תתפרש ככניעה להתקוממות, יכולה להיות חשיבות רבה למציאת מוצא של כבוד בדרך של יישוב הסכסוך על ידי הסתגלות. מנגנון ההסתגלות מסייע ביישוב סכסוכים בהם נעשה שימוש בפעולה בלתי-אלימה. מנגנון זה בא לידי ביטוי בפתרון של שבתות עובדים, בהן ברוב המקרים פתרון הסוגיות נמצא במקום כלשהו באמצע בין נקודת המוצא המקורית של המעסיקים לנקודת המוצא של האיגודים המקצועיים. מנגנון ההסתגלות עשוי לפעול גם בסכסוכים בינלאומיים גדולים יותר. הענקת העצמאות להודו מידי בריטניה בשנת 1947 לא היתה תוצאה ישירה של מערכה בלתי-אלימה מסוימת, אולם היו מעורבים בתהליך מרכיבים חשובים של הסתגלות, אשר נבעו בחלקם מהתרחשותם של מאבקים בעשורים הקודמים. ההסתגלות נבעה מן ההכרה שהמהלך של הודו להשגת עצמאותה הוא מהלך לגיטימי, שיהיה קשה מאוד ואולי אף בלתי-אפשרי לשמור על שלטון בריטי אפילו על ידי הפעלת כוח צבאי, ושאחת הסיבות להיעלמות התועלת הכלכלית שהפיקה בריטניה מהודו היא הטלת חרם והמחיר הגבוה שגבה המשך קיומו של שלטון הריכוז.

במצבים רבים לא ניתן יהיה להשיג המרה או הסתגלות מכיוון שהיריבים יסרבו להיענות לדרישותיהם של המתנגדים הבלתי-אלימים. במקרה כזה קיים מנגנון שינוי שלישי שיכול לבוא לעזרתם של המתנגדים: כפייה ללא-אלימות, מנגנון שעשוי להביא לניצחון בניגוד לרצונו של היריב.

כפייה (Coercion)

משמעותו של המושג "כפייה" בהקשר זה, מצומצמת יותר מאשר משמעותו המקובלת. הכוונה כאן אינה לכניעה בעקבות איום או כניעה לכוח בעל עליונות צבאית. "כפייה" בהקשר זה פירושה, היכולת לאכוף שינוי או למנוע שינוי נגד רצונו של היריב. יכולתו של היריב לפעול ביעילות נלקחת ממנו, אולם בידי מרוכזת עוצמה שמאפשרת לו לשמור על עמדותיו, ויחד עם זאת, להיכנע לדרישות המתנגדים. במלים אחרות, "כפייה ללא-אלימות", כמנגנון של פעולה בלתי-אלימה, מתקיימת כאשר משיגים מטרות נגד רצונו של היריב, אך לא מגיעים עד למצב של התפוררות המערכת השלטונית של היריב.

פעולה בלתי-אלימה הופכת להיות פעולת כפייה לאחר שהמתנגדים הצליחו למנוע מידי היריב מקורות חשובים לשמירה על עוצמתו הפוליטית, באופן ישיר

או עקיף: סמכות, משאבי אנוש, ידע ומיומנות, גורמים לא-מוחשיים, משאבים חומריים וסנקציות.

כפייה ללא אלימות מושגת כאשר רצונו של היריב נחסם באחת משלוש הדרכים הבאות: ראשית, כאשר ההתקוממות הופכת להיות רחבת היקף ומסיבית עד כדי כך שלא ניתן להשתלט עליה באמצעי דיכוי. הפעולה ההמונית יכולה לגרום לשינוי או למנוע שינוי בסטטוס קוו, כך שהסכמתו של היריב היא חסרת משמעות. שנית, ההתקוממות יכולה לשתק את המערכת. אי-שיתוף פעולה יכול לגרום למערכת החברתית, הכלכלית והפוליטית לא לתפקד אלא אם כן דרישות המתקוממים ייענו, ואלה שאינם משתפים פעולה יחזרו למלא את תפקידם כבעבר. שלישית, ניתן אפילו לפגוע ולפעמים גם לסכל את נסיונות היריב להפעיל אמצעי דיכוי. מצב זה קורה כאשר החיילים והמשטרה מתמרדים, אנשי המנגנון הביורוקרטי מסרבים לסייע, והאזרחים מסרבים להכיר בסמכותו ומפסיקים לתמוך בו. בכל אחת מן הנסיבות האלה, או בכל שילוב שלהן, היריב עלול לגלות שאין הוא מסוגל להגן על מדיניותו או על המערכת כולה בעת שעליו להתמודד עם פעולה בלתי-אלימה תקיפה ורחבת היקף, למרות שלא חל שום שינוי בעמדותיו. רמת תסכולו של היריב לנוכח כשלון מאמציו, משתנה בדרך כלל ביחס ישר לרמת אי-שיתוף הפעולה וההתנגדות.

כרוב המקרים, הגורם לקטיעת שאיפותיו של היריב הוא התנגדות מסיבית ושיתוק המערכת השלטונית, ולא דווקא ביטול יכולתו להפעיל צעדי דיכוי. ואולם בנסיבות מסוימות דפוס זה עשוי להשתנות. במנגנון הכפייה הבלתי-אלימה, פעולה בלתי-אלימה משנה בצורה כל כך מהותית את המצב החברתי והפוליטי, עד כדי כך שהיריב אינו מסוגל להפעיל את העוצמה בדרכים המנוגדות לרצונו של הקבוצה הבלתי-אלימה.

במספר שביתות עובדים מוצלחות (רבות כאלה התרחשו במהלך העשורים האחרונים), נכנעו המעסיקים לכל הדרישות של האיגודים המקצועיים, מכיוון שלא נותרה להם ברירה. הצאר ניקולאי השני פירסם מנשר של החוקה ב-17 באוקטובר 1905, ואישר את הקמתו של הדומא (בית המחוקקים), בעקבות מה שנראה כחוסר ברירה, למרות שלא הודח מכס המלוכה. "שביתת אוקטובר הגדולה" ברוסיה בשנת 1905, היתה יעילה ומקיפה עד כדי כך שניטלה מידי הממשלה היכולת לשלוט והמדינה כולה היתה לכודה במה שפונה "שיתוק מזוהר". דוגמה נוספת לכפייה היא פרישתם של הגנרל הרננדז מרטינו, נשיאה של אל-סלבדור, והגנרל אוֹבֵיקוֹ, נשיאה של גוואטמלה, מתפקידם באביב 1944, בתקופה של שפל כלכלי ואי-שיתוף

פעולה פוליטי. פרישות מרצון אלו אירעו קודם שהתמוטטו בזו אחר זו מערכות האדמיניסטרציה, המשטרה והצבא.

התפוררות (Disintegration)

כאשר מונעים מידי היריב את מקורות העוצמה כמעט לחלוטין, עד שאפשר למעשה לומר שמערכת הממשל מתמוטטת, אנו מדברים על התפוררות. דרך הפעולה של מנגנון שינוי בלתי-אלים זה היא על ידי סילוק מקורות העוצמה עד לדרגה שתהיה מספיק קיצונית כדי שמערכת הממשל של היריב פשוט תתפרק. יישארו רק יחידים או קבוצות קטנות מאוד וחלשות ברוכב. מנגנון הכפייה אינו פועל, מכיוון שלא קיימת עוד יחידה פעילה שניתן להפעיל עליה כפייה. האזרחים כופרים בתקיפות בסמכותו של היריב לשלוט או לקבוע כל הנהגה, הכוונה או פיקוח. לא ימצא כמעט איש שייסע בידי הקבוצה שעד כה היתה הקבוצה השלטת. לכן, אותם יחידים או קבוצות ששלטו בעבר במקורות העוצמה שוב אינם מחזיקים במומחיות ובמשאבים הכלכליים שאיפשרו להם לתפקד בעבר. יתרה מזו, כוחות המשטרה והצבא מתמרדים נגד השליטים הקודמים או פשוט מתפרקים, ועימם מתפרקת המערכת המאורגנת של אמצעי הדיכוי. מנגנון ההתפוררות הוא האמצעי הקיצוני ביותר להפסקת האחיזה במקורות העוצמה.

בעקבות אי-שיתוף פעולה מסיבי במהפכת פברואר 1917 ברוסיה, ויתר הצאר ניקולאי השני על כסא המלוכה, אולם מפקד צבאו בפטרובגרד לא ידע למי להיכנע. ג'ורג' קטקוב הסיק שממשלת הקיסרות פשוט "התפוררה וטוטה מעל פני השטח". משני אירועים היסטוריים אחרים — נסיון ההפיכה של קאפ בשנת 1920, ונסיון הפיכת הגנרלים באלג'יר בשנת 1961 — עולה כי מאמצי הפיכה אלו פשוט התפוררו כתוצאה ממניעה והפסקה של התמיכה הדרושה.

אם משטרו של היריב מתפורר בשעה שאין ממשלה לגיטימית חלופית, מתפתחים מוסדות ממשלתיים אחרים. לעיתים תופיע ממשלה מקבילה (עליה דנו בראשית הפרק). אם קיימת כבר ממשלה מקבילה, או אם הממשלה הלגיטימית הצליחה לשרוד ולשמור על המבנה שלה מן העבר, כמו למשל זה שלפני ההפיכה או הפלישה, אזי היא יכולה להרחיב את סמכותה והשפעתה ולבסס את כוחה בשעה שעוצמתו של היריב מתפוררת. זוהי התקופה שבה על המתנגדים לעמוד על המשמר, שכן קבוצות צבאיות או פוליטיות שאינן נתמכות על ידי שום צד עלולות לנסות להשתלט על המדינה כדי לייסד משטר רודני חדש ולמנוע את הקמתה או חירושה של מערכת שלטון דמוקרטית המבוססת על תמיכה עממית.

גורמים המשפיעים על כפייה והתפוררות

ישנם מספר גורמים שיכולים להביא לכפייה ללא-אלימות או להתפוררות. מקורות העוצמה שיושפעו מכך ישתנו ממקרה אחד למשנהו, וכמו כן תשתנה חומרת הפגיעה בהם. השינויים, אם כן, קיימים בדפוס הפעולה שגורם להיווצרותן של כפייה או התפוררות. דפוסי הפעולה הם: התקוממות המונית, שיתוק כלכלי ופוליטי, או מרד. הגורמים הבאים, חלקם או כולם, הם שיקבעו את התוצאה:

- מספרם של המתקוממים הבלתי-אלימים ויחסם באוכלוסייה;
- עד כמה תלוי היריב במתנגדים הבלתי-אלימים להמשך השימוש במקורות העוצמה שלו;
- מיומנותם של המתנגדים בהפעלת הטכניקה, מיומנות שכוללת גם בחירה נכונה של האסטרטגיה, הטקטיקה והשיטות, וכמו כן, יכולתם ליישם אותם;
- משך הזמן בו מצליחים לשמור על אי-שיתוף פעולה והתקוממות;
- מידת האהדה והתמיכה לה זוכים המתנגדים הבלתי-אלימים מצד שלישי;
- אמצעי השליטה שעומדים לרשות היריב ואותם הם מפעילים כדי להביא להסכמה וכדי לאכוף שיתוף פעולה מחדש, וכן תגובתם של המתנגדים הבלתי-אלימים לאמצעי אכיפה אלה;
- מידת התמיכה או אי-התמיכה של האזרחים הנאמנים לשליט — סוכנים, אנשי ממשל ועוזריהם — והפעולה שאותה הם עשויים לנקוט כדי להפסיק את התמיכה ולסייע בידי המתנגדים הבלתי-אלימים;
- הערכתו של היריב לגבי כיוון התפתחותו של המאבק הבלתי-אלימים בעתיד.

הסרת מקורות העוצמה

השיטות הספציפיות לכיטול מקורות העוצמה משתנות מאירוע אחד למשנהו, והגורם לכיטולם גם הוא משתנה. גורם זה יכול להיות הקבוצה הבלתי-אלימה, צד

שלישי, חברים בקבוצה התומכת בשליט שמאסו בשלטונו, או שילוב של גורמים אלה. השוני שבין אירוע לאירוע מלמד על הצורך בניתוח מעמיק של האסטרטגיות שנבחרו בסכסוכים בעבר או ככאלה שיבחרו בסכסוכים בעתיד.

סמכות

עצם קיומה של התנגדות בלתי־אלימה כלפי השליט, מלמדת שסמכותו כבר מעורערת. המאבק יכול לסייע לערער את יחסם של תומכיו אליו. במקרים מסוימים יהיה מעבר בוטה מנאמנות לשליט לנאמנות לצד השני, או אפילו לממשלה מקבילה מתחרה.

הגורם החשוב ביותר בתהליך מניעת הקמתה של ממשלת דיכוי חדשה הוא שלילת הסמכות מגורמים המנסים להפיל את השלטון, או מתוקפנים ורים. אפשר לראות זאת בבירור בכל אחד מארבעת המקרים המתוארים בפרק הראשון, והדבר בולט במיוחד בהתנגדות לנסיון ההפיכה של קאפ ולנסיון ההפיכה של הגנרלים הצרפתים באלג'יר. הסירוב העיקש להעניק למהפכנים לגיטימיות הוא זה שהכריע את גורל ההתקפה.

בפברואר 1943, דחקו ראשי הכנסייה הפרוטסטנטית והכנסייה הקתולית בהולנד בחברי הקהילה להתייחס לאי־ציות וסירוב לשתף פעולה עם שלטונות הכיבוש הנאצי, כאל מצווה דתית. פעולה זו של הכנסיות ההולנדיות היצרה את היקף סמכותם של שלטונות הכיבוש והגבירה את הלגיטימיות של אי־שיתוף הפעולה ואי־הציות.

משאבי אנוש

אפשרות נוספת הטמונה בפעולה בלתי־אלימה רחבת היקף היא היכולת להקטין או לפגוע במשאבי האנוש להם זקוק היריב כדי לשמור על עוצמתו הפוליטית, כמו למשל במצב בו המוני אזרחים שמקיימים ומפעילים את המערכת מונעים ציות כללי ושיתוף פעולה. המערכות הכלכלית והפוליטית גם יחד מתפקדות בעזרת תרומתם של מספר רב של יחידים, ארגונים ותת־קבוצות. לכן את עקרון השביתה הכללית ניתן ליישם הן במערכת הכלכלית והן במערכת הפוליטית.

במקרה של כיבוש זר, קיימת מעורבות של שתי קבוצות אוכלוסיה נפרדות – הכובשים והנכבשים. אומנם מניעת משאבי אנוש מהיריב יכולה להיות בעלת השפעה הן במדינה הנמצאת תחת כיבוש והן בארץ המוצא של הכובשים; ואולם אי־שיתוף הפעולה של האזרחים במדינה הכבושה יהיה בדרך כלל יעיל יותר – וזאת כתנאי שקיימים תנאים נאותים נוספים.

הכפלת מספר המצטרפים לאי-שיתוף פעולה, אי-ציות והתקוממות, השייכים לקבוצה המדוכאת, יכולה ליצור ליריב בעיות אכיפה חמורות. כמו כן, עלולים אלה שיש להם מסורת של תמיכה ביריב להפסיק את התמיכה בו וכך תקטן עוצמתו עוד יותר.

מניעתם של משאבי אנוש יכולה להשפיע גם על מקורות עוצמה אחרים להם זקוק היריב (מיומנות, ידע, ומשאבים חומריים). ואכן, דווקא במצב של עימות, מצב בו יכולת האכיפה שלו הולכת וקטנה, יודקק היריב לעוצמה רבה יותר. אם ההתנגדות גוברת בשעה שעוצמתו של היריב נחלשת, יאבד המשטר בסופו של דבר את מלוא עוצמתו. מצב זה אירע, בקנה מידה קטן יחסית, בגדודי הצבא שפעלו תחת פיקוד בריטי בגבולו של החבל הצפון-מערבי בהודו הבריטית באפריל 1930, בתקופה של אי-הציות האזרחי בשנים 1930-1931. בפֶּשָׁאוּר (Peshawar), נורו למוות בין 30 ל-125 מתנגדים ב-23 באפריל 1930. לאחר מכן, שתי מחלקות של חיל המשמר המלכותי (חיילים הודים תחת פיקוד בריטי), שנקראו לפשאוואר, סירבו לירות בטענה שתפקידם אינו כולל ירי "באחים שאינם חמושים". בלילה של ה-24 באפריל הוציאו הבריטים את גדודיהם מפשאוואר, ועזבו באופן זמני את העיר, אשר עברה לשליטתו של הסניף ההודי המקומי של ועדת הקונגרס הלאומי, עד ה-4 במאי, כאשר הופיעה הגבורת של כוחות בריטיים בלוויית סיוע אווירי.

דוגמאות נוספות למניעת משאבי אנוש כוללות עשרים ותשעה אנשי מחשבים פיליפינים שעזבו בהפגנות את מקום עבודתם לאחר שסירבו ליטול חלק בזיוף תוצאות הבחירות, ו"השביתה" של חלקים נרחבים מהצבא הפיליפיני, שסירבו לבצע פעולות דיכוי ונשאו במחנות הצבאיים, מבלי ליוזם מלחמת אזרחים ומבלי לציית להוראותיה של ממשלת מרקוס.

בדצמבר 1940, בתקופת הכיבוש הנאצי בנורבגיה, התפטר כל סגל בית המשפט הגבוה לצדק במחאה על הכרזתו של טֶרבוֹבֶן (Terboven), קצין מטעם ממשלת הרייך, שלבית המשפט אין שום זכות להודיע ש"חוקי" הכיבוש הגרמני שלו אינם עולים בקנה אחד עם החוקה. בשנת 1942, הורתה ממשלתו הפשיסטית של הנשיא הממונה הנורבגי וִידְקֵן קִיזְלִינג (Vidkun Quisling), על הקמת ארגון מורים שיהיה בפיקוח דיקטטורי, אשר החברות בו תהיה חובה. ארגון זה היה אמור להיות דגם שעל-פיו יתוכננו "איגודים" נוספים שיקומו בעקבותיו. כמו כן, היה זה כלי לאינדוקטרינציה נאצית של ילדי בית הספר. המורים סירבו לשתף פעולה עם הארגון החדש. מאות מורים נעצרו ונשלחו למחנות ריכוז. הורים מחו על פעולת הממשלה והמורים שלא נעצרו סירבו להיכנע לאיום. המורים העצורים שוחררו לאחר שמונה חודשים. שאיפתו של קיזלינג ל"מדינה של איגודים" בנורבגיה לא

התממשה, ארגון המורים הפשיסטי נגדע באיבו, ובתי הספר מעולם לא היו כלי שרת בידי התעמולה הפשיסטית.

מיומנות וידע

ישנם יחידים וקבוצות בעלי מיומנות או ידע ייחודיים אשר חשיבותם רבה; ביניהם נמצאים אנשי מינהל, פקידי ממשל, טכנאים ויועצים. למרות מספרם המצומצם, אי-הסיוע שלהם מחליש את עוצמת היריב. מכאן, שבנוסף לסרבנות מופגנת, יש חשיבות לא מועטה גם להקטנת הסיוע.

בנסיון ההפיכה של קאפ בשנת 1923, הודיע ד"ר קאפ שדרושה לו ממשלה של מומחים. אולם, כאשר האנשים המתאימים לתפקיד סירבו כמעט פה אחד להתמנות לחברים ב"קבינט" שלו, הוא נותר ללא היכולת להסתייע במומחיותם של אנשים אלה. קציני צבא בכירים סירבו לציית לפקודות. פקידי הבנק הלאומי סירבו לאפשר לקאפ למשוך עשרה מיליון מרקים, בתואנה שחסרה חתימת מורשה חתימה. (כל עוזרי המזכירים סירבו לחתום, וחתימתו של קאפ היתה חסרת ערך.) אף לא אחד מהפוליטיקאים החשובים הביע תמיכה בקאפ. משטרת הביטחון של ברלין חזרה בה מתמיכתה בו ודרשה את התפטרותו, ועובדי ציבור רבים לא שיתפו עימו פעולה. קאפ התקשה למצוא אפילו מזכירה או מכונת כתיבה אחת (כולן ננעלו בארונות) כדי להדפיס את ההכרזה הראשונה שלו, לכן היא לא הופיעה בעיתונים שיצאו למחרת. אי-שיתוף פעולה מינהלי ביחד עם שביתה כללית מסיבית, לא הותירו לקאפ ואנשיו ברירה אלא להודות בתבוסה ולסגת מברלין.

גורמים לא מוחשיים

פעולה בלתי-אלימה נרחבת יכולה לעיתים לזעזע הרגלים ישנים של ציות ונאמנות לשלטון.

ההתקוממות של המזרח גרמנים ב-16-17 ביוני 1953, היתה מחזה מבהיל מאוד עבור הקומוניסטים ותומכיהם בשעה שצפו בפועלים שהפגינו בפומבי וגינו את המדינה הטוענת להיות מדינת הפועלים. שבירה זו של דפוסי תמיכה וציות אוטומטיים בממשל, תורמים בכך שהם מעוררים את שאר האזרחים לבחון האם הם בוחרים להמשיך לציית או לא.

האמונה באידיאולוגיה הקומוניסטית ובמטרותיה הנאצלות סבלה, כידוע, מפחות ניכר בשנים האחרונות. שחיקה זו גברה עוד יותר בעקבות הפעלתם של צעדי דיכוי על ידי הממשלה והצבא במקומות כגון מזרח גרמניה, צ'כוסלובקיה, הונגריה, ופולין. צעדי דיכוי אלה גרמו לקומוניסטים רבים ותומכיהם במדינות

הללו, לאבד את מחויבותם האידיאולוגית, וכן יצרה אצל מפלגות קומוניסטיות זרות (כגון זו שבאיטליה), אי־שביעות רצון כללית מדרך פעולתם, והביאה להתפטרותם של חברי מפלגה קומוניסטים במספר מדינות.

בהונגריה בשנת 1956, נפסקה הכניעה ההמונית הממושכת לשיטה, ברגע שמיליוני בני־אדם הבינו שאחוז ניכר של האוכלוסייה שונא למעשה את המשטר. פעולות התקוממות בסדר־גודל קטן עזרו להפצת הידיעה והיוו את השלב הראשון החשוב והבלתי־אליים של המהפכה ההונגרית. בשנת 1989 היתה השחיקה באידיאולוגיה במזרח גרמניה ובצ'כוסלובקיה גדולה כל כך, ונכונותם של האזרחים לקבל על עצמם את מרות השלטון נעלמה כמעט לחלוטין, עד שהממשלות הקומוניסטיות בשתי המדינות הללו נאלצו לבצע שינויים פוליטיים יסודיים. בצ'כוסלובקיה, המפלגה הקומוניסטית אף אולצה להתפטר.

במקרים רבים קמים אישים ידועי־שם במהלך הפעילות הבלתי־אלימה, שידועים באמות־המידה המוסריות, הדתיות או הפוליטיות הגבוהות שלהם, ועומדים בראש המחנה המגנה את מערכת הדיכוי או מביעים את תמיכתם בו, ובכוח השפעתם האישית דוחקים באזרחים להתנגד, לשנות או להרוס מערכת זו.

משאבים חומריים

פעולה בלתי־אלימה מסוגלת להפחית או לנתק כליל את אספקת המשאבים החומריים מהיריב. ב־61 מבין 198 השיטות הידועות של פעולות בלתי־אלימות מופעל חרם כלכלי או שביתות עובדים מבית או מחוץ, או שילוב של השניים. מטרתם לערער, להקטין, או להרוס את זמינותם של משאבים חומריים, תחבורה, חומרי גלם, אמצעי תקשורת, ואפילו, במקרים קיצוניים, את כושר התיפקוד הכולל של המערכת הכלכלית.

במאבקים בלתי־אלימים בקנה מידה גדול, בהם היה נושא המחלוקת העיקרי או המוצהר פוליטי, הופעלו תמיד שיטות של אי־שיתוף פעולה כלכלי. דוגמה לכך היו מערכות אי־שיתוף הפעולה של המתיישבים האמריקאים נגד השלטון הבריטי בשנים 1765-1775, ואי־שיתוף הפעולה של ההודים נגד השלטון הבריטי בשנות העשרים והשלושים של המאה הנוכחית. לשתי המערכות היתה השפעה מכרעת על הכלכלה והממשל הבריטיים, ומעבר לכך הן גרמו להפעלת דעת הקהל בבריטניה, שתמיכתה במתיישבים הפעילה לחץ כבד מאוד על הממשלה.

למרות שבעשורים האחרונים יש ויכוח ממושך על יעילותן של סנקציות כלכליות בינלאומיות, ברור לחלוטין שבמקרים בהם נעשה שימוש בשיטות אלה היה הביצוע לוקה בחסר ובדרך כלל חסרה הכנה מוקדמת. יחד עם זאת, חרם הנפט הערכי בשנת

1973 הוכיח שסנקציות כאלה יכולות לגרום לשינוי במדיניות הממשל (במקרה זה, מדינות רבות שינו את מדיניות החוץ שלהן כלפי המזרח התיכון).

סוג חשוב נוסף של מאבק פנימי בלתי־אליים הנהוג במדינות רבות הוא שביתות עובדים שמכוונות להשגת מטרות פוליטיות או כלכליות. ממשלה שאופיה או מדיניותה גורמים לשביתות שמשתקות את הכלכלה לא תזכה לאהדה רבה או לתקופת שלטון ארוכה. אומנם לא כל השביתות משיגות את מטרותיהן, אך יחד עם זאת הן יכולות לשמש מכשיר רב־עוצמה. ההתנגדות לנסיון ההפיכה של קאפ במרץ 1920, כללה את מה שמכונה "השביתה הגדולה שהעולם טרם ראה כדוגמתה". השביתה התקיימה על אף העובדה שקאפ הודיע שכל המפגינן ומגיני כרוזת צפוי לגור־דין מוות. תפקידן של השביתות במצבים אחרים הוזכר במהלך הספר.

הנאצים התייחסו לאי־שיתוף פעולה המוני המתבטא בשביתה כללית, כאל נשק מסוכן מאוד, במיוחד כאשר כוונתם היתה לבסס את שלטונם במדינה. לאחר שריפת בניין הרייכסטאג (Reichstag, פרלמנט), ב־27 בפברואר 1933 — כנראה בידי הנאצים עצמם שביקשו ליצור פרובוקציה כדי לאפשר הפעלת אמצעי דיכוי נגד מתנגדים, צעד שסייע להם להשיג שליטה מלאה במדינה — פירסמו הנאצים צו ב־1 במרס, המאפשר הפעלת צעדי עונשין כלפי "המסיתים לשימוש בנשק חם נגד המדינה" וכלפי "המסיתים לשביתה כללית". בספרו *הגסטפו*, כתב דֶלָרו (Delarue) שבאותה עת "הרבר שממנו פחדו הנאצים יותר מכול היה שביתה כללית".

בשביתות, אפילו אם הן שביתות כלליות, אסור לעשות שימוש תכוף מדי, ככל נושא, ובמיוחד במשברים שבהם נוצר הצורך במאבק לצורכי הגנה. לפני שמחליטים על שימוש באמצעי זה, דרושה בדיקה מדוקדקת של היעדים אותם רוצים להשיג בעזרתן, האם האוכלוסיה חזקה דיה כדי לעמוד בשביתות, ומהם האמצעים העומדים לרשות החברה שיאפשרו לה להתקיים במהלך המאבק הכלכלי. הן שביתות והן חרם כלכלי מצביעים על כושרו של המאבק הבלתי־אליים להחליש או לסלק אחד ממקורות העוצמה העיקריים, היינו משאבים כלכליים, מידי שליטים קיימים או שליטים לעתיד. כאשר השליטה על הכלכלה, אמצעי התובלה, אמצעי התקשורת, וכדומה, נמצאת בידי האוכלוסיה המתקוממת, יהיה קיומו של כל ממשל בסכנה. מצב זה נכון במיוחד בשלבים הראשונים של נסיונותיהם של רודנים שזה עתה תפסו את השלטון או של תוקפנים זרים, לבסס את שליטתם הפוליטית על האוכלוסיה. אם אחד היעדים שהציבו לעצמם הוא ניצול כלכלי של החברה, הם יהיו בצרה כפולה ומכופלת.

סנקציות

פעילות בלתי-אלימה יכולה לעיתים להשפיע גם על יכולתו של היריב להפעיל סנקציות. היריב עשוי למצוא עצמו מאויים על ידי אי-אספקה של אמצעי לחימה צבאיים או משטרתיים כאשר מדינה זרה מסרבת למכור לו אותם, או על ידי שביתות במפעלים המייצרים כלי נשק ותחמושת, או שביתות במערכת התובלה. במקרים מסוימים מספרם של המפעילים את צעדי הדיכוי – המשטרה והצבא – ילך ויפחת ככל שמספרם של המתנדבים לשירות הצבאי יקטן, ובחורים שעומדים בפני גיוס יסרבו להתגייס. אם המשטרה והצבא מבצעים את תפקידם ברשלנות, או מסרבים לבצע את הפקודות באופן מוחלט – היינו, מרד – יש אפשרות שהדבר יוביל לכפייה ללא-אלימות של היריב, או להתפוררות המערכת השלטונית שלו. למרידות בתוך הצבא ולחוסר נאמנות מצד יחידות צבא שונות בדיכוי מהפכות 1905 ופברואר 1907 ברוסיה (שהיו ביסודן בלתי-אלימות), היתה חשיבות מכרעת בהיחלשותו ונפילתו של הצאר. הנאצים הבינו שאם יאבדו את השליטה בצבא תחלש עוצמתם באופן ניכר. גֶבְּלֶס גילה שהדבר שממנו פחדו הנאצים ביותר בראשית פברואר 1938 לא היה נסיון הפיכה, אלא התפרטות קיבוצית של כל קציני הצבא בדרגות הגבוהות.

בעת ההתקוממות המזרח-גרמנית בשנת 1953, היו אירועים שבהם המשטרה נסוגה או הניחה מרצונה את הנשק. אחרים מבין החיילים המזרח גרמנים התמרדו. גם בין החיילים הסובייטים נמצאו כאלה שאהדו את המתקוממים. ניתן להסיק זאת מהדיווחים על אלף חיילים סובייטים ואחרים שסירבו לירות במפגינים, ועל 52 חברי המפלגה הקומוניסטית וחיילים שגורו למוות באשמת אי-ציות לאחר כשלון ההתקוממות. דיווחים על החלפת כל החיילים השייכים לכוח הפלישה לצ'כוסלובקיה בשנת 1968, מצביעים שוב על כושרה של הפעולה הבלתי-אלימה להחליש את אמינותו של צבא היריב, ובעקבות זה את כושרו של היריב להפעיל סנקציות. פיתוחו ושיפורו של פוטנציאל עוצמה זה, יכול להיות בעל חשיבות רבה עבור מאבקים עתידיים נגד נסיונות להפלת השלטון ונגד פלישות.

כישלון או הצלחה?

שום סוג של מאבק או פעולה אינו יכול להבטיח הצלחה מהירה בכל פעם שנעשה בו שימוש. הדבר נכון במיוחד אם אין מייחסים חשיבות לאופן שבו מופעלות דרכי הפעולה, נסיבות השימוש בהן, ובאיזה מידה אכן פועלים למען השגת יעילות מרבית.

מאבקים מאלתרים בלתי־אלימים שאירעו בעבר שונים מאוד זה מזה בדרגת ההצלחה או הכישלון בהשגת היעדים המוצהרים. ישנם גם הבדלים רבים במידה שבה תרמו מאבקים שלא הצליחו בראשיתם, להשגת יעדיהם בשלב מאוחר יותר. יחד עם זאת, ההיסטוריה מלמדת שישנם הרבה מאוד מקרים פחות ידועים של הצלחה מלאה או חלקית. בין הצלחות אלה אפשר למנות הצלחות של מערכות גדולות כקטנות, בהן היה המאבק הבלתי־אלימים הטכניקה היחידה או העיקרית.

על הצלחות אלה נמנות קבלת העצמאות הלכה למעשה, של רוב המושבות האמריקאיות לפני מלחמת העצמאות; התמוטטות שלטון הצאר ברוסיה בפברואר 1917; הכישלון של נסיון ההפיכה של קאפ והמשך קיומה של רפובליקת ויימאר בשנת 1920; הצלת 1,500 גברים יהודים בעקבות הפגנת נשותיהם בברלין בשנת 1943; דחיית הפיקוח הפשיסטי על בתי הספר בנורווגיה בשנת 1942 על ידי מורים נורווגים וכלל האוכלוסייה; גירוש רודני אל־סלבדור וגואטמלה בשנת 1944; הכישלון של נסיון ההפיכה בבוליביה בשנת 1978; הכישלון של נסיון ההפיכה של הגנרלים באלג'יר בשנת 1961; גירושם של הרודנים הצבאיים בסודן בשנים 1964, 1985; גירוש המשטר הצבאי וחזרה לדמוקרטיה חוקתית בתאילנד בשנת 1973; כשלונו של מרקוס, נשיא הפיליפינים, בשנת 1986 לזייף את תוצאות הבחירות; החזרתה של "סולידריות" למעמד של תנועה חוקית, השבתה של שיטת בחירות חופשית יחסית בפולין, ובחירתו של מנהיג "סולידריות" לראש ממשלת פולין בשנת 1989; והדמוקרטיזציה הפתאומית בשלהי 1989 במזרח־גרמניה, בולגריה וצ'כוסלובקיה. אפשר להוסיף לרשימה זו מקרים רבים אחרים שחשיבותם בכך שקידמו את רעיון השליטה של העם על שליטיו.

למאבק הבלתי־אלימים היה תפקיד חשוב, אם כי לא תפקיד בלעדי, בשורה של שינויים פוליטיים מקומיים או בינלאומיים: הרחבת החירויות הדתיות הן בבריטניה והן במסצ'וסטס במאות השבע־עשרה והשמונה־עשרה; המאבק שהתנהל בארה"ב נגד העבדות, שקדם למלחמת האזרחים; ההכרה באיגודי עובדים בארצות שונות, והטבת תנאי העבודה והשכר; ההכרה בקיומו של סבל אנושי כלל־עולמי, שרווחה במיוחד בשבדיה ובבלגיה בשלהי המאה הקודמת; עיגון זכות הבחירה לנשים בארה"ב ובריטניה; הצלת חייהם של מאות יהודים מהכחדה במלחמת העולם השנייה, במיוחד בבולגריה, דנמרק, נורווגיה, בלגיה וצרפת; ביטול חוק ההפרדה הגזעית בארה"ב; קבלת העצמאות של הודו, פקיסטן וגאנה; נתינת היתרי הגירה ליהודים ברוסיה בשנות השבעים; תהליך ה"איזרח" של ממשלת ברזיל בשנות השבעים והשמונים; ועליית העוצמה הכלכלית של השחורים בדרום־אפריקה

בעזרת שביתות, ארגון איגודים מקצועיים של שחורים, והטלת חרם כלכלי על דרום-אפריקה בשנות השבעים והשמונים.

פירושה של "הצלחה" הוא השגת מטרות משמעותיות על ידי צד אחד בסכסוך. אין לזה שום קשר ליכולת לגרום לאבידות ולהרס היריב. "כישלון" אם כן, פירושו אי-השגת מטרות משמעותיות. בדומה לסוגי סכסוכים אחרים, ישנן כמובן גם הצלחות חלקיות וכשלונות חלקיים.

בנוסף למדידת ההצלחה או הכישלון בהשגת יעדים, צריך לבחון שני מרכיבים נוספים: האחד, עלייה או ירידה בעוצמה המוחלטת או היחסית של הצד הנאבק, והשני, שינויים בהשפעה הרחבה יותר של כל קבוצה ויעדיה, והאהדה שהיא מקבלת. מרכיבים אלה יכולים לסייע ליישוב סוגיות בעייתיות בעתיד, וכמו כן לתרום למימושם של יעדים מקוריים שהוצבו במאבק בלתי-אליים שהתנהל בתקופה מוקדמת יותר.

כשלונה של פעולה בלתי-אלימה יכול לנבוע מן הסיבות הבאות: מחולשתה של הקבוצה המפעילה את הטכניקה; מכך שהקבוצה אינה ממלאה אחר דרישות חשובות שבעזרתן ניתן להשיג יעילות מרבית; מפעולות שמכשילות את ביצוע הטכניקה; מ"שבירה", או דווקא ממעבר לשימוש באלימות לנוכח הדיכוי; מהזנחת פיתוח ויישום של אסטרטגיה וטקטיקה יעילות. מרכיבים אלה דומים למרכיבים שמביאים לכניעה בשדה הקרב, אלא שבמקרים של מאבק בלתי-אליים, לעדיפותו הצבאית של היריב אין משמעות מכרעת כל כך.

אם אין לקבוצה הפועלת בטכניקה בלתי-אלימה החוסן הפנימי, הנחישות, היכולת, ותכונות אחרות ההופכות את הפעולה הבלתי-אלימה ליעילה, אזי תזרה על ביטויים ומילים כגון "אי-אלימות" לא יצילו אותה. לא קיים תחליף לחוסן אמיתי ומיומנות בהפעלת הפעולה הבלתי-אלימה. סיכוייה של הקבוצה הבלתי-אלימה לנצח קלושים מאוד אם חסרות לה התכונות הדרושות להתמודדות עם היריב.

לעומת זאת, הניצחון מובטח אם המתקוממים הבלתי-אלימים נחושים בדעתם, משתמשים בצורה חכמה באסטרטגיה ובטקטיקה, פועלים במיומנות לקידום הרעיון, ממלאים את התנאים שמסייעים ליעילותה של הטכניקה, ומסוגלים להמשיך בדרך זו גם בתנאים של דיכוי. להצלחה כזו יש יתרונות משמעותיים על ניצחון בדרכי אלימות. היתרונות הם: הישגים יותר מלאים וארוכי-טווח, השגת יחסי עוצמה מאוזנים יותר, הבנה גדולה יותר בין הצדדים בסכסוך ואולי אפילו פיתוח יחסים של כבוד הדדי, ושיפור היכולת להגן על ההישגים מפני חוקפנים בעתיד או מפני כוחות דיכוי.

מבין ארבע הדוגמאות שהוצגו בפרק הראשון, השתיים המוצלחות ביותר הן ההתנגדות הבלתי-אלימה לנסיין ההפיכה של קאפ ולנסיין ההפיכה באלג'יר. בשני המקרים הללו נכשלו כליל הנסיונות להשתלט על מנגנון המדינה ולכפות ממשלה ומדיניות חדשות על העם. נסיונות הדיכוי הללו פשוט נגוזו לנוכח ההתנגדות הבלתי-אלימה.

ההתקוממות נגד פלישת הצבא הצרפתי-בלגי וכיבושו של חבל הרור (Ruhrkampf), היא דוגמא לתוצאות מעורבות של מאבק בלתי-אלימים, וגם אליהן הגיעו רק לאחר זמן. הנסיגה לא באה כתגובה מיידית להתקוממות הבלתי-אלימה, אלא רק לאחר שהאחרונה נחלשה והופסקה בעקבות החלטת הממשלה. לעומת זאת, כוחות הכיבוש נסוגו בסופו של דבר, ומדינת הריין לא הופרדה מגרמניה. בעקבות התערבות בינלאומית של בריטניה וארה"ב, המשיכו הגרמנים את תשלומי דמי הפיצויים, למרות ששיעורם הופחת במידה ניכרת והיה קרוב יותר לסכום שגרמניה יכלה לשלם. ממשלת פואנקרה (Poincare), שהיתה יוזמת הפלישה, הודתה ככישלון בהשגת היעדים שהציבה לעצמה. ממשלה זו נשאה באחריות לדיכוי שהיה אכזרי עד כדי כך שבני העם הצרפתי הזדהו עם הגרמנים שלא מכבר היו אויביהם. ממשלת פואנקרה הובסה במערכת הבחירות הבאה.

ההתקוממות בצ'כוסלובקיה היא דוגמא למאבק בלתי-אלימים שהסתיים בכישלון. באפריל 1969, סולקה מהנהגת המפלגה הקומוניסטית והממשלה הקבוצה שדגלה ברפורמה בהנהגתו של דובצ'ק, ובמקומה מונה הוסק (Husak), שהיה כנוע יותר. יחד עם זאת, גם לאחר הפשרה שהושגה במוסקבה (שבה דנו בתחילת הספר), הצליחו הסובייטים לערוך את השינויים הרצויים בהנהגה רק לאחר שמונה חדשים, למרות שהם ציפו שיוכלו לבצע אותם תוך ימים ספורים. באופן מעורר השתאות, לא היה די בפעולה צבאית ישירה עם צבא של חצי מיליון חיילים, אלא היה צורך לעבור לשימוש בתמרונים פוליטיים ממושכים, להתדיין עם פלגים אחרים במפלגה הקומוניסטית, ולצבור נקודה אחר נקודה. לבסוף התמוטטה הנהגת ההתקוממות לנוכח האולטימטום הסובייטי (שהוצב בעקבות המהומות האנטי-סובייטיות באפריל). אולטימטום קיצוני זה היווה גורם הרבה יותר משמעותי בכשלון המאבק מאשר אובדן כוח הרצון של האזרחים או אי-היכולת שלהם להמשיך במאבק. המחיר הכלכלי והפוליטי ששילמו שני הצדדים היה כבד. יחד עם זאת, חשוב לזכור שנחסכו מהם אבדות רבות והרס שהיו נגרמים ללא ספק אילו היו הצ'כוסלובקים מתגוננים באמצעי לחימה צבאיים. חלק מן המחיר ששילמו הצ'כים והסלובקים היה תחושת רפיון הידיים וההתפכחות. למרות זאת, האוכלוסיה שמרה על כבודה העצמי וחיכתה להזדמנות הקרובה לצאת שוב למלחמה על זכויות

האדם ועל מעבר למערכת שלטון דמוקרטית. ואומנם, בשלהי 1989, התמוטטה המפלגה הקומוניסטית השלטת בעקבות הפגנות המוניות והתקוממות. נצ'לאב האבל (Vaclav Havel), שנכלא בעבר בשל התנגדותו הנמרצת למשטר, נבחר לכהן כנשיא, ואלכסנדר דובצ'ק, המנהיג המורד לשעבר, נבחר לכהן בתפקיד יושב-ראש הפרלמנט הלאומי.

היו מקרים בהם תוצאות הפעולה הבלתי-אלימה כאו לידי ביטוי בתוכנית "מגירה" או הסדר ביניים, והיו להם מאפיינים של "הסתגלות". בסופה של המערכה להשגת עצמאותה של הודו בין השנים 1930-1931, התנהלו שיחות בין מוהנדס גנדי, נציג הקונגרס הלאומי ההודי, ולורד אַרווין, המשנה למלך, נציג הממשלה הבריטית. בסיומן הושג הסכם הידוע בשם הסכם גנדי-ארווין. היו בהסכם סעיפים שנחשבו למועילים הן לבריטים והן להודים, אך היה ברור שאין מדובר כאן בנצחון ההודים.

בנסיבות מסוימות אפשר לנצח, גם אם הניצחון אינו שלם. את המאבק ניתן להביא לקיצו בעזרת משא ומתן והשגת הסכם רשמי. במקרים אחרים, קיימת אפשרות שהיריב יזום שינויים או יסכים לביצוע השינויים שאותם דורשים המתנגדים הבלתי-אלימים. במצב כזה יוכל היריב לטעון שלהתנגדות לא היה שום קשר לשינוי במדיניות. במקרים קיצוניים, עלול משטר היריב להתמוטט לחלוטין או להתפורר כתוצאה מקטיעת מקורות העוצמה, כפי שהוזכר קודם לכן. ההשלכה החשובה ביותר של המאבק הבלתי-אלימים תהיה לטווח-ארוך, השפעתו על דרך פתרוןם של סכסוכים, על הגישות של הקבוצות היריבות זו כלפי זו, ועל חלוקת העוצמה ביניהן. במקרים יותר קיצוניים, אפשר יהיה למדוד האם הושגו התוצאות המיוחלות רק במקרה של שינוי קיצוני במדיניות היריב או במערכת השלטונית שלו, או במקרה של תבוסה מוחלטת או התפוררות היריב. האפשרות האחרונה נכונה במיוחד לגבי מקרים בהם מפעיל השלטון מערכות דיכוי ועריצות קיצוניות, או לגבי מקרים של נסיונות פנימיים או חיצוניים להפלת השלטון.

שינויים בקבוצת המאבק הבלתי-אלימים

להשתתפות בפעולה בלתי-אלימה יכולות להיות השלכות מרחיקות-לכת על המשתתפים בה. בדומה למתרחש בקבוצות המעורבות בסוגי סכסוך אחרים, הקבוצה העוסקת בפעילות בלתי-אלימה הופכת להיות מאוחדת יותר, שיתוף הפעולה בין חברי הקבוצה משתפר, ורמת ההזדהות עולה.

המשתתפים בפעולה בלתי-אלימה עוברים שינויים פסיכולוגיים ושינויי גישה חשובים. שינויים אלה הם: שיפור הדימוי העצמי, הכבוד העצמי, והביטחון העצמי, וירידה בתחושת הפחד ובקבלת המרות. קיימות מספר תכונות מיוחדות שתורמות לשינויים אלה. ככל שאנשים לומדים טכניקה זו ומתנסים בה, גדלה המודעות לעוצמה הרבה הטמונה בהם ותחושת הביטחון ביכולתם להשפיע על מהלך העניינים. כאשר המאבק הלא-מזוין מנוהל בצורה נכונה, קיימת סבירות גבוהה שהמשתתפים ישפרו את מיומנותם בתכנון ובביצוע אסטרטגיות וטקטיקות, יהיו מסוגלים לשמור טוב יותר על משמעת בלתי-אלימה במהלך המאבק, ויהיו מסוגלים לעבור תקופות קשות במהלך הסכסוך מבלי שהדבר יפגע בדרך שבה הם בחרו. כמו כן יגדלו חוסנה הפנימי של החברה המתקוממת והיאחזות עיקשת במקרה העוצמה שלה.

לשינויים אלה בקרב המתנגדים הבלתי-אלימים, בקבוצה הסובלת, ובחברה כולה, יהיו השלכות מרחיקות-לכת על היריב ועל התפתחות הסכסוך. שינויים אלה הם בדיוק מסוג השינויים שסופם להכניע כל סוג של עריצות, בין אם מקורה מבית או מחוץ.

אפילו נגד שלטון רודני

במשנתו של אריסטו נאמר שהרודן "מעוניין שנתנינו יהיו חסרי ביטחון הדדי, משוללי עוצמה, וחסרי התלהבות." זהו היפוכו של המצב שנוצר בעקבות השתתפות במאבק בלתי-אלימים, כפי שההיסטוריה מלמדת אותנו חדשות לבקרים. מסקנתו של אריסטו היא, שעל אף הצעדים בהם נוקט הרודן כדי לא להשאיר פתח לצמיחת ביטויים של כבוד הדדי, עוצמה והתלהבות, וכדי להיראות כשליט הנוטה חסד עם נתניו, "בכל זאת, האוליגרכיה והרודנות הן צורות השלטון בעלות אורך החיים הקצר מבין כל צורות השלטון הקיימות." אילו היו מקדישים מחשבה במשך הדורות הקודמים לתוכנה זו, ובמיוחד בעשורים האחרונים, היינו מבינים בצורה הרבה יותר טובה את הסיבות למשך קיומם הקצר של משטרים רודניים. אילו האזרחים היו מבינים זאת, הם היו יכולים להמשיך ולבדוק כיצד להאיץ את היחלשותם של משטרים רודניים. אילו היה הדבר מתרחש במציאות, סביר להניח שהאנושות היתה נמצאת בשלב הרבה יותר מתקדם בפיתוח היכולת למנוע משטרים רודניים ומשטרי דיקוי או להרוס אותם, ולהשיג חירות וצדק אנושי ולשמור עליהם.

משטרים רודניים אינם כלי-יכולים כפי שמנהיגיהם היו רוצים שנאמין. נהפוך הוא, במשטרים אלה טבועות חולשות אשר תורמות לחוסר יעילותם, מקטינות את

היקף כושר הפיקוח שלהם, ומגבילות את משך קיומם. מבין 17 החולשות העיקריות שזוהו במשטרים רודניים, הכולטות שבהן הן: רוטיניזציה של הפעלת המערכת; שחיקת האידיאולוגיה; הזנת מידע לא נכון או לא מדויק לשליטים; הפעלה רשלנית של כל מרכיבי המערכת; עימותים פנימיים בין המנהיגים; חוסר מנוחה בקרב האינטלקטואלים והסטודנטים; ציבור אדיש או ספקן; הדגשת הבדלים אזוריים, מעמדיים, תרבותיים או לאומיים; מאבק בין כוחות המשטרה או הצבא המזוהים עם השלטון לבין הקבוצה השלטת; ריכוזיות יתר של קבלת החלטות; והצורך המתמיד להבטיח רמה גבוהה של שיתוף פעולה וציות מצד האוכלוסיה.

אפשר לאתר במדויק חולשות אלה ואחרות, ואז יוכלו המתנגדים לרכז את כל כוחם בהעמקת "אותם סדקים המתהווים בחומה." ללא ספק, דרך המאבק הבלתי־אליים מתאימה הרבה יותר למטרה זו מאשר המאבק המזוין.

ההיסטוריה מצביעה על כך שמאבקים בלתי־אלימים הופעלו כנגד משטרים רודניים, ואפילו קיצוניים במיוחד. מאבקים אלה לבשו צורה של הפגנות, התנגדות, מרידות, הפרות סדר, ומתקפות. תופעות אלה אירעו באמריקה הלטינית ואסיה, במדינות שנכבשו על ידי הנאצים, במדינות מזרח־אירופה הקומוניסטיות, בבריט־המועצות, ובסין.

התנאים להתפרצותו של מאבק בלתי־אליים במקרים אלו היו קשים במיוחד לא רק בגלל קיומו של שלטון עריץ, אלא גם בגלל ידע מוגבל בהפעלת הטכניקה הזו, חוסר הכנה, והעדר כמעט מוחלט של הכשרה. יתרה מזו, השימוש בפעולה בלתי־אלימה בא לידי ביטוי בדרך כלל כתנאים של אנדרלמוסיה, בעיתות משברים בלתי צפויים או לנוכח קיומן של פעולות איבה.

העובדה שמאבק בלתי־אליים פרץ בעבר מלמדת על כך שגם בעתיד ייעשה שימוש בסוג זה של מאבק. גם השלטונות העריצים בעתיד לא יהיו משוחררים מהתלות בחברה בה הם שולטים.

יש יסוד להניח שבעתיד ינחלו המאבקים הלא־מזוינים הצלחה רבה יותר בשל העובדה שבידי המשתתפים בהם יש ידע מתקדם יותר לגבי הדרישות והעקרונות האסטרטגיים שתורמים להצלחתה של טכניקה זו. מאבקים המנוהלים בעזרת ידע והכנה גדולים יותר, יהיו פחות קשים מהמקרים המאולתרים בעבר. יחד עם זאת, צריך לבחון היטב ובדחפיות את הבעיות הרכות שעשויות להופיע במהלך מאבקים בעתיד, ולפתח אסטרטגיות שבהן יוכלו אזרחים להשתמש כדי למגר משטרים רודניים. טבח מאות המפגינים בסין, ביוני 1989, משמש תזכורת לעובדה שמשטרים רודניים אינם נופלים בקלות, גם כאשר מתעוררת התארגנות המונית נגדם.

אם כן, המרכיבים הבאים – רכישת ידע על שיטות המאבק הבלתי־אלים והפצתו, מציאת פתרון לבעיות הנוצרות בעקבות התנגדות, פיתוח אסטרטגיות מתוחכמות, וקידום של תוכניות הכנה והכשרה – חשובים מאוד במשימה של פיתוח מדיניות הגנה בתר־צבאית, מדיניות שיכולה להרתיע תוקפנים ולהגן על האוכלוסייה מפני התקפות מבית ומחוץ, ואשר יכולה למנוע את היווצרותו של משטר רודני מכל סוג שהוא.

הערות

לקבלת תיאור וניתוח מפורטים על אופיו של המאבק הבלתי־אלים, בליווי דוגמאות ומסמכים המובאים גם בפרק זה למטרות ניתוח והעלאת נקודות מסימות, ראה: Gene Sharp, *The Politics of Nonviolent Action* — TPONA (Boston: Porter Sargent, 1973), pp. 63-817.

ניתן למצוא בספר ניתוחים של מאפיינים, שיטות, ודינמיקה, ובכללם את תהליך הגייג'יצו הפוליטי ושלושת מנגנוני השינוי. ההפרדה בין מנגנון ה"התפורות" ומנגנון ה"כפייה הבלתי־אלימה" נוצרה לאחר פרסום הספר.

לשם קבלת מידע נוסף על האירועים באל־סלברור, ראה:

Patricia Parkman, *Nonviolent Insurrection in El Salvador: The fall of Maximiliano Hernandez Martinez* (Tucson: University of Arizona Press, 1988).

לקבלת מידע על האירועים בגוואטמלה, ראה TPONA, pp.90-93.

על המיזכר של הסופרים ההונגרים, ראה TPONA, p.125, n.33.

על הפגנת הנשים ראה, TPONA, p.126, n.39.

על פעולתם של יהודי בולגריה, ראה TPONA, p.153, n.178. המידע לקוח ממאמרו של:

Matei Yulzari, "The Bulgarian Jews in the Resistance Movement," in Yuri Suhl, *They Fought Back: The story of Jewish Resistance in Nazi Europe* (New York: Crown Publishers, 1967), pp.277-278.

על ההפגנות בברזיל:

Maria Elena Alves, lecture at the Program on Nonviolent Sanctions, Center for International Affairs, Harvard University, March 16, 1986.

על חרם העיתונות הצ'כית, ראה:

TPONA, p. 222 n. 21, and Josef Korbel, *The Communist Subversion of Czechoslovakia 1938-1948*, (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1959).

על ההפגנות במזרח גרמניה, ראה:

New York Times, November 5, p.1.

על ההפגנות בפראג, ראה:

New York Times, November 26, 1989, p.1.
 על השביחה הכללית בת השעתיים, בצ'כוסלובקיה, ראה:

New York Times, November 28, 1989, p.A1.

על "ביקורת העם" במטה משטרת הביטחון בלייפציג, ראה:

Die Zeit (Hamburg), December 22, 1989, p.6.

על מוסדות הממשלה המקבילה, ראה:

M. McCarthy, Resistance, Politics and the Growth of Parallel Government in America, 1765-1775, Walter Conser, Ronald M. McCarthy, David Toscano, and Gene Sharp, editors, *Resistance, Politics and the American Struggle for Independence, 1765— 1775* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner Publishers, 1986), p.498,

David Ammerman, "The Continental Association: Economic Resistance and Government by Committee," pp. 225-277.

TPONA, pp.423-433.

על מהפכת 1905 ברוסיה, ראה:

Sidney Harcave, *First Blood: The Russian Revolution of 1905* (New York: Macmillan, 1964, and London: Collier-Macmillan, 1964); Solomon M.Schwartz, *The Russian Revolution of 1905: The Workers' Movement and the Formation of Bolshevism and Menshevism*, trans. by Gertrude Vakar, with a preface by Leopold H. Haimson (Chicago and London: University of Chicago Press, 1967), pp.129-195. Richard Charques, *The Twilight of Imperial Russia* (London: Phoenix House, 1958), pp.111-139; Leonard Shapiro, *The Communist Party of the Soviet Union* (New York: Random House, 1960, and London: Eyre & Spottiswoode, 1960), pp.63-70, 75; Hugh Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia, 1855-1914* (New York: Frederick A. Praeger, and London: Methuen & Co., 1952), pp.278-336; and Michael Prawdwin, *The Unmentionable Nechaev: A key to Bolshevism* (London: Allen and Unwin, 1961), pp.147-149.

על מהפכת 1917 ברוסיה, ראה:

George Katov, *Russia 1917: The February Revolution*,) New York: Harper & Row, 1967).

על הוצאתם לאור של עיתונים בדנמרק בניגוד לחוק, ראה:

Jeremy Bennett, "The Resistane Against the German Occupation of Denmark 1940-45," Adam Roberts, editor, *Civilian Resistance as a National Defence* (Harmondsworth, England, and Baltimore, Md.: Penguin Books, 1969), p.200.

על התנועה הפולנית מאז 1980 ראה:

Nicholas Andrews, *Poland, 1980-1981: Solidarity Against the Party* (Washington, D.C.: National Defense University Press, 1985); Madeleine Korbel Albright, *Poland: The Role of the Press in Political Change* (New York: Praeger, 1983); Timothy Garton Ash, *The Polish Revolution: Solidarity 1980-1982* (London: Jonathan Cape, 1983); Ross A. Johnson, *Poland in Crisis* (Santa Monica, Ca.: Rand Corporation, 1982); Leopold Labedz and the staff of Survey magazine, editors, *Poland Under Jaruzelski* (New York: Charles Scribner's sons, 1984); Jan Joseph Lipski, *KOR: A History of the Workers' Defense Committee in Poland, 1976-1981* (Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press, 1985).

על אומץ ליבם של מצילי יהודים בצרפת, ראה:
TPONA, p.549, n.105. המקור הוא:

Gerald Reitlinger, *The Final Solution: The Attempt to Exterminate the Jews of Europe 1939-1945* (New York A.S.Barnes, 1961) p.328.

על חוסר הפחד במונטגומרי, אלכמה, וציטוט מדבריו של מרטין לותר קינג הבן, ראה:
TPONA, P.548, n.100-101.

על חסימת טנקים של הצבא במנילה, ראה:

Monina Allarey Mercado, editor, *People Power. The Philippine Revolution of 1986. An Eyewitness History* (Manila: James B.Reuter, S.J.Foundation, 1986), Chapter 5.

על היבטים שונים במערכה ההודית בשנים 1930-1931, ובכללם הפשיטה על דהרסנה, ראה:

Gene Sharp, *Gandhi Wields the weapons of Moral Power: Three Case Histories* introduced by Albert Einstein (Ahmedabad: Navajivan Publishing House, 1960), pp.37-226, S.Gopal, *The Viceroyalty of Lord Irwin, 1926-1931* (London: Oxford University Press, 1957), pp.54-122.

לא נעשו עדיין מחקרים סטטיסטיים משווים רציניים בנושא שיעור הנפגעים בסוגים שונים של סכסוכים אלימים לעומת סכסוכים שבהם צד אחד מפעיל מאבק בלתי-אלימים. דיון קצר בנושא נמצא בספר TPONA, עמורים 583-586, אך הוא לוקה בחסר. מהשוואת נתונים אקראיים על שיעור ההרוגים והפצועים בסכסוכים אלימים עם נתונים דומים על מאבקים בלתי-אלימים דוגמת אלה המובאים בספר, עולה כי ההבדלים עצומים. מן הראוי היה לערוך מחקר השוואתי שיתחשב בגורמים שונים, ובכללם גודל הסכסוך, מספר האנשים המעורבים בו, אופי המשטרים והאוכלוסיות, סוגי המחלוקת, ואחרים.

על ההתנגדות הפינית, ראה:

TPONA, pp.593-594, n.93.

המקור הוא:

- William Robert Miller, *Nonviolence: A Christian Interpretation* (New York: Association Press, 1964), p.247.
 על דיכוי מפגינים בלתי-אלימים בפראג, ראה:
 New York Times, December 15, 1989, p.A17.
 על הסטיאגרהה בוייקום בשנים 1924-1925 ראה:
- TPONA, pp.82-83, n.18. Joan V. Bondurant, *Conquest of Violence: The Gandhian Philosophy of Conflict* (Princeton University Press, 1958), pp.46-52; Mohanadas K. Gandhi, *Non-violent Resistance* (New York: Schcken Books, 1967), *Satyagraha* (Ahmedabad: Navajivan Publishing House, 1951), pp.177-203; Mahadev Desai, *The Epic of Travancore* (Ahmedabad: Navajivan, 1937).
 דיון מבוטא בנושא עקרונות אסטרטגיים במאבק הבלתי-אלימים, מובא בספר TPONA, עמודים 492-510.
- S. Gopal, ראה TPONA, עמודים 335, 432, 675, 747, ראה Peshawar), על פיני פאשוואר (Peshawar), ראה TPONA, עמודים 335, 432, 675, 747, ראה S. Gopal, *The Viceroyalty of Lord Irwin 1926-1931*, p.68-69.
 על נטישתם ההפגנתית של מתכנתי המחשבים הפיליפינים, ראה:
 Mercado, *People Power*, pp.67, 75-76.
 על התנגדות המורים הנורבגים, ראה:
- Peace News, Gene Sharp, "Tyranny Could Not Quell Them", pamphlet (London 1958, and later editions).
 על היבטים של התקוממות מזרח גרמניה בשנת 1953, ראה:
- Stefan Brandt, *The East German Rising* (New York: Praeger, 1957), Theodor ezbart, "Non-violent Resistance Against Communist Regimes?" in Roberts, *Civilian Resistance as a National defence*, chapter 8.
 על ההשפעה הכלכלית של תנועות אי-שיתוף הפעולה האמריקאיות, ראה:
 Conseret al., *Resistance, Politics, and the American Struggle for Independence*.
 על ההשפעה הכלכלית של חרם הנפט הערבי, ראה:
- Mohammed E. Ahrari, *The Dynamics of Oil Diplomacy: Conflict and Consensus* (New York: Arno Press, 1980), chapter 6, Sheikh Rustrum Ali, *OPEC: The Failing Giant* Lexington, Ky.: University Press of Kentucky, 1986), chapter 5.
 הפיסקה על השביתה נגד הפוטש של קאפ לקוחה מהספר:
- S. William Halperin, *Germany Tried Democracy: A Political History of the Reich from 1918 to 1933* (Hamden, Conn.: Archon Books, 1963 [1946]), pp.179-180.
 על האיטור הנאצי לערוך שביתות, ראה:
- TPONA, p.532, n.43., Jacque Delarue, *The Gestapo: A History of Horror* (New York: William Morrow, 1964), p.8.
 על חששם של הנאצים מפני התפטרותם של אנשי צבא, ראה:

TPONA, P.753, n.192. Walter Gortitz, *History of the German General Staff, 1647-1945*, trans. by Brian Battershaw (New York: Praeger, 1962), p.319, 341.

TPONA, p.753, n.194.

על בעיות במורל החיילים הרוסים בצ'כוסלובקיה והצורך בהחלפת אחדים מהם, ראה:

Robert Littell, editor, *The Czech Black Book: Prepared by the Institute of History, Czechoslovakia Academy of Sciences* (New York: Praeger, 1969), pp.212-213.

הציטטות של אריסטו לקוחות מספרו:

The Politics, trans. by T.A. Sinclair, revised by Trevor J. Saunders (Harmondsworth, England, and Baltimore, Md.: Penguin Books, 1983 [1981]), pp.227-353.

על חולשת המשטרים הדיקטטוריים ראה:

Gene Sharp, "Facing Dictatorships With Confidence," in *Social Power and Political Freedom* (Boston: Porter Sargent, 1980), pp.91-112.

פרק רביעי

הגנה לאומית אזרחית

פיתוחה של מדיניות הגנה חדשה

המטרות שלשמן פרצו מאבקים אזרחיים שהתבטאו באי־שיתוף פעולה ומרי אזרחי, משתרעות על פני קשת רחבה של תחומים, החל בהענקת זכות בחירה וכלה בהדחת רודנים. כפי שראינו בפרק הראשון, מאבקים אזרחיים מאולתרים היו, למשל, בבחינת מדיניות ההגנה הלאומית הרשמית של גרמניה, צרפת וצ'כוסלובקיה בעת מאבקן נגד תוקפים מבית ומחורץ.

פרק זה יעסוק בשאלה האם בעשורים הבאים אפשרות הבחירה במדיניות הגנה המבוססת על מרי אזרחי תהיה ממשית, ואם כן, כיצד ניתן לעשות זאת? כפי הנראה, בעיות ביטחון ימשיכו להיות מנת חלקנו עוד שנים רבות, ודרכי ההגנה הצבאיות להגנה על חירות, הגדרה עצמית, ושמירה על מערכת חברתית רצויה, ימשיכו להיות מוגבלות וללקות בחסרונות רבים. משום כך, מן הראוי להקדיש תשומת־לב רבה ומיוחדת לחקירת הטכניקה של הגנה לאומית אזרחית.

אנו נבחן כיצד ניתן לשלב בין השיטות השונות של הפעולה הבלתי־אלימה בדרכים מתוחכמות יותר, כדי שאפשר יהיה לאמצן למטרות של הרתעה והגנה לאומית, ואיך לשפר את דרכי הפעולה בעזרת ידע חדש, תובנה, אסטרטגיה והכנה. כדי לפתח מדיניות מתוחכמת וברורה הכוללת אסטרטגיות מגוונות, יהיה צורך בהמשך המחקר בנושא, בחקר מדיניות, בניתוחי אסטרטגיות שונות, בהכנת תוכניות חלופיות ובהכשרה. כל אלה יגדילו באופן ניכר את יעילותה של מדיניות הגנה

לאומית אזרחית. אנו טוענים כי אפשר, בקלות יחסית, להפיק עוצמה שיעילותה גדולה עשרת מונים מזו שהתגלתה באירועים המוצלחים ביותר מכין המאבקים הלא-מזוינים המאולתרים שהתרחשו עד כה.

פרק זה דן בפיתוח קווים כלליים למדיניות הגנה בתר-צבאית. כאשר יש בידי האוכלוסיה או המדינה מדיניות מוכנה כזו, בעלת קווי פעולה מתוכננים ומוגדרים, תהיה לה אפשרות להתנגד לכל מקרה של ניסיון להפלת השלטון או של התקפה של כוחות זרים. למוכנות יש חשיבות רבה מאוד בבניית כושר ההרתעה וההגנה של מדיניות זו.

תוקפנות למטרות התפשטות או רצח-עם

גורם חיוני בתכנון מדיניות הגנה לאומית אזרחית הוא ההתמקדות ביעדי התוקפים. החשש מכך שלתוקפים יש מטרות שאפתניות, כגון התפשטות טריטוריאלית או רצח-עם, גורם בדרך כלל לשלילתה על הסף של מדיניות הגנה לאומית אזרחית בנימוק שהיא תמימה מדי או חסרת סיכוי. ואולם בחינה מדוקדקת של החלופות הצבאיות במקרים קיצוניים כאלה, תגלה שקיימות סיבות ממשיות לפקפק דווקא ביעילותן. מלחמה לצורכי הגנה והתנגדות מזוינת, מעודדות ביצוע טבח המוני ומספקות לתוקפים "צידוקים", כגון "זהו המחיר שיש לשלם בעת מלחמה" או הטענה שאלה הם צעדים של הגנה עצמית נגד "טרוריסטים". כמו כן, התוקפים עשויים לטעון שהם מצטערים על מעשי התוקפנות וההרג ההמוני, אך לא היה מנוס מצעדי "מניעה" כדי להציל את עצמם מכוונת הקורבנות להשמידם.

מצבי מלחמה מגבירים את הסבירות לשימוש בנשק להשמדה המונית, כגון לוחמה כימית, ביולוגית ואטומית. נכון הוא שהתוקפים עשויים להפנות נשק כזה גם כלפי מתנגדים בלתי-אלימים; אך מסתבר שבמקרה כזה המעצורים הם הרבה יותר חזקים, ובכל מקרה, לא ידוע על שימוש בנשק זה במקרים של מאבק בלתי-אלימים. במקרים של ניסיון לרצח-עם וניסיון להתפשטות טריטוריאלית, אין התוקף מעוניין בהישענות ממושכת על האוכלוסיה המותקפת — ובכך אכן נלקח מהאוכלוסיה המותקפת מקור חשוב מאוד לצורכי ההתגוננות שלה. יחד עם זאת, קיימת עדות היסטורית לכך שגם כאשר כוונת התוקפים היתה לכבוש שטחים או לכצע רצח-עם, הם נזקקו בשלב מסוים לכניעתם ולשיתוף הפעולה של הקורבנות. במובן זה חשוב להזכיר את שינוי המדיניות שביצעו הגרמנים כלפי השטחים הכבושים בברית-המועצות בשנים 1940-1944 — גם תוך כדי המלחמה — והסיבות לכך היו מעשיות: הנאצים התייחסו לתושבים הסלביים והמזרח-אירופים

כאל תת-בני-אדם שיש לגרשם או לחסלם כדי לפנות מקום למתיישבים גרמנים (Lebensraum עבור העם הגרמני). לכן, אנשי ממשל גרמנים לא ביקשו את שיתוף הפעולה של "תת בני-האדם" (Untermenschen) במשך תקופה ארוכה. ואולם למרות העמדה האידיאולוגית של הנאצים, היו פקידי ממשל גרמנים וקצינים שהסיקו שכדי לשמור על שליטה ב"טריטוריות המזרחיות", דרוש שיתוף פעולה מצד אותה אוכלוסייה שמיועדת להשמדה. אפשר למצוא עדויות לכך בכתבים של אלכסנדר דלין (Alexander Dallin) העוסקים בכיבוש הגרמני. למשל, דלין כותב כי וילהלם קוב, מפקד הצבא בכיילורוסיה, הודה בשנת 1942 ש"הכוחות הגרמניים לא יכלו לשלוט בצורה יעילה באוכלוסייה ללא שיתוף פעולה מצידה". דלין מביא הצהרה של קציני צבא גרמנים בבדיית-המועצות בדצמבר 1942: "חומרת המצב מחייבת שיתוף פעולה מצד האוכלוסייה. את רוסיה ניתן יהיה להביס אך ורק בעזרת הרוסים עצמם". הגנרל הרטנק (Harteneck) כתב במאי 1943: "אנו נוכל לשלוט במרחבי רוסיה אותם כבשנו רק כאשר נשלוט גם ברוסים ובאוקראינים החיים בהם, ולעולם לא נגד רצונם."

את התהליך של נסיונות לבצע רצח-עם ניתן להאט על ידי מערכה מתוכננת היטב של אי-שיתוף פעולה, שיכולה להגביר את הקשיים לשלוט באוכלוסייה בשלב הביניים שלפני הפעלת התוכנית. התנגדות מסוג זה עשויה לשבש את פעילותם של תוקפים המבקשים לכבוש שטחים, ולהציב בפניהם קשיים לשלוט בשטח בצורה יעילה. כמו כן, דרכים מסוימות של פעולה בלתי-אלימה עשויות להפחית את נכונותם של החיילים התוקפים לבצע השמדה המונית. כאשר מגיעות ידיעות מבעוד מועד על כוונה לבצע טבח המוני או על תחילת ביצועו, עשוי להיות פרק זמן מספיק כדי לגייס התנגדות מקרב בני עמו של התוקפן, מממשלות אחרות או מגופים בינלאומיים, אשר יכולים להביא להפסקתן של פעולות אלה. לרוע המזל, קיימות כיום טכנולוגיות חדישות להרג בני-אדם שמאפשרות לתוקפן לגרום לזירוז התהליך של רצח-עם מרגע תחילתו.

עובדה זו לא צריכה למנוע מאיתנו את המשך פיתוחה ובחינתה של מדיניות שתמנע מעשי זוועה אלה ותעקור אותם מן השורש. כמו כן יש למנוע את האמונה הנואשת בפטליום חסר-אונים. תוך כדי מחקר וניתוח מקרים של מאבק בלתי-אליים, יש לשים לב לקיומן של בעיות ייחודיות. גם אם אין זה המקום להרחיב בנושא, מן הראוי לציין, למשל, נסיונות מוצלחים של התנגדות בלתי-אלימה בתקופת השואה בגרמניה הנאצית, כבעלות בריתה וכמדינות הכבושות. עדיין חסר בידינו מידע רב כדי שיהיו בידנו הכלים למנוע או להכשיל נסיונות לרצח-עם ולהשמדה המונית מסוגים אחרים.

חשוב לזכור, שרק אחוז קטן מן הפעולות המלחמתיות נובע מתוך השאיפה להתפשטות או לרצח-עם. רוב הנסיונות להפיל את השלטון או המקרים של תוקפנות צבאית זרה, נובעים מסיבות אחרות. לכן אסור להכריע בין טיעונים בעד ונגד המדיניות של הגנה לאומית אזרחית בהתבסס על בדיקת מקרים יוצאי דופן. אפשר לפתח מדיניות הגנה לאומית אזרחית שתהיה יעילה כנגד נסיונות להפלת השלטון ופלישה זרה, יהיו האמצעים שייבחרו לשם הדיפת מצבים יוצאי דופן אלה אשר יהיו. מכאן ואילך נעסוק במקרים היותר נפוצים.

מהם שיקולי התוקפים בנוגע ליעדים וסיכויי ההצלחה?

הן נסיונות פנימיים להפלת השלטון והן פלישות זרות, מכוונים להשגת יעדים כלשהם. היעדים של נסיונות פנימיים להפלת השלטון, בין אם בהפיכה או בהדחת הממשל, הם להגביר את העוצמה של היחיד או הקבוצה העומדת בראשם, או לחילופין, יעדים פוליטיים, כלכליים, ואידיאולוגיים ארוכי-טווח. מרבית הפלישות והכיבושים נובעים מהרצון לייסד ממשלת בובות או ממשלה כנועה, לספח שטחים ואוכלוסיה, להפיק רווח כלכלי, לנצל חומרי גלם, להשליט אידיאולוגיה או דת על אוכלוסיה חדשה, להסיר או למנוע מטרה שנתפסת כאיום צבאי, או להעביר ציוד צבאי וחיילים כדי לתקוף מדינה שלישית.

הצלחתן של כל ההתקפות, מבית או מחוץ, מסוג זה, מותנית בהשגת יעדים אלה. משום כך, סביר להניח שהן יהיו פעולות מתוכננות מראש ולא התקפות זעם ספונטניות הזורות הרס המוני. למשל, המטרה המוצהרת של הפלישה הצרפתית-בלגית לחבל הרוור היתה הבטחת מועדי תשלום קבועים של דמי הפיצויים, והפרדת שטח הריין מגרמניה; בשנת 1968 ביקשה ברית-המועצות לבסס בצ'כוסלובקיה משטר קומוניסטי נוקשה; נסיונות פנימיים להפלת השלטון מיעדים להדיח את הממשל הקודם ולאכוף שלטון חדש על המערכת המדינית והחברה, כפי שקרה בנסיון ההפיכה של קאפ ובנסיון ההפיכה של הגנרלים בצרפת. אם התוקפים אינם משיגים את היעדים, פירוש הדבר שנכשלו. כדי להשיג יעדים אלה יהיה עליהם לשקול היטב באיזו דרך יבחרו.

כדי להבטיח את השגתם המלאה או החלקית של היעדים, התוקף חייב לשלול בשטח הכבוש. שליטה פוליטית היא צעד הכרחי לקראת השגת היעדים האחרים של התוקפים, גם אם אינה הצעד העיקרי. לא ניתן להשלים את כל הפעולות הבאות — ניצול כלכלי, העברת חומרי גלם, אינדוקטרינציה של אידיאולוגיה מסוימת, גירוש תושבים — ללא שיתוף פעולה וסיועו של העם המותקף ומוסדותיו. שליטה

בשטח אינה מספיקה, אלא אם כן באה בעקבותיה שליטה באוכלוסיה ובמוסדותיה. השיקול שעלול להכריע בהחלטה האם לתקוף או לא, עשוי להיות ידיעת המחיר שהיה צריך לשלמו בעקבות שליטה באוכלוסיה מתקוממת. בדרך כלל, תוקפים פוטנציאליים ישקלו את היתרונות והחסרונות שבהשגת היעדים, כדי להכריע בשאלה האם היתרונות יהיו שווים את המחיר. אם סיכויי ההצלחה קטנים, והמחיר גבוה, הסיכויים שהתוקף אכן יתקוף קטנים מאוד. זוהי תמציתו של כושר ההרתעה.

כושר ההרתעה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית

מכאן נובע שכושר הרתעה אינו מותנה בהכרח באמצעים צבאיים, ואף פחות מזה בנשק גרעיני. כושר זה יכול להתבסס באופן מוחלט על אמצעים בלתי-אלימים. שני גורמים יכריעו בשאלה האם מדיניות הגנה לאומית אזרחית תוכל להוות הרתעה במצב נתון, ובאיוז מידה. האחד הוא היכולת האמיתית של החברה למנוע מהתוקפים להשיג את היעדים הרצויים ולגרום לכך שהמחיר שיידרשו לשלם יהיה גבוה; והשני, כיצד תופסים התוקפים את יכולתה של האוכלוסיה למנוע מהם להשיג את יעדיהם ולהסב להם נזקים כבדים. הבה נבחן את הגורמים הללו ביתר עיון. בניגוד לאמצעים צבאיים, ההרתעה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית איננה נוצרת על ידי איום בהרס כבד והרג המוני על אדמתו של התוקף. היינו, ההרתעה תושג אם התוקפים יעריכו שהחברה המותקפת מסוגלת למנוע מהם להשיג את יעדיהם ולהסב להם נזקים. הנזק יכול להתבטא בהתרופפות מעמדו של המשטר מבית (התנגדות פנימית והפרת הסדר הקיים), במישור הבינלאומי (נזק בתחום הדיפלומטי והכלכלי), וכן בעיות בארץ המותקפת (אי-השגת היעדים, כשלון הנסיונות לקיים ביעילות שליטה פוליטית, ויצירת התנגדות חזקה הן בקרב הגייסות התוקפים עצמם, והן בקרב אנשי המפתח והאוכלוסיה בצד המותקף). במלים אחרות, כושר ההרתעה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית מותנה באופן ישיר ביכולת הגנה ממשית. כושר הרתעה זה מנוגד לכושר ההרתעה של לוחמה גרעינית או לוחמה צבאית קונונציונלית, אשר כיום היא יכולה אומנם להגיב לאחד המתקפה, אבל לעיתים רחוקות היא מסוגלת למנוע מתקפות (כלומר, להגן על האוכלוסיה, אורח חייה ומוסדותיה). כלי הנשק הצבאיים הקיימים, גם אלו המופעלים להגנה, הם יותר מדי הרסניים מכדי שיוכלו לספק הגנה אמיתית לאוכלוסיה האזרחית.

מעבר לשלב הראשון שכולל מחקר ופיתוח, הערכת מדיניות ובחינת דרכי הביצוע, ישנם שני מרכיבים חיוניים אשר בלעדיהם לא תיתכן הרתעה המבוססת על מדיניות של הגנה לאומית אזרחית. האחד הוא הכנה והכשרה של כל האוכלוסיה ומוסדותיה. לעיתים, ילווה להכנה גם שינוי מוסדי וחברתי (בדרך כלל בכיוון של האצלת סמכויות גדולה יותר וקבלת אחריות גדולה יותר של יחידים, קבוצות ומוסדות). מטרתם של שינויים אלה תהיה להגביר את כושר העמידה, הביטחון העצמי וכושר ההתנגדות של האוכלוסיה. זה כולל כמובן גם את יכולתם של המתגוננים למנוע מהתוקפים לבסס את שליטתם הפוליטית ואת היכולת למנוע בעדם להשיג את היעדים שהציבו לעצמם. כושר ההגנה יכול גם את היכולת לגרום לתוקפים נזק כבד מאוד, ולהגביר את הבעיות הפנימיות והבינלאומיות שעשויות להתעורר אצלם בעקבות התקיפה.

המרכיב החיוני השני הוא הצורך להבהיר לכל התוקפים הפוטנציאליים את התמונה המדויקת של עוצמת יכולת ההגנה שאותה ניתן להפעיל במסגרת מדיניות ההגנה החדשה. לשון אחר, מעבר לשמירה על פתיחות בקשר למדיניות ההגנה, יעילות ההרתעה של מדיניות הגנה מתוכננת היטב ובעלת עוצמה תגבר על ידי פרסומה בקרב כל התוקפים והפולשים הפוטנציאליים.

כפי שהוזכר בפרק הראשון, ההרתעה מהווה נדבך חשוב מאוד בתהליך רחב יותר של ניסיון להניא את התוקף מלבצע את כוונותיו. ניסיון זה עשוי לכלול גם הצגת טיעונים גיוניים בפני התוקף האפשרי, פנייה לחוש המוסרי, הטיה, ומדיניות בלתי-מתגרה. מדינה המבקשת למנוע התקפות טוב תעשה אם תעורר בקרב מדינות אחרות כבוד ואהדה למצבה, בנוסף לבניית מערך הרתעה המבוסס על הגנה לאומית אזרחית. ניתן לעשות זאת על ידי יצירת תפיסות חיוביות בקשר לאופיה של החברה הקיימת או המתהווה במדינה המאוימת, ועל ידי אופיים של קשרי החוץ שיש לה עם מדינות אחרות. לאמצעים אלה אפשר להוסיף גם סיוע למדינות שונות, סיוע חרום, וקשרים בינלאומיים אחרים. כל אלה עשויים להפחית את העוינות כלפי מדינות שבהן קיימת מדיניות הגנה לאומית אזרחית, ולהגדיל את הרצון הטוב כלפיהן. למרות שקביעה זו אינה מוחלטת יש מקום להניח שבנסיונות מסוימות מדיניות זו יכולה להקטין את הסיכוי להתקפה. יחד עם זאת, סביר להניח שלא די במדיניות זו למנוע התקפה. דרושה לחברה יכולת הגנה מתאימה למצב שבו המדינה אכן תותקף.

אמצעי נוסף למניעת התקפות זרות במצבים מסוימים הוא *אסטרטגיה מקדימה*. אסטרטגיה זו תופעל נגד התקפות שמיועדות להשיג מטרות מאוד ספציפיות — אלה המיועדות להשיג שליטה בשטחים מוגבלים, כגון בסיסים ימיים, שדות תעופה,

ניצול חומרי גלם, וכדומה – בדרכים בהן יעילותן של אסטרטגיות קונוונציונליות של התגוננות אזרחית מוטלת בספק.

במקרה כזה השיטה תהיה הפצת מידע והנחיות מדויקות על הדרכים שבהן קבוצות מתנגדות, בתוך המדינה התוקפת או במדינות אחרות, יכולות לנהל ביעילות התנגדות בלתי-אלימה כנגד התוקפן, ואף לארגן במסגרת מדיניות זו מרד אזרחי רחב היקף. ניתן לעשות זאת באמצעות הרדי, הטלוויזיה, הטלפון, חומר מודפס, מכתבים, קלטות רגילות וקלטות וידיאו. התנגדות והפרות סדר מבית אינן הזמן המתאים לשלוח צבא וגורמי ביטחון אחרים להילחם במדינות מוכנות היטב, שפועלות בהתאם למדיניות של הגנה לאומית אזרחית.

לעולם לא תהיה ערובה לכך שאמצעי הרתעה – צבאי או אזרחי – אכן ירתיע. לכן יש צורך להכין מראש דרך להתמודד עם כישלון אפשרי. בניגוד לאמצעים צבאיים, כושר ההרתעה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית מבוסס ישירות על יכולת ההגנה שלה. שלא כמו אמצעי הרתעה גרעיניים למשל, כשלון ההרתעה של הגנה לאומית אזרחית אינו גורם להרס מוחלט, אלא ליישומו של כושר ההגנה האמיתי בפעם הראשונה. לכן שומה עלינו לבחון מהם קווי הפעולה הכלליים של דרך הגנה מיוחדת זו.

כושר הלחימה במדיניות הגנה לאומית אזרחית

כפי שראינו, יכולת ההגנה של מדיניות זו נגד התקפה, מבוססת על היכולת למנוע מהתוקפן את האפשרות להשיג את יעדיו ולגרום לנזק פנימי ובינלאומי נרחב. כדי שמדיניות הגנה לאומית אזרחית אכן תתבצע, על האזרחים לרצות להתנגד, להתכונן היטב, ולהמשיך להיאבק על אף העובדה שיש אבדות, כפי שקורה במאבקים צבאיים. במאבק יכולים ליטול חלק כל חלקי האוכלוסיה ללא הבדלי מין או גיל, וכן כל מוסדות החברה.

במקרים רבים של התקפות פנימיות וחיזוניות, היתה האוכלוסיה המוחקפת שרויה בראשית ההתקפה בתחושת בלבול, חוסר-אונים וחוסר כיוון. כך היה בנורכייה בעקבות הפלישה הנאצית באפריל 1940. חלפו חודשים אחדים בטרם תפסו האנשים כיצד ניתן יהיה להתנגד למפלגה הפשיסטית של קיזילינג (Nasjonal Samling), ולכיבוש הגרמני שנאכף באמצעות הגסטפו, לאחר שכל נסיונות ההתנגדות באמצעים צבאיים נכשלו. אילו האוכלוסיה היתה מוכנה מראש והיו בידיה קווי פעולה כלליים להתנגדות (ובכלל זה, חלוקת תפקידים מוגדרת למגורים שונים באוכלוסיה ובמוסדות שונים), היו בידיה כלים למנוע את תחושת אי-הודאות

והבלבול, והיא היתה מסוגלת להתמודד עם המשבר הקרב בעוצמה, בנחישות, ובביטחון.

ואולם התנגדות כללית ושאיפה להגן על החברה נגד התוקפים אינה מספיקה. יש צורך לתרגם אותם לאסטרטגיה כוללת. אסטרטגיה זו תכלול את יעדי ההגנה הכלליים, הסוגיות שבהן יתרכזו המאבק, בחירת הטכניקה של המאבק, ואמצעים נרחבים אחרים שבהם ישתמשו לבניית ההגנה. מתוך האסטרטגיה הכוללת יפותחו אסטרטגיות מאבק נפרדות עבור מטרות ומצבים מיוחדים. בכל אסטרטגיה ייקבע כיצד מערכה מסוימת תתפתח וכיצד מרכיביה השונים יפעלו זה לצד זה. לכל אסטרטגיה יהיו דרכי פעולה משלה או תוכניות פעולה מוגבלות יותר, כדי להשיג מטרות מצומצמות. דרכי הפעולה השיטות הספציפיות צריכות להיבחר בקפידה כדי שישפרו את הסיכויים להשגת היעדים שמציבה לעצמה כל אסטרטגיה.

הנשק העומד לרשות מדיניות ההגנה לאומית אזרחית הוא נשק לא-מזוין: נשק פסיכולוגי, חברתי ופוליטי, אשר בו דובר בפרק השלישי. אחדות מהשיטות שהופעלו בהתפרצויות של מאבק בלתי-אלימים היו: מחאה סמלית; השבתת אמצעי תובלה; הטלת חרם חברתי; שביתות ספציפיות וכלליות; מרי אזרחי; סגירת בתי עסק; אי-שיתוף פעולה פוליטי; זיוף זהויות; חרם כלכלי; הפגנות פומביות; האטת קצב העבודה במפעלים; הפצת עיתונים שהוצאו מחוץ לחוק; רשלנות מכוונת בביצוע פקודות; סיוע לאנשים המבוקשים על ידי השלטונות; שידורי רדיו וטלוויזיה במחתרת; התנגדות הפגנתית של המוסדות המחוקקים והשופטים; התנגדות של הממשלה הרשמית; שלילת הלגיטימיות מהמורדים; אי-שיתוף פעולה של פקידים בשירות הציבורי; עיכוב ודחיית חקיקה; הכרזות על התקוממות; המשך קיום המדיניות והחוקים הישנים; התקוממות של סטודנטים; הפגנות של ילדים; סירוב לשתף פעולה; התפטרויות של יחידים או קבוצות; אי-ציות חלקי או כללי; שמירה על עצמאותם של ארגונים ומוסדות; ערעור של צבא המורדים; והסתה למרד.

אין ולא ניתן לפתח במסגרת מדיניות ההגנה לאומית אזרחית, תוכנית אחת ויחידה לבניית כושר הרתעה והגנה, שתתאים לכל מצב אפשרי. הדבר נכון אף יותר כשמדובר באמצעי הרתעה והגנה אזרחיים מאשר כשמדובר באמצעים צבאיים. במלחמה צבאית קונוונציונלית ובמלחמה גרעינית, כלי הנשק יגרמו כמעט לאותה מידה של הרס והרג ללא קשר לסיבת העימות. לעומת זאת, במדיניות ההגנה לאומית אזרחית, הנשק הפוליטי, החברתי, הכלכלי והפסיכולוגי שייבחרו בכל מצב נתון, ייקבעו בהתאם לנושא הסכסוך. לכן, בחירת השיטות צריכה להיות מושפעת בראש וראשונה מהאסטרטגיות הספציפיות שנבחרו כדי למנוע מהתוקפן להשיג את יעדיו,

וכן מהעקרונות האסטרטגיים הכלליים של המאבק הבלתי־אליים, כפי שהוזכר בפרק השלישי.

שמירה על לגיטימיות וממשל-עצמי

כלל יסוד בכל אסטרטגיה הגיונית של מדיניות הגנה לאומית אזרחית, הוא שמירה על הלגיטימיות והממשל-העצמי של האוכלוסיה, לנוכח הנסיונות של התוקפים לכפות את שלטונם. על דרך השלילה, המתגוננים חייבים למנוע מידי התוקפים את הלגיטימיות ואת היכולת לשלוט במדינה ביעילות. בין אם התוקפים מנסים להשתלט על המבנה השלטוני הקיים, ובין אם ככוונתם להשליט את המבנה השלטוני שלהם, שומה על המתגוננים להתנגד ולסכל כל אחת מן המטרות הללו. הגנה על המערכת הפוליטית של המדינה הכרחית גם כאשר אין ככוונתו של התוקף לשנות את אופיו של המשטר הקיים במדינה הכבושה בהתאם לרגם השלטוני שלו. כפי שהוזכר קודם לכן, כדי להשיג מטרה שמימושה אינו מידי, יודקקו התוקפים לשיתוף פעולה מצד האוכלוסיה המותקפת ומוסדותיה. כדי להשיג שיתוף פעולה זה הם ינסו לזכות בסיועה הכנוע של הממשלה הנוכחית, או יקימו ממשלה חדשה שתקדם את יעדיהם. לכן חשוב מכול שהאוכלוסיה תסרב להעניק לגיטימיות לתוקפים ותעצור את הממשלה הקיימת מכניעה ושיתוף פעולה עם התוקפים. חשוב למנוע מהתוקפים את האפשרות לעשות שימוש בסמלים של הממשלה המותקפת, בלגיטימיות שלה, בממשל, ובמוסדות המקיימים שליטה חברתית ופוליטית, וכן במשטרה ובכל כוח צבאי אחר.

אם התוקפן מעוניין לכוון "ממשלה" משלו, או שהצליח לכוונה, על המתגוננים לעשות שני דברים: (1) לבודד את ה"ממשלה" בעזרת דרכים שונות של אי-שיתוף פעולה; (2) לשמור על המבנה הממשלתי שלהם במקביל לזה של התוקפים. הממשלה המקבילה של המתגוננים תשמור על המבנה השלטוני הישן אם התוקפים לא הצליחו להשתלט עליו, או שהיא תוסיף להתקיים בצורת ארגונים פחות רשמיים. כך או כך, על הממשלה המקבילה לפעול במקביל למבנים השלטוניים המוחרמים שאותם יצרו התוקפים.

בממשלה מקבילה דובר בפרק השלישי, והדוגמאות שהובאו אירעו ברובן במהפכות. לעומת זאת, בפרק זה נתמקד בשמירה על סמכות מוסרית וחוקית במערכת שהותקפה, וקיומם של מוסדות שלטון יעילים מחוץ לתחום שליטתם של התוקפים, אם אלה מורדים מבית או תוקפים מחוץ. לא נערך עדיין מחקר מדויק בנושא ממשלות מקבילות, או בחינה מעמיקה באשר לתפקידן במאבקים

המבוססים על "הגנה לאומית אזרחית". יחד עם זאת, מסקירה של דוגמאות שונות עולה כי קיומה של ממשלה עצמאית ולגיטימית הוא מרכיב חשוב במניעת השגתה של שליטה פוליטית של המורדים או התוקפים הזרים באוכלוסייה.

במקרה של גרמניה וצרפת, מדובר בהתגוננות בפני נסיונות הפיכה. בגרמניה, הממשלה הלגיטימית הצליחה לשרוד בצורה מלאה או מוגבלת לכל אורך קיומו של המשבר. מעמדם של פקידי ממשל בכירים לא נפגע וממשלות החבלים השונים לא הוחלפו גם כאשר ממשלת אָפּרְט נמלטה מברלין והבירה נכבשה. למורדים היתה שליטה מוגבלת מאוד בשל העובדה שאנשי המנגנון הביורוקרטי ומשרדי ממשלה אחרים המשיכו לתמוך בממשלה הלגיטימית. בצרפת, ממשלת דה-גול-דֶּבְרֶה לא הופלה בגלל מספר גורמים. לעובדה זו היה חלק חשוב בהתמוטטותו הסופית של נסיון ההפיכה באלג'יר. אפילו שם, דעכה במהירות שליטתם של המורדים במערכת השלטונית. ושוב בגרמניה, עצם קיומה של ממשלת רפובליקת ויימאר בעת הפלישה הצרפתית-בלגית לחבל הרור, גם הוא היה הכרחי כדי לבסס ולהוציא אל הפועל את מדיניות אי-שיתוף הפעולה.

בזמן מלחמת העולם השנייה, מילאו מספר ממשלות גולות שיסבו בלונדון תפקיד חיוני כממשלות מקבילות. הן שימשו מוסדות לגיטימים חלופיים — בניגוד למשטרים ששיתפו פעולה עם הכיבוש הגרמני — ולעיתים סייעו לתנועות מחתרת בארץ האם. כך למשל, הממשלה הגולה הנורבגית, הצליחה להעביר לנורבגיה הכבושה כספי תמיכה למשפחות המתנגדים שנאסרו, ובהולנד, בספטמבר 1944, קראה הממשלה הגולה לעובדי הרכבת ההולנדים לצאת בשביתה כדי לסייע לפלישה של בעלות-הברית לאירופה, שביתה שנמשכה גם ב-1945.

בצ'כוסלובקיה בשנים 1968-1969, אימצו הממשלה והמפלגה הקומוניסטית מדיניות של אי-שיתוף פעולה מוחלט עם הכיבוש הסובייטי. תגובה ראשונית זו ראויה לציון. בכל אותה תקופה הסובייטים לא הצליחו להקים אפילו זכר לממשלה חדשה. אפשר לומר שתחילתו של כשלון המאבק הצ'כוסלובקי החל בנכונותם של פקידי ממשלה ומפלגה להתפשר עם הסובייטים בשיחות מוסקבה, ובמיוחד במתן לגיטימציה לכוחות ברית-ורשה לשהות על אדמת צ'כוסלובקיה. בחודשים הבאים נעשו ויתורים בזה אחר זה, עד הכניעה הסופית לדרישות הסובייטיות — הדחתו של דובצ'ק באפריל 1969. אפשר לומר שמשך קיומה של הנהגה בלתי-מתפשרת השייכת למבנה הפוליטי שהיה קיים בצ'כוסלובקיה קודם ההתקפה, היה בשבוע הראשון למאבק בלבד. מאבק בלתי-אלימים יעיל למטרות הגנה, נמשך כל עוד הממשלה הקיימת שמרה על המעמד הלגיטימי שלה על אף נוכחותם של כוחות סובייטיים. קריאת תיגר של המערכת הפוליטית הקיימת נגד כוחות הכיבוש ונגד

משתפי־פעולה עם המשטר הסטליניסטי היתה חיונית. כשלונם של הסובייטים להשיג יעדים פוליטיים באמצעות כוח צבאי, אילץ אותם לפנות לדרך של הפעלת לחצים פוליטיים הדרגתיים, אשר להם נכנעה בסופו של דבר ההנהגה הציכית.

בחירת אסטרטגיות למטרות הגנה

נוסף להכרח למנוע מהתוקפים את השליטה במערכת הפוליטית, חשוב מאוד לעשות מאמצים עליונים כדי למנוע מהם את היכולת להשיג מטרות נוספות. אם מטרתם של התוקפים היא למשל ניצול כלכלי, אזי האסטרטגיות ושיטות ההגנה המתאימות ביותר יהיו כלכליות, ושונות מאלה שהיו ננקטות אילו היו מטרותיהם פוליטיות, אידיאולוגיות, טריטוריאליות, רצח־עם או אחרות.

למשל, מטרותיהן של צרפת ובלגיה בעת הפלישה לגרמניה היו בין השאר לנצל את מאגרי הפחם של חבל הרוור. לכן, חלק נכבד ממאמצי ההגנה הושקע בדרכים למנוע מהתוקפים את הגישה למאגרי הפחם העצומים. אחדות מדרכי ההתנגדות החשובות ביותר היו שביתות כורים, שהייה במכרות הפחם, חרם של אנשי התובלה, וכדומה.

לעומת זאת, הסוגיה עשויה להיות פוליטית. קיימת אפשרות שנושא המחלוקת יהיה מוגבל, כמו למשל במקרה של מניעת הפיקוח של המפלגה הפשיסטית על כתי־הספר בנורכגיה. במקרה זה, שיטות ההתנגדות העיקריות היו בתחום של אי־שיתוף פעולה חברתי ופוליטי, וכן ביטויים נוספים של מחאה סמלית והתערבות רחבה יותר (בין היתר הוקמו גם כיתות לימוד מאולתרות בכתיים פרטיים).

כפי שהוזכר קודם לכן, המטרה המקורית של הרוסים בציכוסלובקיה היתה גם היא פוליטית, אך בקנה מידה גדול יותר: הדחתם של דובצ'ק ומפלגתו מהנהגת הממשלה והחלפתם בקבוצה המסורה לרעיון הסטליניסטי. משום כך התמקדה תנועת ההתנגדות מלכתחילה במניעת היווצרותה של ממשלת משתפי־פעולה עם המשטר הסטליניסטי, והופעלו לחצים פסיכולוגיים, חברתיים ופוליטיים כבדים ביותר.

בשלב התכנון של מדיניות הגנה לאומית אזרחית, המתגוננים יכולים לזהות את יעדיהם הפוטנציאליים ואת האסטרטגיות של התוקפים, והדבר מאפשר להם להכין אסטרטגיות נגדיות ומספר אופציות לפני שמתחילה ההתקפה. כמו כן, התכנון עשוי להביא לפיתוחן של אסטרטגיות חלופיות או תוכניות "מגירה", שיקנו למתגוננים את היכולת לפתוח במאבק המבוסס על מדיניות זו. הכנות אסטרטגיות אלה בזמן שלום יגדילו במידה רבה את עצומתם של המתגוננים במצב של מלחמה.

בחירת האסטרטגיות של מדיניות הגנה לאומית אורחית ומציאת הדרכים ליישמן צריכה להיות מושפעת מהגורמים הבאים (הם אינם ערוכים לפי סדר חשיבות):

אופי המשטר או הקבוצה המתקיפה ;
 מידת הקירבה או הריחוק בין הצדדים היריבים בתחומים אחרים ;
 מידת יכולתו של צד שלישי להשפיע או להפעיל לחץ על התוקפים ;
 מידת יכולתו של צד שלישי להשפיע על המתגוננים ;
 חוסנה הפנימי של החברה המותקפת והמוסדות שאינם ממלכתיים ;
 יציבותו של משטר התוקפים ושל המערכת כולה ;
 מידת ההכנות מראש של החברה המתגוננת וטיבן ;
 חשיבותם היחסית של הגורמים למשבר עבור התוקפים והמותקפים ;
 רגישותה של החברה המותקפת או היכולת לספק את צרכיה מבחינה כלכלית, ובמיוחד מזון, מים ודלק ;
 נכונות המותקפים לספוג קורבנות כחלק ממחיר ההתגוננות ;

האזרחים המתגוננים צריכים לשקול לאיזה מנגנון שינוי הסיכויים הטובים ביותר להצלחה, כפי שנדון בפרק השלישי. אפשר שהמתגוננים ינסו להמיר את דעתם של התוקפים ולשכנעם שיעדי ההתקפה אינם מוצדקים. אפשר שהמתגוננים "יסתגלו", כפי שקורה במרבית השביתות. ואולם במרבית המאבקים האזרחיים למטרות הגנה, פשרה עם התוקפים אינה היעד הרצוי. המתגוננים ישאפו לכפות על התוקפים לוותר על היעדים המקוריים ועל המתקפה עצמה.

במקרים מיוחדים לא יהיה די בכפייה. כאשר משטרם של התוקפים הזרים הוא משטר לא-יציב שמדכא את עמו, המטרה עשויה להיות לא רק לכפות על התוקפים לסגת מאדמת המתגוננים, אלא גם לגרום להתפוררותם בעזרת שיתוף פעולה של מתנגדים למשטר מתוך עמם של התוקפים. כאשר מדובר בניסיון הפיכה פנימי, המטרה עשויה להיות סיכול הניסיון. אסור שהקבוצה התוקפת תשרוד כיחידה פוליטית, ואפילו לא ככזו שמוכנה להיכנע. אסור שיישאר שריד של גוף מאורגן או של קבוצה שתוכל בעתיד לבצע ניסיון דומה.

במציאות קיים מיוזג בין מנגנוני המרה, ההסתגלות והכפייה הבלתי-אלימה, כפי שהוזכר קודם לכן, והתפוררות עשויה לנבוע כתוצאה משילוב של מנגנוני המרה וכפייה. יחד עם זאת, העדפה של מנגנון זה או אחר תשפיע במידה רבה על בחירת אסטרטגיית ההגנה הכוללת ועל דרכי הפעולה המיוחדות שייבחרו.

צריך לנהוג מידה של זהירות כאשר בוחרים בסוגי פעולה אחרים במסגרת של מדיניות הגנה לאומית אורחית. לא די במתן תשובה לשאלה האם הפעולה "אלימה" או "בלתי-אלימה". אלה הן רק שתי קטגוריות מיוחדות מתוך מיגוון רחב

של פעולות ייחודיות אחרות. אין ספק שחשוב לשקול את התאמתם של אמצעים אלה למדיניות הגנה לאומית אזרחית. התשובה אינה חד-משמעית.

לגבי הדוגמאות הבאות אין כמעט ספק לגבי השתייכותן לקטגוריית המאבק הבלתי-אליים. למשל, פירוק חלקים חיוניים של מכוונות או כלי רכב, סילוקן או שפיכתן של דלק המיועד לכלי רכב בשיטות לא מסוכנות, העלמת או השמדת חומר מתועד בדרכים שאינן מסכנות חיי אדם, או השמדה של מידע על משרדי ממשלה וסוכניהם (כגון משטרה), שנמצא במאגר המחשב. כמו כן, נראה כי גרימת נזק או השחתה של רכוש המתגוננים כדי שבעתיד לא יעבור לידי התוקפים — כגון הריסת גשרים חשובים או מנהרות כדי לעצור את התקדמותו של צבא פולש — נתפסת כדרך פעולה השייכת לקטגוריה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית.

ברור לגמרי שגרימת נזק או הריסת מכוונות, כלי תחבורה, מבנים, גשרים, מיתקנים וכדומה, יסכנו מאוד את יעילותו של המאבק הבלתי-אליים אם הם עשויים לגרום לפציעתם או למותם של בני-אדם. קביעה זו אינה נובעת בהכרח משיקולים מוסריים, אלא משיקולים מעשיים. למרות שיש מקום להמשך חקר הראיות והסוגיות, נראה שסוג פעולה זה מסוכן מאוד במקרה הטוב, והרסני ביותר במקרה הגרוע מבחינתה של מדיניות ההגנה-ללא צבא. כפי שמוכיח המקרה של חבל הרור בגרמניה 1923, סוג זה של מעשי חבלה יכול לגרום לא רק לאבדות בקרב צבא התוקפים ואנשים אחרים המשרתים בשורותיהם, אלא גם לאבדות בשורותיו הוא. יתרה מזו, פעולות אלה עשויות לגרום להקצנה של צעדי הדיכוי, למעבר של בסיס המאבק מהתנגדות בלתי-אלימה לפעולות של השחתת רכוש, ולירידה באהדה ובסיוע כלפי המתנגדים. אם נחזור שוב למאבק על הרור, מעשי החבלה אותם ביצעו המתנגדים עירערו את יסודות ההתנגדות הבלתי-אלימה שעד אז היתה חזקה מאוד. משום כך רצוי להוציא סוג זה של פעילות ממיגוון סוגי המאבק השייכים למדיניות הגנה לאומית אזרחית.

לא כל המאבקים של מדיניות הגנה לאומית אזרחית יצליחו במידה שווה, וגם אין נוסחה אחת שתבטיח הצלחה לכל מי שיפעל לפי מדיניות זו. יחד עם זאת, אפשר להצביע על שבעה גורמים שעליהם מבוססת יעילותה של הגנה לאומית אזרחית (לא לפי סדר חשיבות):

רצונה של האוכלוסייה להגן על עצמה מפני ההתקפה;
חוסנה הפנימי של החברה המותקפת;

יכולתם של האוכלוסייה ומוסדותיה לשמור על שליטתם במקורות העוצמה ולמנוע מהתוקפים להשתלט עליהם;

תבונת האסטרטגיה המופעלת על ידי המתגוננים;

יכולתם של המתגוננים למנוע מהתוקפים להשיג את יעדיהם;

יכולתם של האזרחים המתגוננים למלא אחר התנאים הדרושים למאבק בלתי-אלימים יעיל, ובכלל זה שמירה על מסגרת של מאבק בלתי-אלימים והתנגדות בלתי-אלימה גם כאשר מופעלים נגדם צעדי דיכוי; מיומנותם של המתגוננים בעידוד חולשותיהם של המערכת והמשטר הקיים של התוקפים.

התנגדות לאלימותו של התוקפן

חשוב מאוד לדעת כיצד להתמודד עם הלחצים שבאים בעקבות המאבק, ומאין לשאוב את הכוח להמשיך ולהיאבק על אף הדיכוי. חשוב לדעת כיצד להפוך נצחונות ביניים משמעותיים להצלחות לטווח ארוך. הבנה, תכנון, ופעולה ברורה ומתואמת, יאפשרו לחברה המתגוננת לגייס את מלוא עוצמתה כדי להפיק את מלוא התועלת מיכולת ההתגוננות שלהם.

הצלחתן של דרכי הפעולה הבלתי-אלימות מותנית במידה רבה בעקביות ביצוען גם בתנאים של דיכוי, וכשמירה על דבקות בדרך זו לנוכח פרובוקציות. מִעֲבָר לדרכי פעולה אלימות עלול לשנות את פני הסכסוך מסכסוך לא סימטרי, של צד אחד בלתי-אלימים מול צד אלימים (מצב שמקנה יתרונות רבים לאזרחים המתגוננים) לסכסוך סימטרי, מצב שבו שני הצדדים משתמשים כנשק חם (מצב שמקנה יתרון לתוקפים המצוידים טוב יותר).

הדיכוי שיופעל כלפי האזרחים המתגוננים עלול להיות אכזרי. מתנגדים, משפחותיהם וחבריהם עלולים להיאסר, לעבור עינויים, ולהירצח. קבוצות שלמות באוכלוסיה עשויות לסבול מהפסקה באספקת מזון, מים ודלק. כוחות צבא ומשטרה עלולים לירות במפגנים, שובתים, ועובדי ציבור המפירים את הסדר. ראשי עיריות, ראשי מועצות, מורים ואנשי דת עשויים להישלח למחנות ריכוז, ייתכנו הוצאות להורג של בני-ערובה, או טבח במפגנים. אסור להמעיט בערכו של המחיר האנושי שתתבע ההגנה מהאוכלוסיה. יחד עם זאת, צריך לזכור שמספר הקורבנות ודרכי ההקרבה האחרות שגובה הגנה לאומית אזרחית, קטן בהרבה מהמחיר שגובה במלחמות קונונציונליות ובמלחמות גרילה, לא כל שכן, במלחמה גרעינית. מסתבר שסבל ומוות הם חלק בלתי נפרד מכל מאבק קשה. ואולם, מאבקים לא-מזוינים מקטינים מאוד את מספר הקורבנות וההרס. כפי שנאמר בפרק שלוש, עד כמה שניתן להסיק מהראיות המוגבלות הקיימות, שיעור הפצועים וההרוגים במאבקים לא-מזוינים קטן בהרבה משיעורם במלחמות קונונציונליות, שוות בהיקפן בהערכה גסה, והדבר נכון במיוחד כשמדובר במלחמות גרילה.

בכל משבר חמור, ומלחמה צבאית אינה יוצאת דופן כמוכן זה, בריחה או כניעה לנוכח מעשי התוקפנות של התוקפים אינן תגובות רצויות. אל לאזרחים המתגוננים להיות מופתעים מהפעלת צעדי דיכוי חמורים ואכזריים. אסור להם להפסיק את פעולתם גם בשעה שצעדי דיכוי אלה מופעלים. הדיכוי הוא לעיתים קרובות תגובה להכרה בעובדה שההתנגדות מסכנת את הצלחת ההתקפה. כל ניסיון לעצור את אלימות התוקפים, אלימה ככל שתהיה, על ידי הקטנת ההתנגדות או הפסקתה, רק ילמד את התוקפים לחזור ולהפעיל אלימות זו בעתיד ביתר עוצמה, בשל העובדה שהיא מביאה לתוצאה הרצויה, היינו, כניעה.

המתגוננים רשאים לשנות את דרכי הפעולה הפוגעות בתוקפים בדרכים שונות, אך אל להם לחרוג ממסגרת המאבק הבלתי־אליים. הקורבנות הנגרמים בעקבות מאבקים לא־מזוינים עשויים להפעיל את תהליך הג'וג'יצו הפוליטי, אשר ברוב המקרים יהיה לו תפקיד מרכזי בהשגת הניצחון.

שתי אסטרטגיות לשלב הראשון של המאבק

לא ניתן לתכנן דגם אחד ויחיד שיתאים לכל המאבקים האזרחיים. ובכל זאת, אפשר לבודד מספר מרכיבים עיקריים ואסטרטגיות שאותם ניתן למצוא במרכיב המאבקים האזרחיים המבוססים על הגנה לאומית אזרחית.

כאשר ההכנות להתגוננות במסגרת הגנה לאומית אזרחית מאבדות מכושר ההרתעה שלהן, והנסיגנות להניא את התוקף או המורד מכוונות התקיפה באמצעות מדיניות פנים או חוץ נכשלו גם הם, זה הזמן להוציא לפועל את מדיניות ההגנה. ישנם סוגים מסוימים של אסטרטגיות הגנה שאותם רצוי ליישם מייד בשלב הראשון של ההתקפה. חשוב ביותר שהחברה המותקפת תהיה יוזמת המאבק ולא תסתפק בתגובה על פעולות התוקף.

סביר להניח שבשלב הראשון יבחרו המתגוננים אחת משתי אסטרטגיות אפשריות: האחת מכוונת להבהיר לתוקף את נכוונתם להתגונן, ולהתריע על המאבק הקשה שעתידי לפרוץ, והשנייה היא הדגמה מעשית של ביטוי ההתנגדות החריפים יותר אשר יופעלו בשלב הבא.

אומנם לאסטרטגיות שזה עתה פותחו אין עדיין תקדימים היסטוריים, אך מרכיבים מסוימים של האסטרטגיה כבר הופיעו בעבר. לדוגמה, בשנת 1968 נקטו הצ'כים בתחילת המאבק שיטות המופיעות כאן, כמרכיבים הקיימים בשתי האסטרטגיות. חסימת גשרים כדי למנוע מעבר של כלי רכב סובייטיים על ידי הקמת גדר חיה של אנשים האוחזים זה בידו של זה, הפצת כרוזים בין החיילים הסובייטיים,

שביתות סמליות, הכרזות האספה הלאומית נגד הכיבוש, ועצירת התקדמותם של הטנקים הסובייטים לכיוון פראג על ידי הקפתם בהמוני בני-אדם. שילוב של שיטות כחלק ממדיניות הגנה לאומית אורחית מתוכננת היטב, יגדיל במידה רבה את יעילותן של האסטרטגיות הללו הרבה מעבר למידת השפעתן באירועים קודמים של הגנה בלתי-אלימה מאולתרת.

האסטרטגיה של תקשורת ואזהרות אינה תופסת את מקומה של ההתגוננות, אלא זו העברת מסרים פשוטה. היא מופנית אומנם כלפי התוקף, אך גם כלפי צד שלישי וכלפי האוכלוסיה המתקפת כולה. על ידי מלים ופעולות סמליות, מועבר לתוקף המסר שהחברה תתגונן באמצעות מדיניות הגנה לאומית אורחית תקיפה ומתוכננת היטב, בקנה מידה גדול. אסטרטגיה זו תתאים להתמודדות עם פלישות של כוח זר יותר מאשר למצבים של הפיכות או להשתלטות בלתי-חוקית על מערכת שלטונית*, שכדי להתמודד עימן יהיה צורך בהתקוממות חריפה מראשית האירוע. עם זה, אפשר לשלב מרכיבים חשובים של אסטרטגיה זו עם אי-שיתוף פעולה מסיבי.

הפעולה הראשונית של העברת מסרים ואזהרות תהיה מתונה, אך אין זה מפחית מערכה. אפשר להשוות את העברת המסר על הכוונה לפתוח בעתיד בהתנגדות בלתי-אלימה נמרצת, לאיום באקדח וכיוונו כלפי אדם מסוים לעומת ירי באותו אדם.

בניגוד לאסטרטגיה של העברת מסרים, עשויה האסטרטגיה המכונה "מלחמת בזק בלתי-אלימה" (nonviolent blitzkrieg), למצוא את ביטוייה בהפגנה מרשימה של התנגדות בלתי-אלימה והתקוממות בקנה מידה גדול, שתשולב בה אסטרטגיה של העברת מסרים. האסטרטגיה של "מלחמת בזק" מתאימה למצבים של נסיונות פנימיים להפלת השלטון, ומדי פעם גם למצבים של תקיפות של כוח זר או הפיכה בהשתתפות כוחות זרים.

מלחמת בזק בלתי-אלימה עשויה לבוא לידי ביטוי בזלזול בסמכותו של התוקף, שביתות כלליות, אי-שיתוף פעולה פוליטי המוני, פנייה לחוש המוסרי של חיילי הכוח התוקף, ושיטות דומות (אשר הדיון בהן יורחב בהמשך הפרק). הסיכויים שבעקבות הפגנת הזדהות ברורה התוקף ייבהל וייסוג במהרה, קלושים מאוד, אולם בנסיכות מיוחדות הדבר אפשרי. בכל מקרה, האסטרטגיה הזו תבהיר לכל המעורבים שהמתקפה תיתקל בהגנה חזקה ותקיפה.¹

¹ הערת המתרגמת: בעת הכנת פרקים אלו למהדורתם העברית התרחשה כברה"מ ההפיכה השמרנית נגד גורבצ'וב (אוגוסט 91'). ההפיכה מוגרה באמצעים מובהקים של התנגדות בלתי-אלימה שניתן אולי לטווגם כ"מלחמת בזק בלתי-אלימה". התרחשות דומתה זו בוודאי מצטרפת לדוגמאות ההיסטוריות הממחישות את יעילותן של אסטרטגיות אלו.

האסטרטגיה של תקשורת ואזהרה

בהתאם לאסטרטגיה זו, האזרחים המתגוננים יחפשו דרכים מילוליות ומעשיות להעביר את המסר שבמקרה הצורך יפרוץ מאבק הגנתי נמרץ בעל עוצמה רבה, מהסוג שקשה במיוחד למצוא לו תגובה הולמת או להכניעו.

חלקם של המסרים יופנה למנהיגי התוקפים. אפשר שהם לא לקחו בחשבון את נחישותה של האוכלוסיה להתנגד למתקפה. קיימת אפשרות נוספת, והיא שהתוקפים לא העריכו נכון את העוצמה הטמונה במדיניות הגנה לאומית אזרחית, ובמיוחד אם האירוע הוא אחד הראשונים שבמסגרתו מיושמת מדיניות זו. בשני המקרים, עדיין קיים סיכוי קטן לתקן את תפישותיהם המוטעות של התוקפים ולהביא אותם לידי עצירת המתקפה, וזאת אם המתגוננים ישכילו לתת בידיהם תירוץ שיאפשר להם לסגת ללא פגיעה ביוקרתם.

במקרה של פלישה, חלקן של האזהרות יופנה, ישירות ובעקיפין, לעמם של התוקפים הפולשים. במצב של הפיכה, תושמע האזהרה באוזני החברה שבה יושב המהפכן. בשני המקרים עלול להתעורר הצורך לומר לעם את האמת בקשר להתקפה ולהפריך את השקרים שהופצו על ידי התוקפים. בגלל העובדה שפקידים בכירים בממשל או בכוחות הביטחון עשויים להיות מעורבים בניסיון להפלת השלטון, או בניסיון "להזמין" התערבות של כוחות צבא זרים (נסיינם של הסובייטים להשתמש בתירוץ זה כדי לפלוש לצי'כוסלובקיה), חשוב שאנשים יידעו לבודד פעולות לא חוקיות המנוגדות לחוקה שמתבצעות על ידי "מנהיגיהם" ולהתנגד להם. יש סיכוי סביר יותר שתופעות כאלה יופיעו דווקא במאבק שבו משתמשים המתגוננים באמצעים לא-מזוינים. בעבר אנשים השלימו עם כניעה להפיכה צבאית מכיוון שביקשו למנוע מלחמת אזרחים.

קהל-יעד נוסף להודעות על הכוונה להתגונן ועל האמצעים שיופעלו יהיה אזרחי המדינות השכנות, הקהילייה הבינלאומית, ובמקרים שקיימת ברית המבוססת על מדיניות הגנה לאומית אזרחית, יופנו הדברים לבעלות-הברית. העברת המסר תכין את השטח ל: (א) סיוע מועיל למדינה המותקפת; (ב) הימנעות מפעולות שיפגעו בהגנה; (ג) יצירת תנאים להפעלת לחצים דיפלומטיים, מוסריים, כלכליים, ופוליטיים בינלאומיים כלפי התוקפים.

את המסרים והאזהרות שיועברו לתוקפים תשמע גם האוכלוסיה המתגוננת. תיאורים על דרכי ההגנה יהיו חשובים למגזרי האוכלוסיה שמעורבותם במתרחש

קטנה, או שהמידע שבידם על מדיניות ההגנה אינו נכון. (במקום שבו מדיניות הגנה לאומית אזרחית תוכננה בצורה נכונה, נקודה זו לא תהיה חשובה במיוחד.) האמצעים להעברת מסרים מההנהגה הלאומית או המקומית בצורה הישירה ביותר לאוכלוסיה המתגוננת יהיו רדיו, טלוויזיה, עיתונים וכרוזים. בימיה הראשונים של הפלישה לצ'כוסלובקיה נעשה שימוש שלא תוכנן מראש ברדיו, בטלוויזיה, ובעיתונים מחתרתיים. לשידורי הרדיו שעזרו לכוון את האוכלוסיה בהתנגדות הבלתי-אלימה, היתה חשיבות גדולה. במצב של תכנון והכנות מראש, תהיה חשיבות מיוחדת לאמצעי תקשורת אלה.

אמצעי התקשורת תורמים לכך שהאוכלוסיה המותקפת תדע הרכה יותר פרטים על המתרחש מאשר עצם הידיעה על תחילת ההתקפה, בין אם הידיעות מופנות לתוקפים או לאוכלוסיה המותקפת. כמו כן יישלח אליהם מסר על כך שכל החברה הופכת להיות מעורבת במאבק הגנתי בעל חשיבות מכרעת, ולהם נודע תפקיד חשוב מאוד בהצלחתה. מסר זה יסייע בהכנות ובפעולות ספציפיות באזורי מגורים ובמקומות העבודה, ויטפח את רוח ההתקוממות באוכלוסיה כולה.

חשוב להזהיר בתקופה זו, במלים או במעשים, את הפלגים המקומיים המזדהים עם התוקפים, ואנשים אחרים שמנצלים את ההזדמנות להפיק רווחים אישיים או להגיע לעמדות כוח, על כך שהאוכלוסיה תשתתף ביצירת הגנה תקיפה, משתפי-פעולה יוכרוזו בוגדים ותימנע מהם היכולת להשיג טובות הנאה מהתוקפים, כל זאת ללא כל פגיעה פיזית בהם.

בשלב זה של המאבק יהיו החיילים משורות התוקפים ואנשי מינהלה, מטרות בעלות חשיבות מיוחדת. יכול להיות שנמסר להם מידע כוזב על המצב השורר במדינה המתגוננת, על הציפיות מהאוכלוסיה, או אפילו על זהות המדינה שאליה הם פולשים. אחד מאמצעי המפתח להכשיל את נסיון ההשתלטות או הפלישה הוא להקטין את הנאמנות, האמינות, והציניות של החיילים ואנשי המינהלה במשטרו של התוקף, או לשים לה קץ. משום כך חשוב ביותר לספק לאותם אנשים, ביחידות או בצורה מרוכזת, את התמונה המדויקת, כדי לתקן את העיוותים ולאפשר להם להבין את חשיבות תפקידם והאחריות המוטלת עליהם. המתגוננים חייבים להעביר לחיילים ולאנשי המינהלה את סוגיות המעורבות בסכסוך, את טבעה של החברה המותקפת, את היעדים שאותם קבעו לעצמם התוקפים, ולהאיר את עיניהם של שני עמים העומדים במרכז הסכסוך לגבי יכולתם לעצור את ההתקפה ולסיים את נסיון ההשתלטות או הפלישה.

כמו כן, מוטלת על המתגוננים המשימה להבהיר לתוקפים שאומנם מדיניות ההגנה שתניקט כלפיהם תהיה בעלת עוצמה רבה, תקיפה ועיקבית, אך יהיה לה

אופי מיוחד. מטרתה תהיה להכניע את התוקפים ולהגן על החברה מבלי לאיים על חייהם ובטחונם של יחידים משורות התוקפים. שימוש במידע זה והפעלתו עשויים לתרום לשינוי בעמדותיהם של הכוחות התוקפים.

העברת מסרים אלה תכין את השטח לפניית שיבואו בהמשך. אפשר לבקש מחיילים ומבעלי תפקידים אחרים להפעיל צעדי דיכוי מתונים או לבצע אותם ברשלנות מכוונת, לסייע לאוכלוסיה המתגוננת בדרכים מסוימות להתעלם מפקודות לביצוע פעולות אכזריות, למרוד, או לערוק ולמצוא מיקלט בקרב המתנגדים, דבר שיכול גם הוא לסייע להם. בדרך זו, ובתנאים מסוימים, תיעלם בהדרגה או במהירות יכולתם של התוקפים להפעיל צעדי דיכוי ולשלוט באוכלוסיה.

לרשות המתנגדים עומדת שורה ארוכה של ערוצי תקשורת בהם ניתן להשתמש כדי להגיע לקהל היעד. אמצעי התקשורת המילולית יהיו מכתבים, כרוזים, עיתונים, שיחות אישיות, שידורי רדיו וטלוויזיה, קלטות של מכשירי הקלטה או קלטות ודיאו, ססמאות מצוירות על קירות, פוסטרים והנפות שלטים. כמו כן, אפשר להשתמש בסמלים, בצבעים בעלי משמעות, לקרוא תיגר על ידי הנפת דגל הלאום, הורדת דגלים לחצי התורן, השמעת צלצול פעמונים, שקט, הפעלת צופרים, השמעת שירים מסוימים, ואילתורים נוספים על שיטות אלה. יש לבחור בקפידה כל אחת מן הדרכים הללו כדי שיגרמו לתוצאה הרצויה בשלב זה של המאבק.

דרך נוספת לתקשר עם כוחות התוקפים היא מעורבות סמלית ישירה והצבת מכשולים. למשל, יצירת מחסום חי של אנשים בעמידה, בישיבה או בשכיבה במעברי גשרים, כבישים ראשיים, רחובות, כניסות לעיירות, כניסות לערים ולבניינים. כל סוגי הפעולה הללו מסתמכים בעיקר על ההשלכות הפסיכולוגיות והמוסריות הנובעות מהפעלתם. יש מקום להפעיל גם מכשולים מכניים. למשל, חסימת כבישים מהירים ושרות תעופה על ידי כלי רכב, או פירוק חלקי מכוונות כדי להשביח נמלים, שדות תעופה וצירי תנועה של רכבות. למרות שאחדים מבין המכשולים המכניים עשויים לעצור או לעכב באופן מעשי את פרישת הכוחות או את כיבושם של אזורים מסוימים או מיתקנים, השפעתם תהיה זמנית, ולכן השפעתם של מכשולים אלה היא בעיקר פסיכולוגית.

אפשר להפעיל קטגוריה נוספת של פעולות שבראשיתן הן יכולות להיות סמליות. דוגמאות ליישום זמני של אי-שיתוף פעולה הן שביתות כלליות, שביתות מסחר, הסתגרות בכתים (שבעקבותיה נראה אזור המגורים כעיר רפאים), וסגירת כל משרדי הממשלה. אלה הן אחרות מהשיטות הנמצאות בשימוש כחלק מהאסטרטגיה של מלחמת-בזק וכחלק ממאבקים הגנתיים ארוכי-טווח. ב-23 באוגוסט 1968, התקיימה שביתת מחאה בת שעה אחת של הציבים, ובמהלכה היתה הפסקת עבודה

כמעט מוחלטת, במחאה על פלישת כוחות ברית ורשה, יום אחד בלבד לאחר הפלישה. פעולות קצרות אלה מלמדות על קיומו של פוטנציאל. לא רק שהן מעבירות מסר על כוונה להתנגד, אלא הן מוכיחות שקיימים אמצעי הגנה רציניים ובעלי ערך רב יותר, שאותם ניתן להפעיל כאשר ההתקפה אינה נעצרת.

המתגוננים עשויים להשתמש בדרכי התערבות דרמטית יותר בשלב האסטרטגיה הראשונית של תקשורת ואזהרות. למשל, הפרת עוצר המונית, מפגשי רחוב המוניים (שכוללים גם חיילים מצבא התוקפים), התנהגות עקבית של "עסקים כרגיל", ונסיונות נמרצים לשכור את נאמנות החיילים ואנשי מינהלה בדרגות נמוכות.

פעולות ראשוניות אלו יהיו תזכורת לאוכלוסיה המותקפת על הכוונה להתנגד בעוצמה ובתקיפות, על דרך ההתנגדות שנבחרה, ועל הצורך להתכונן למלא את המוטל עליהם בהתאם לתוכנית ובהתאם לצורכי המאבק הנוכחיים.

קשה לצפות מה תהיה תגובת התוקפים לסוג זה של תקשורת ואזהרות. הן עשויות לנוע בין תגובות מתוננות מאוד לבין תגובות אלימות מאוד לאותו אירוע.

האסטרטגיה של "מלחמת-בזק בלתי-אלימה"

אסטרטגיה זו היא האפשרות השנייה מבין האסטרטגיות הראשוניות המוצעות. לפיה, האוכלוסיה ומוסדות החברה פותחים במערכה מאוד נמרצת של התקוממות ואי-שיתוף פעולה כמעט מוחלט. אסטרטגיה זו תיושם, כאשר ההנחה היא שהתוקפים חלשים יחסית ואינם נחושים כדעתם, או שהם חלוקים בדעותיהם באשר להחלטה האם לתקוף או לא, וכאשר האוכלוסיה המגינה מרגישה חזקה ובטוחה בעוצמת כושר ההגנה שלה ובהיותה מוכנה היטב למערכה. המטרה היא לשכנע את התוקפים לסגת במהירות לנוכח ההתקוממות המסיבית. האמצעים העומדים לרשות המתקוממים הם שכיחה כללית, שביתת מסחר, פינוי ערים, הסתגרות בבתיים, שיתוק המערכת הפוליטית, מעבר לסדר היום ("עסקים כרגיל"), התעלמות מדרישות התוקפים, הפרות סדר של המוני מפגינים או לחילופין התרוקנות הרחובות מאדם, נסיונות נמרצים להשפיע על החיילים התוקפים, פרסום תמיכה בהתקוממות על גבי עיתונים, שידורי חדשות על ההתקפה וההתנגדות. אלה הן רק אחדות מבין מיוון האפשרויות הקיים.

מטרה נוספת של דרכי התקוממות אלה היא להבהיר להנהגת התוקפים שני דברים: האחד, שהמגינים האזרחיים מסוגלים לצאת למאבק שימנע מהתוקפים את

פירות הניצחון, והשני, ההשפעות לטווח ארוך של פעולות המגינים והשפעתן על המורל, הנאמנות, והציות של כוחותיהם, עשויות לפגוע לצמיתות בעוצמתם. גם אם מלחמת-בזק בלתי-אלימה לא תסתיים בניצחון מהיר, אם תתנהל ביעילות, היא תבהיר לתוקפים את כוונתה של החברה המותקפת להגן על עצמה. אסטרטגיה זו תשמש להדגמת אופיה של מדיניות ההגנה שנבחרה, וכמו כן, תתריע על הקשיים כהם עשויים התוקפים להיתקל אם יסרכו לסגת. כשמטרה זו עומדת לנגד עיני המתקוממים בעת הפעלת האסטרטגיה הזו, לא יכולה להיות הפרדה ברורה בין האסטרטגיה הראשונית והמאבק ההגנתי הנלווה אליה.

תהיה זו טעות מצד המגינים להניח שאסטרטגיות ההגנה הראשוניות האלה יביאו את הניצחון בשלב זה של הסכסוך. כדי שמצב זה יקרה, דרושה התקוממות ראשונית יוצאת דופן במיוחד, או הנהגה יוצאת דופן של הכוחות התוקפים (או החלפת המנהיגים המקוריים במנהיגים בעלי מחויבות קטנה יותר למתקפה). מצב כזה ידרוש מהמנהיגים ההודות שטעו, או למצוא מוצא של כבוד בעת הנסיגה. רק בנסיבות בלתי סבירות אלה ניתן יהיה לסיים את המאבק במהירות.

כמקרה שהאסטרטגיה של מלחמת-בזק בלתי-אלימה לא תביא בעקבותיה ניצחון מהיר, עדיין יישמר בידי המתגוננים הישג חשוב: גיוס כוחותיהם, העברת המסר והכוונה להתנגד, והדגמת טיבעה המיוחד של מדיניות ההגנה שלהם. תוצאות אלה דומות לתוצאות האסטרטגיה של תקשורת ואזהרה. בנקודה זו אפשר לפנות לאסטרטגיה אחרת, כזו שמתאימה יותר למאבק ממושך ומסוגלת להילחם בנסיבות של התוקפים להשיג את יעדיהם.

יקרה אשר יקרה בשלב הראשון, המגינים צריכים להיות מוכנים להמשיך את המאבק, בהנחה שהוא יתרחב ויהיה קשה יותר. שלב זה יסתיים בנקודה כלשהי, בין אם נעשה שימוש במערכה של תקשורת ואזהרה ובין אם במערכה של מלחמת-בזק בלתי-אלימה, או שילוב של שתיהן (בר-זמנית או בזו אחר זו). תגיע העת לשימוש במאבק תקיף וממושך יותר.

אסטרטגיות למהלך המאבק ההגנתי

במלחמות צבאיות, בדומה למלחמות המבוססות על הגנה אורחית, עשויים המתגוננים לנסות ולהשיג ניצחון מהיר וחלק. אם ייכשלו לא חייבת להיות בהכרח פגיעה במורל הלוחמים או תחושת כישלון. מה שדרוש הוא מעבר להפעלת האסטרטגיה המתוכננת לשלבים הבאים של המאבק. צריך להתייחס לתוכנית הראשונית כאל השלב ההתחלתי של המאבק, אשר בדומה למערכה צבאית,

תידרש תקופה ארוכה יותר של מאמץ נמרץ להשגת הניצחון המיוחל. לכן מעבר לאסטרטגיה שתהיה מתאימה יותר לשלב הבא אינו סיבה לפגיעה במורל. ההיפך הוא הנכון, המעבר מצביע על העובדה שהמתגוננים נוטלים את היוזמה לידיהם ומעצבים בכוחות עצמם את מהלך המאבק שיביא בסופו של דבר לניצחון.

התכנון מראש וההכנות המוקדמות מקנים את האפשרות לשרטט בקווים כלליים את הסוגיות או הנסיבות שבהן צריכה האוכלוסיה להפגין, ולמנוע שיתוף פעולה, מבלי להתחשב בהפצתן או אי-הפצתן של הוראות של ידי ארגון הגנה כלשהו. נקודה זו חשובה במיוחד במצב חרום, כדי שתפיסתם של מנהיגי המאבק או חסימת ערוצי התקשורת לא יפגעו בהמשך המאבק. כאשר יש קווים כלליים אין צורך בהפצת הוראות ספציפיות. צעדיהם של התוקפים יהיו סיבה מספקת כדי להצית את אש המאבק.

עשויים להיות הבדלים בין חברות שונות בסוגיות הספציפיות או בנסיבות המתאימות לתחילתה של "התנגדות כללית" כפי שהן מתוארות בקווים המנחים. יחד עם זאת, סביר להניח שכולן יכללו את התנאים הבאים: נסיבות התוקפים להחליף את ההנהגה הקיימת, או להשתלט על המוסדות הפוליטיים של החברה; נסיבות להרוס את עצמאותם של הארגונים והמוסדות החברתיים; נסיבות לפקח על החינוך, הדת, ועל רעיונות פוליטיים; נסיבות להפעיל צנזורה ולדכא את חופש הדיבור; טיפוחה של אידיאולוגיה רשמית; והפעלת צעדי דיכוי אכזריים והרג של אוכלוסיה.

כאשר צעדים אלה נצפים מראש והאוכלוסיה מאומנת בכל מיגוון השיטות הרחב הקיים במדיניות הגנה לאומית אורחית, האוכלוסיה ומוסדות החברה מסוגלים לפתוח בהתנגדות כללית מיוזמתם, בידיעה ברורה שדרך הפעולה נמצאת בתחום של שיקול דעת אסטרטגי נכון. יתרונה של התנגדות כללית מתוכננת מראש הוא בכך שאפשר לנצל את חיוניותה של התנגדות ספונטנית, ובו בזמן להימנע מההשפעה המזיקה שעלולה להיות לתגובה שאינה מתאימה לסוגיות שונות או להתנהגות לא ממושמת.

היתרון הנוסף הטמון בתכנון מראש של קווים מנחים הוא בכך שהדבר מקשה על התוקפים להפיץ "הוראות התנגדות" בשם המנהיגים, אשר אם ייושמו יסייעו בידם להכניע את המתנגדים ולהשיג את היעדים שהציבו לעצמם. ניתן יהיה לזהות בנקל את המזימה ולהבין שזוהי פרובוקציה, מכיוון שהוראות אלה יהיו מנוגדות לאמות-המידה שנקבעו ופורטו בספרי הכיס, המנשרים והכרוזים שחולקו למתנגדים.

בניגוד להתנגדות כללית, "התנגדות מאורגנת" תהיה מורכבת מפעולות הגנה שמתבצעות בעקבות הוראות מיוחדות של ארגון התנגדות זה או אחר, וכל אותן פעולות להן נדרשים תכנון מוקדם והכנה קבוצתית. אפשר לנהל התנגדות מאורגנת כל עוד יש הנהגה אחראית ואמצעי תקשורת שבעזרתם ניתן לגייס את כלל האוכלוסיה למאבק. יתרונה של התנגדות מסוג זה הוא בהתבססה על ניתוח ותכנון אסטרטגי מדויק, כדי שהסיכוי להצלחת הפעילויות הספציפיות יהיה גדול יותר. שתי אסטרטגיות עיקריות עומדות לרשות המתנגדים כאשר הם נתקלים בבעיות של הגנה הנמשכת לאורך זמן: האחת היא מערכה מסיבית של אי־שיתוף פעולה מוחלט בדומה לפעולת בוק בלתי־אלימה, והשנייה היא התנגדות סלקטיבית. המתנגדים עשויים להשתמש באסטרטגיות אלה לסירוגין בהתאם לצורכי השעה.

אי־שיתוף פעולה מוחלט

אסטרטגיה זו מכונה גם בשם "התנגדות מוחלטת". פירושה מניעת כל סוג של שיתוף פעולה – פוליטי, כלכלי וחברתי – על ידי האוכלוסיה כולה נגד משטרם ומדיניותם של התוקפים. אפשר שאסטרטגיה זו תהיה מתאימה לשלבים מסוימים של המאבק, אולם בדרך כלל קשה מאוד לבצע אותה הלכה למעשה, פרט לתקופות מוגבלות. כדי שהחברה תהיה מסוגלת ליישם אסטרטגיה זו לאורך זמן, עליה להיות חזקה, מוכנה היטב, וכוו שיוכלה לספק את כל צרכיה הבסיסיים. התוצאות של אי־שיתוף פעולה מוחלט עשויות להיות חמורות מאוד בגלל המחיר שהחברה נדרשת לשלם עקב שיבושים רבים בתחומים חיוניים. המחיר יהיה גבוה גם אם לא יופעלו צעדי דיכוי חמורים. האוכלוסיה המתגוננת צריכה להיות ערוכה למאבק הגנה שעשוי להימשך חודשים או שנים, כפי שקורה במהלכן של מרבית המלחמות. דרושות הכנות מקיפות שיסייעו לממש זאת, והן כוללות הכנת מאגרי מזון, מים ודלק. במאבקים המבוססים על הגנה לאומית אזרחית לא ייעשה שימוש באסטרטגיה זו כאשר האוכלוסיה אינה יכולה לעמוד בתנאים הקשים שהיא עלולה ליצור.

אם האסטרטגיה של אי־שיתוף פעולה מוחלט תיושם בשלב המכריע של ההתגוננות, שבא בעקבות השלב הראשוני, סביר להניח שהיא תבוצע באופן זמני בלבד, כדי להשיג מטרת מאוד מסוימת. כדי שהאסטרטגיה תצליח, על המתגוננים לבחור בקפידה רבה את נקודות הציון במהלך המאבק. לא רצוי לפעול בהתאם לאסטרטגיה זו במשך תקופה ארוכה אם לא נעשתה הכנה מתאימה לכך. כמו כן, אין ליישמה כתגובה רגשית להתקפה או כתגובה לפעולה אכזרית במיוחד של

היריב, אך יחד עם זאת, אפשר להפעילה במקרים הללו אם היא נבחרה משיקולים הגיוניים.

אִי־שיתוף פעולה מוחלט צריך להתבצע בנקודות זמן מוגבלות, כאשר המטרה היא להשיג יעדים מסוימים שהם חלק מאסטרטגיה כוללת, שהמרכיב העיקרי בה הוא התנגדות סלקטיבית. מספר דוגמאות יבהירו את הנקודה טוב יותר. נניח שהמגינים ניהלו התנגדות סלקטיבית במשך תקופה ארוכה מול תוכנית ספציפית של התוקפים. למשל, באירוע שבו מנסים התוקפים להפעיל פיקוח פוליטי יעיל על הכנסיות. כתוצאה מהתנגדות סלקטיבית נפגע הניסיון באופן משמעותי, ואולי אף נעצר, אולם התוקפים לא מוותרים על רצונם לאכוף מדיניות זו. בדוגמה שלפנינו, התנגדותן של הכנסיות ושל מגזרים אחרים היתה מספיק חזקה כדי לגרום להפסקה זמנית בניסיונות לבטל את עצמאות הכנסיות. אולם, הם מחכים להזדמנות הראשונה לחדש את ההתקפה. מצב זה מתאים להפעלת אסטרטגיה של אי־שיתוף פעולה מוחלט, כשהמטרה היא אילוץ התוקפים לוותר על התוכנית כולה. רק בשעת חולשה זו, כאשר האוכלוסיה כולה אינה באה במגע עם התוקפים, מוסדותיהם ותקנותיהם, אפשר יהיה לאלץ אותם להכיר בעצמאותם של המוסדות הדתיים ולכבדם.

התנגדות מוחלטת לתקופה קצרה עשויה להתאים לתנאים של דיכוי אכזרי כלפי מפגינים או כלפי האוכלוסיה, וזאת כדי להוריע על כוונת התקוממות ועל נחישות. יום אחד יספיק ברוב המקרים למטרה מוגבלת זו. לא רצוי לחרוג מעבר לטווח זמן זה, אלא אם כן ברור מעל לכל ספק שמעמדם של התוקפים חלש מאוד, למשל, שכוחותיהם עומדים על סף מרד, או שקיים מצב אחר המחייב נקיטת פעולה זו. שימוש מתמשך באסטרטגיה זו צריך להיות מוגבל למקרים שבהם יכולתם של התוקפים לשלוט נחלשה במידה משמעותית, וכאשר המגינים נמצאים בעמדת כוח חזקה מאוד שמאפשרת להם להמשיך בהתנגדות מוחלטת גם בתנאים של דיכוי חמור.

יהיה נכון ליישם אסטרטגיה זו גם בימיו האחרונים של מאבק ממושך שהיה מורכב ממספר מערכות של התנגדות סלקטיבית. במצב זה יהיה להתנגדות המוחלטת תפקיד של "מהלומת מחץ", שתכניע את משטר התוקפים או תגרום להתפוררותו, תהרוס את יכולתו להמשיך במזימתו, ותחזיר לחברה את עצמאותה וחירותה.

ברוב המקרים, פרט למצבים חריגים אלה, צריכה החברה לרכז את עוצמת ההגנה שלה באסטרטגיה של התנגדות סלקטיבית.

התנגדות סלקטיבית

לפי אסטרטגיה זו, מתמקד המאבק בסוגיות חברתיות, כלכליות ופוליטיות חיוניות. הסוגיות שנבחרו הן אלה שיש להן תפקיד עיקרי בשמירתה של המערכת החברתית והפוליטית מחוץ לתחום שליטתו של התוקף. אפשר לכנות אסטרטגיה זו גם "מלחמה נקודתית בלתי-אלימה" או "התנגדות בנקודות מפתח". קבוצות שונות באוכלוסייה יהיו אחראיות על נושאים מסוימים בזמנים שונים במהלך המאבק. אסטרטגיה זו תופעל כלפי סוגיות אחדות בזו אחר זו, כדי למנוע מהתוקף להשיג שליטה מלאה באוכלוסייה.

האסטרטגיה של התנגדות סלקטיבית ממקדת את ההתנגדות ביעדים מסוימים שהם בעלי חשיבות מכרעת למאמץ ההגנתי. האסטרטגיה הופכת את המאבק לממוקד במקום שיהיה מפוצל. כמו כן, המאבק פחות מתיש. במרבית המקרים, האחריות העיקרית לפריצת המאבק תעבור ממגזר אחד למגזר אחר בעקבות השינוי שיחול בנקודות ובסוגיות התנגדות ספציפיות. לפני שבחרים דרכי פעולה של התנגדות סלקטיבית צריך לשאול שש שאלות מהותיות:

מהם היעדים העיקריים של התוקף?

מה ימנע מהתוקף להשיג או לשמור על שליטה מלאה או חלקית במערכת השלטונית של המדינה המותקפת?

מה ימנע מהתוקף להחליש או להרוס את עצמאותם של המוסדות החברתיים ואת יכולת ההתנגדות?

איזו פעולה תוכל לרכז את כושר ההגנה, בנקודות הרגישות במיוחד במערכת של התוקף, במשטרו, או במדיניותו, אשר אם תיפגעה, תחוסל יכולתו להשיג את היעדים ולהמשיך במזימתו?

מה יאפשר למתגוננים לנצל את תכונותיהם, כושרם, ומגזרי אוכלוסייה שונים (ולהימנע משימוש בנקודות החלשות שלהם), כדי לקדם את ההגנה?

אילו סוגיות ספציפיות מאפיינות את העקרונות והיעדים הכלליים של המאבק, סוגיות שעוזרות לעורר את רוח ההתנגדות, למצוא לה הצדקה בלתי מעורערת בקרב המתגוננים, וגורמות למטרות ולאמצעי הפעולה של התוקף להיתפס כמעשים חסרי כל הצדקה, הראויים לגינוי?

חשוב במיוחד למקד את ההתנגדות הסלקטיבית בנקודות שעשויות למנוע מהתוקף להשיג את יעדיו העיקריים. נקודה זו חשובה מאוד מכיוון, שכפי שראינו בפרק השני, עוצמתם של כל השליטים מבוססת על מקורות הניתנים להגבלה או לפגיעה מכוונת על-ידי המתגוננים באמצעות הפסקת שיתוף פעולה, סיוע וציות.

למשל, במקרה של הפיכה או הדחה מהשלטון, הכוחות המגינים על הממשלה החוקית חייבים לחסום את חזירתם של המהפכנים לבסס את שליטתם במערכת השלטונית ובחברה. המגינים יכולים להשיג זאת על ידי התעקשות לשמור על עקרונות החוקה, על ידי מניעת סמכות מהמהפכנים, ועל ידי מניעת השתלטותם על המערכת השלטונית והחברה כולה. אי-שיתוף הפעולה יהיה של פקידי ממשל, אנשי המנגנון הביורוקרטי, משרדי ממשלה, ממשלות מרכזיות ומקומיות, מחלקות של המשטרה, כל מוסדות החברה והחברה כולה. כפי שראינו בפרק הראשון, שיטות אלה הופעלו בהתנגדות לנסיון ההפיכה של קאפ. כאשר יש תכנון מוקדם, יעילותם של אמצעים אלה תגדל עשרת מונים. התוצאה תהיה אי-מתן לגיטימציה ומניעת התבססותה של שליטה יעילה.

אם שליטים של מדינה זרה יתקיפו מדינה במטרה להשליט בה משטר זהה לשלהם, צריך למנוע מהם שיתוף פעולה בכל מחיר. את משתפי הפעולה הפוטנציאליים רצוי להפריד משאר האוכלוסיה, ולמנוע אפשרות של השתלטות על מחלקות שונות, גופים מינהליים, יחידות משטרה, מערכת בתי הכלא וכוחות צבא. כמו כן, המתגוננים חייבים למנוע לגיטימיות מהמשטר החדש, לסרב בהמוניהם לציית ולשתף פעולה, ולדבוק בנאמנות בעקרונות ובסדרי השלטון המקוריים.

למשל, המשטרה תסרב לאתר ולעצור מתנגדים הנאמנים למשטר. עיתונים ועורכים יתעלמו מחוקי הצנזורה וימשיכו לפרסם מאמרים המגנים את האיסורים, כפי שאירע בפולין של שנות השמונים, בתקופת המשטר הצבאי. המתנגדים יסרו תוכניות רדיו במחתרת — כפי שאירע בשנת 1968 בצ'כוסלובקיה. אנשי דת יטיפו שלא לסייע לפולשים — כפי שעשו אנשי הדת הפרוטסטנטים והקתולים בהולנד תחת הכיבוש הנאצי.

פוליטיקאים, פקירי ממשל, ושופטים, יתעלמו או יתקוממו נגד ההוראות הבלתי-חוקיות של האויב, וימנעו ממנו את הגישה למערכת השלטונית ולמערכת בתי המשפט. אי-שיתוף פעולה של בתי המשפט יהפוך לכלי הגנה נוסף. שופטים יצהירו על שלילת סמכותם של "פקידים" הפועלים בשם מהפכנים או תוקפים זרים. הם ימשיכו לנהוג בהתאם לחוקים ולחוקה קודם הפלישה, ויסרבו לתמוך מוסרית וחוקית בפולשים, גם אם הפעולה שתידרש תהיה סגירת בתי המשפט.

פקידי ממשל ואנשי המנגנון הביורוקרטי עשויים לארגן שביחות, או "המשך עבודה ללא שיתוף פעולה"*, שפירושו, המשך הפעלת המדיניות, התוכניות והמשימות שהתקבלו בעקבות החלטות חוקיות, תוך כדי התעלמות או התקוממות נגד פקודות סותרות של התוקפים.

אם הסיבה להתקפה היתה השגת יעדים כלכליים, אזי המתגוננים צריכים להתמקד במניעת השגתם. אפשר להשיג זאת על ידי סירובם של מדענים, טכנאים, פועלים, אנשי מינהל, וכל המוסדות המעורבים, לשחף פעולה ולסייע בידי התוקפים. סרבנות זו תיושם בכל השלבים הרלוונטיים, למשל ברכישת חומרי גלם, מחקר, תכנון, תחבורה, ייצור, אספקת אנרגיה וחלקים, בקרת איכות, אריזה ומשלוחים. לדוגמה, בשנת 1923 בחבל הרור, הכשילו פועלים ומנהלים את הניסיון לנצל את חומרי הגלם של המדינה על ידי שביחות סלקטיביות ועיכובים.

אם מטרתו של התוקף היא אידיאולוגית, המשימה המוטלת על המתגוננים היא לסכל את נסיונותיו לערער את עקרונות היסוד של החברה ולהחדיר בה את העקרונות הפוליטיים של התוקף. אפשר לעשות זאת באמצעות סוגים שונים של אי-שיתוף פעולה מצידם של אישים ומוסדות העוסקים בחינוך, דת, תקשורת, הוצאה לאור, פעילויות עם בני נוער וממשל. למשל, מורים יסרבו להכניס תעמולה לבתי הספר (ראה את הדוגמה הנורכגית בפרק שלוש). ניתן להכשיל נסיונות פיקוח על בתי הספר, על ידי סירוב לשנות את תוכנית הלימודים או סירוב להשמיע חומר תעמולתי של הפולשים, תוך כדי מתן הסברים לתלמידים על המצב הקיים, והמשך לימודים תקין כל עוד המצב מאפשר זאת. אם המצב מחייב, אפשר לסגור את בתי הספר וללמד בכתים פרטיים. מערכת חינוך חוץ-חוקית, פעלה בזמן הכיבוש הנאצי בפולין. נוסף להתנגדות לפיקוח על מערכת החינוך ועל תוכניות הלימודים, המורים יעוררו את התלמידים להרהר במעלותיו של החופש הרעיוני, ובחשיבות קיומו של חופש זה וההגנה עליו.

התנגדות סלקטיבית עשויה להידרש כדי להגן על המוסדות העצמאיים של החברה, אותם מוקדי עוצמה שבהם דנו בפרק שניים. מטרת התוקף עשויה להיות להשיג שליטה מוחלטת על החברה, לעקור מן השורש כל אפשרות להתנגדות יעילה לסדר החדש, או לערוך שינוי במבנה החברה על פי דגם טוטליטרי. לשם כך, התוקף ינסה לבטל את האוטונומיה של כל המוסדות העצמאיים הקיימים, ולשמור אותם במתכונת של מוסדות כנועים ומעוקרים, או להורסם כליל. לחילופין, התוקף עשוי להקים מוסדות חדשים הנשלטים מהמרכז, המסוגלים לשלוט בחבריהם, ומנוהלים על פי הדגם הטוטליטרי. דוגמה לארגון מסוג זה הוא ארגון המורים הנורכגי שהיה בפיקוח המפלגה הפשיסטית ולא השיג את מטרתו בשל ההתנגדות

לקיומו. כשלונו של הניסיון הזה, ונסיונות דומים של בעלי מקצועות אחרים, מנע את ייסודה של נורבגיה כמדינה המורכבת מאיגודים רבים. נסיונות מעין אלה להשתלט על המוסדות החברתיים הופכים למטרות להתנגדות סלקטיבית. תכנון והכנה למטרות הגנה צריך לסייע לאנשים להכיר בחשיבות ההתנגדות ולתרום להצלחת המאבק.

כמו כן, כדאי לרכז את ההתנגדות הסלקטיבית בנקודות התורפה במשטרו של התוקף, וברגשות הנאמנות והאמון שקיימים בקרב החיילים ואנשי המינהלה. לא יעלה על הדעת, כמובן, שהתוקף יקדם בכרכה נסיונות התגוננות נמרצים, לא כל שכן, נסיונות בלתי־אלימים. על המתגוננים להיות מוכנים לכך שהוא יעשה שימוש בכל אמצעי שיהיה בידו כדי לעצור, לנטרל, או למחוץ בהצלחה את ההתנגדות. כפי שנאמר בפרק השלישי ובפרק זה, המתגוננים חייבים להיות מוכנים להחזיק מעמד בכל מצב של דיכוי, לדבוק בדרך המאבק, ותוך כדי כך להפעיל את תהליך הגייג'יצו הפוליטי. התקוממות עיקשת ודבקות בדרך המאבק הבלתי־אליים, עשויות להפוך את ההתקפה ללא־כדאית לתוקף, למנוע ממנו להשיג את יעדיו, לעצור את ההתקפה, או אפילו לפורר את כוחו ומשטרו. ככל שהתוקף ייחלש וכוחם של המתגוננים יגבר, יקרבו אותן מערכות התנגדות סלקטיבית מסוגים שונים, לניצחון.

למרות שאחדים מבין המאבקים המבוססים על הגנה לאומית אזרחית יהיו קצרים, ברוב המקרים הסכסוך יהיה מתמשך, וכפועל יוצא, יהיה גם קשה. הדיכוי עשוי להיות אכזרי במיוחד, הסיכונים הכרוכים במאבק יהיו גדולים והקורבנות רבים. תנאים קיצוניים במיוחד עלולים להביא אנשים רבים לידי יאוש, כפי שאירע בחודשים האחרונים של המרד בחבל הרור. אנשים עלולים להתעייף ולהזדקק למנוחה.

במצבים אלה חשוב להעביר את האחריות לפעולה ציבורית מקבוצת אוכלוסיה אחת לקבוצה אחרת, או לרכז את פעולות ההתנגדות בסוגיות מעטות או מצומצמות יותר.

כאשר האוכלוסיה שרויה במצב של תשישות, יש סיכוי נמוך מאוד שהיא תשאף לעבור למאבק אליים, מכיוון שיהיה ברור שסיכויי ההצלחה יקטנו ומספר האבדות יגדל. יחד עם זאת, קיימת אפשרות שקבוצות קטנות או יחידים יבצעו פעולות יאוש, כגון הטמנת פצצות או נסיונות רצח. למרות שפעולות מסוג זה עשויות אולי לשפר את מצב רוחם של מבצעי הפשעים ושל אחרים, הן אינן אלא ערובה לכך שהדיכוי יגבר וההפסדים הפוליטיים יגדלו. יתרה מזו, אלימות כזאת תחבל בייעילותו של המאבק הבלתי־אליים. מעבר לשימוש באלימות יחייב מידה רבה יותר

של חשאינות, ולכן יקטן מספר המתנגדים ויכלול רק את אלה שיכולים להצטרף לקבוצות חשאינות קטנות. חשוב מאוד לשמור על דבקות במאבק הלא-מזוין. יש חשיבות מכרעת להמשך ההתנגדות גם בתנאים הגרועים ביותר. במצבים אלה עשויה ההתנגדות לעבור באופן חלקי לפסים של "התנגדות תרבותית". כלומר, אנשים ייאחזו במרכיבים חשובים של אורח חייהם, בשפתם, במנהגיהם ובעקרונותיהם, בארגונים החברתיים ובאמונתם הדתית. כמו כן, במקרים בהם ארגונים או מוסדות גדולים שהיוו בעבר בסיס להתנגדות, נוטרלו מכוחם, עברו לשליטת התוקף או נהרסו, פעולות בלתי-אלימות עשויות להתבצע על ידי יחידים או על ידי קבוצות קטנות מאוד, שהתקיימו זמן קצר. סוג זה של התנגדות מכונה "מיקרו-התנגדות". בזמנים קשים כאלה, חשוב מאוד לעודד את רוחם של המתנגדים, לחזק את שאיפתם להשיב את עצמאותם, ולהחזיר בהם את הביטחון, מעורער ככל שיהיה, שבסופו של דבר הם ישיגו את מבוקשם. דרוש מחקר מעמיק ומחקרים אסטרטגיים שיענו על השאלה כיצד להתמודד טוב יותר עם מצבים קשים מעין אלה.

במשך הזמן, שינוי בנסיבות, אירועים לא צפויים, יחזמות חדשות בדרכי התנגדות, והתחדשות מאגרי האנרגיה ורוח הלחימה, יובילו להתגברות פעולות ההגנה ולהיווצרות כושר התנגדות גבוה יותר. בשעתם הקשה ביותר של מאבקים לא-מזוינים, יופיעו מתחת לפני השטח, שינויים שיטו את הכף לטובת המתנגדים, וביניהם התגברות הספקות, אי ההסכמה, והתנגדות מבית למדיניות התוקף. ככל שכוחם של המתגוננים יגבר, יידרשו שינויים אסטרטגיים, בין אם יהיה זה בתקופה קשה במיוחד ובין אם לאו. למשל, במקום להתרכז במערכות מוגבלות של התנגדות סלקטיבית, יהיו הזדמנויות להרחיב את מעגל ההתנגדות. בנסיבות הנוטות לטובתם, יוכלו המתגוננים אף לעבור לאי-שיתוף פעולה מוחלט כדי להלום בתוקף מהלומה מוחצת. במקרים אחרים, יהיה צורך באסטרטגיות אחרות כדי להביא לסיום הסכסוך. כך או כך, יהיה צורך בנקיטת צעדים ספציפיים שיביאו את המאבק ההגנתי לידי סיום מוצלח.

תמיכה בינלאומית במדיניות הגנה לאומית אזרחית

כל המדינות אשר מדיניותן מבוססת על הגנה לאומית אזרחית יכולות לטול חלק במיגוון רחב של פעילויות בינלאומיות המבוססות על קשר בין שתי מדינות, מספר מדינות, קשר אזורי וקשר כלל-עולמי. אותן מדינות לא צריכות להיות מבודדות רק מפני שאין להן יכולת צבאית — אלא אם כן בחרו להיות מבודדות. לפעילויות

יהיה מעט מאוד קשר ישיר עם צורכי הרתעה והגנה; המטרה של אחדות מהן תהיה לסייע בפתרון בעיות דוחקות, למצוא פתרון לסוגיות שנמצאות במוקדים של סכסוכים, לתקן חשדות לא מבוססים ואי־הבנות, ולשפר את ההבנה ההדדית והידידות ביניהן. פעילויות אלו יקטינו בעתיד את מספר הסכסוכים הבינלאומיים ואת עוצמתם.

חלק מסוים משיתוף הפעולה והסיוע הבינלאומי יישוב סביב הכנות וביצוע של מדיניות הגנה לאומית אורחית. בניגוד לעניינים הקשורים בהגנה צבאית, אופיה המיוחד של מדיניות הגנה זו אינו מחייב שמירה על חשאיות. עובדה זו מאפשרת שיתוף נרחב של ידע ומיומנות בין מדינות המיישמות את המדיניות, ומדיניות אשר חוקרות אותה. מדינות אלה יכולות לשתף פעולה במחקר, ניתוחי מדיניות, תוכניות להכנה ואימון, ומידע על תוקפים פוטנציאליים. הן יכולות ליצור שיתוף פעולה בנושא העברת מידע על דרכי התגוננות בפני מתקפות מסוגים שונים, כיצד להגיב לעילות הגנה מרבית, שיטות להמשך ההתנגדות גם בתנאים של דיכוי, ודרכים לענות על צרכיה החומריים של האוכלוסייה בשעת התקפה.

מדינות בודדות, מוסדות פרטיים, מספר מדינות או בעלות־ברית אשר קיים ביניהן שיתוף פעולה, ארגונים אזוריים, או סוכנויות של האו"ם, כל אלה יכולים ליזום מחקרים יסודיים, הכנת תוכניות חלופיות בתחומים הללו ובנושא של הכנה והכשרה. כמו כן, גופים אלה עשויים לספק סיוע לא צבאי למדינות הקשורות עימן בברית או כמענה למשברים מסוימים במקרה של התקפה.

כמה מדרכי הסיוע הקיימות הן: (1) גישה למכשירי שידור והדפסה עבור המדינה המותקפת; (2) אספקת מזון ותרופות; (3) העברת ידיעות על המאבק ההגנתי ופעולות התוקפן לכל קצוות חבל; (4) הפעלת סנקציות כלכליות ודיפלומטיות בינלאומיות על התוקף; (5) העברת ידיעות על ההתקפה לחיילים, לאנשי מינהלה, ולאוכלוסייה של התוקף (כגון הסיבות לסכסוך, צורות התנגדות ודיכוי, ידיעות על התנגדות לפעולה בקרב אלה שתמיכתם היתה נתונה לתוקף, ודיווחים או פניות להפסקת ההתקפה והחזרת הידידות ושיתוף הפעולה הבינלאומיים).

יש חשיבות רבה לכל סיוע בינלאומי, אך בעול ההגנה העיקרי צריכה לשאת האוכלוסייה המותקפת. אין תחליף לביטחון־עצמי, הכנה יסודית, ועוצמה אמיתית הטמונה בהגנה לאומית אורחית.

הצלחה וכישלון

טוב יעשו התוקפים אם לא ימעטו בערכו של מפגש עם הגנה מתוכננת היטב ומתוחכמת. יכולתם של המתגוננים לגייס את עוצמתם שלהם ולהתנגד, ולחבל ישירות או בעקיפין במקורות העוצמה של התוקף, עשויה לגרום לשינויים בלתי צפויים ביחסי הכוחות. בידי האזרחים קיימת היכולת להתיש ולבסוף להכניע את יריביהם אם יתקיימו מספר תנאים: חוסנם הפנימי של המתנגדים יהיה יציב, הם יישמו בתבונה את האסטרטגיות והטקטיקות, ישמרו על דבקות ועקביות בדרך המאבק הזאת גם בתנאים של דיכוי, ויידעו להכות בנקודות החולשה של היריב.

כאשר עוסקים במדיניות זו מקבלים המושגים הצלחה וכישלון משמעות מאוד צרה. חשוב להעריך את יעילותה של כל פעולה המבוססת על מדיניות הגנה לאומית אזרחית, ולהשוות מדיניות זו להגנה צבאית.

המונח הצלחה במושגים של מדיניות הגנה לאומית אזרחית נמדד על פי השאלה האם המתגוננים השיגו את מטרותם, היינו, לגרום לסיומה של המתקפה ולזכות חזרה בעצמאות שמאפשרת להם לחיות בהתאם לעקרונות ולמוסדות שלהם.

כישלון, לעומת זאת, במושגים של מדיניות הגנה לאומית אזרחית, פירושו שהתוקפים השיגו את יעדיהם.

בדומה למאבקים צבאיים, אין ערובה שהפעלתה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית תצליח תמיד. דרך מאבק זו, בדומה לכל דרך מאבק אחרת, יכולה להצליח רק כאשר התנאים הדרושים להצלחתה יושמו במלואם, נושא שעליו דובר בפרק השלישי. כישלון צבאי עשוי להיות תוצאה של הרס פיזי אדיר, אובדן חיי אדם, ירידה במורל, וחוסר אמון ביכולת לנצח במאבק. תנאים אלו עשויים להתלוות גם לכישלון של הגנה ללא-צבא, אך אין זה רצוי.

עשוי להיות מצב שבו כוחו של צד אחד מתגבר או נחלש והוא משיג רק אחדים מן היעדים המידיים. על המתגוננים לדעת שעשויות להיות תקופות קשות, סבל רב וקורבנות רבים. אך כל עוד ישמרו על רצונם להתנגד, הם יוכלו להעצים את כוחם, לחזק את מוסדותיהם ולשפר את יכולת ההתנגדות של המאבק הבלתי-אליים. על המתגוננים לגייס אומץ-לב רב, ולדבוק במאבק גם כאשר מופעלים עליהם אמצעי הפחדה ודיכוי, ולנסות אסטרטגיות חדשות שייצרו תנאים נוחים יותר לקידום עניינם.

צריך לזכור, שגם תבוסה לכאורה אינה סופית. גם אם בנקודת זמן מסוימת המתגוננים לא השיגו את מטרותיהם, הם יוכלו לממשן בשלב מאוחר יותר. כל עוד מוסדות החברה העצמאיים ישמרו על רוח התנגדות ואופטימיות, תוכל האוכלוסיה לחדש את מאבק ההגנה בכל זמן אחר. בשלב הביניים האוכלוסיה תנוח, תבנה

מחדש את כוחה ואת כושר עמידותה במאבק, יפותחו אסטרטגיות חדשות, ויבחרו מטרות חדשות, מוגבלות בתחילתן, וקלות יותר. בעקבות הצלחת המטרות האלה, ייקבעו אסטרטגיות למטרות שאפתניות יותר. לשון אחר, במאבק המבוסס על הגנה לאומית אזרחית, לא תהיה תבוסה סופית כל עוד האוכלוסייה והחברה עומדות איתן. המאבק המאוּלָּתֵר בצ'כוסלובקיה הוא דוגמה מובהקת. לאחר הפלישה של בעלות ברית ורשה בשנים 1968-1969 והדחתו של דובצ'יק מהשלטון, נאנקה המדינה תחת עול משטרו של הוסק. לוחמי החירות היו נתונים להשפלות ומעצרים, ביניהם היו חברי הצ'רטר ה-77. ואולם, בשלהי 1989, חודשה תנועה המונית זו, והפעם פעלה בתקיפות עד שהביאה לקריסת המשטר הקומוניסטי וחיידוש הזכויות הפוליטיות בצ'כוסלובקיה.

תוך כדי התרחשותו של מאבק בלתי-אליים עשויים להיות פרקי זמן בהם יהיו הצלחות חלקיות וכשלונות אחדים בעת ובעונה אחת. בתקופות אלה חשוב מאוד שהאוכלוסייה תהיה מודעת להישגיה ולעוצמתה. במאבקים לא-מזוינים בעבר, קרה שאנשים לחמו היטב והשיגו נקודות יתרון משמעותיות, אך מכיוון שלא השיגו את היעדים במלואם, הרגישו שנחלו כישלון. רוחם נפלה וההתנגדות נחלשה או התמוטטה לחלוטין. אפשר לומר שלמעשה הם נכנעו, וכך הביסו את עצמם. על המתגוננים להימנע בכל מחיר ממצב זה.

השאלות הבאות יסייעו בידי המתגוננים להעריך מהי מידת הצלחתם עד לאותו רגע, במהלכו של מאבק מתמשך:

באיזו מידה הצליחו המתגוננים לשמור, להחליש, או לחזק את רצונם להתנגד?

באיזו מידה הצליחו אנשים וקבוצות שונות בקרב התוקפים לשמור, להחליש, או לחזק את רצונם להמשיך את ההתקפה ולדבוק בשאיפה להשיג את היעדים המקוריים?

באיזו מידה הצליחו המוסדות העצמאיים (מוקדי העוצמה), של החברה המתגוננת לשמור, לאבד או להעצים את כושר המאבק ולמנוע מהתוקפים את מקורות העוצמה שבהם הם תלויים?

באיזו מידה המתגוננים, או לחילופין התוקפים, הפגינו כושר שיפוט טוב או רע בבחירת האסטרטגיה, ובאיזו מידה כושר שיפוט זה התגוןן או השתפר?

באיזו מידה הצליחו המתגוננים להגביר את יכולתם להפעיל אי-שיתוף פעולה והתקוממות, את יכולתם לבצע פעולה שאינה חורגת מתחומי המאבק הבלתי-אליים, ואת יכולתם למלא אחר התנאים הדרושים לביצוע מאבק בלתי-אליים יעיל?

מהי רמת המורל, התמיכה בהתקפה והסיוע האקטיבי, או לחילופין, המורל הירוד, חילוקי הדעות, חוסר האמינות או ההתנגדות להתקפה, בקרב האוכלוסייה שמתוכה באים התוקפים, הכוחות המפעילים את הדיכוי ואנשי הממשל?

כאיזו מידה המשיכו ידידי התוקפים והמתגוננים בקרב הקהילייה הבינלאומית ושותפים כלכליים או פוליטיים, את היחסים שהיו ביניהם קודם לכן, הציעו סיוע, או לא תמכו בצעדיהם והפסיקו את שיתוף הפעולה?

כאיזו מידה שמרו המתגוננים על עצמאותם ועל יכולתם לספק את כל צרכיהם הכלכליים?

כאיזו מידה הצליחו התוקפים בצעדי המניפולציה והדיכוי שלהם, וכאיזו מידה לא הצליחו לעצור את ההתגוננות ולהשיג את יעדיהם? או שמא, צעדים אלה חיזקו למעשה את ההתקוממות, יצרו התנגדות בקרב מחנה התוקפים, ועוררו תגובה בינלאומית?

כאיזו מידה המשיכו המתגוננים בהתנגדותם ואף הגבירו אותה כמהלך הפעלת צעדי דיכוי ופעולות אכזריות אחרות?

כאיזו מידה הושגו היעדים המקוריים של התוקפים (כלכליים, פוליטיים, אידיאולוגיים, או אחרים)?

איזה צד בסכסוך הוא זה שיוזם ואיזה צד הוא המגיב?

אם התשובות לשאלות מצביעות על כך שהמתגוננים אומנם השיגו מספר יתרונות אך היו להם גם מספר כשלונות, כי אז הם יצטרכו לשנות את דרך פעולתם כדי להגביר את מספר הנצחונות. בשלב זה עליהם לנקוט מספר צעדים: לחזק את חוסנם הפנימי; לשמור ולהרחיב את חוסנה של החברה; לגלות ולבצע את דרכי הפעולה המתאימות והיעילות ביותר; לשפר את כושר השיפוט האסטרטגי; לרכז את עוצמת ההתנגדות בנקודות החולשה של התוקפים; ולפעול מתוך שיקול דעת, אומץ-לב ונחישות.

הקריטריון להערכת תוצאותיו של מאבק בלתי-אליים אינו מסתכם בקביעה האם כוחותיהם של התוקפים הושמדו או נכנעו לכוח בעל עליונות צבאית. התשובות לשאלות הבאות יכירו האם מאבק מסוים, המבוסס על הגנה לאומית אזרחית, הצליח:

האם המתגוננים המשיכו לשלול את הלגיטימיות של התוקפן ושמרו על האמונה בעקרונותיהם ועל זכותם לבחור בעצמם את השיטה ואת המדיניות?

האם המתגוננים הצליחו לשמור על עצמאות החברה וענו על צרכיה, גם במצב של כיבוש או במצב של משטר מהפכני?

האם התוקפים השיגו או לא השיגו את יעדיהם (הכלכליים, פוליטיים, אידיאולוגיים, או אחרים), ובאיזו מידה?

האם התוקפים זכו בתמיכה בינלאומית או הפסידו אותה?

האם התוקפים מחזיקים עדיין בעמדתם להמשיך בהתקפה או שמא חל שינוי בעמדתם?

האם המתגוננים הצליחו לעצור את ייסודה או הרכבתה של ממשלה חדשה מסוג כלשהו?

האם כוחות התוקפים נסוגו או התפוררו?

האם יש סיכוי סביר שהתוקפים ייזמו מערכות כאלה גם בעתיד?

האם משטרו של התוקף שרד או הוחלף?

חלקם של המאבקים לא יסתיים בניצחון בלתי-מעורער או בתבוסה בלתי-מעורערת, שיימדדו על פי אמות-מידה אלה. כלומר, כפי שנאמר בפרק השלישי, לעיתים ישנן דרגות שונות של הצלחה וכישלון.

הגורם החשוב ביותר בהשגת ניצחון בדרך של מדיניות הגנה לאומית אורחית הוא השמירה על שלטון-עצמי גם כאשר נמצאים בשטח כוחות צבאיים עוינים. יכולת זו מצביעה על עוצמתם ונחישותם של האוכלוסיה ושל הקבוצות והמוסדות השונים בחברה (מוקדי הכוח בהם דנו בפרקים השני והשלישי).

היכולת לסכל את נסיונות התוקפים להשיג את יעדיהם יכולה להתבטא במספר דרכים. הנה כמה דוגמאות: נסיונות התוקפים ליצור את הלגיטימיות הדרושה לביסוסו של משטר חדש נכשלים, והאוכלוסיה נשארת נאמנה למערכת החוקתית שלפני ההתקפה; הניסיון לכפות על האוכלוסיה משטר חדש נכשל, ולא ניתן לגייס למטרתם את המנגנון הבירוקרטי הישן ואת המוסדות האמונים על אכיפת החוק; גופים ממשלתיים ממשיכים לבצע את המדיניות והחוקים הלגיטימיים ומסרבים ליישם את התחליפים שמציעים התוקפים; החברה מבודדת ומתעלמת ממנגנון בירוקרטי חדש או גופים אחרים שמקמים התוקפים; למרות האיסורים והצנזורה, קיימת עיתונות חופשית הלכה למעשה; שידורי רדיו וטלוויזיה התומכים בהתנגדות משודרים במחאתרת או משטחן של מדינות ידידותיות; נסיונות לפקח על ארגונים דתיים נתקלים בהתקוממות המונית של גופים דתיים ושל אוכלוסיית המאמינים;

נסיגנות לאסור על קיומה של אופוזיציה פוליטית, גורמים לעלייה בעניין שמוצאת האוכלוסייה בפוליטיקה ובמספר הקבוצות הפוליטיות הפעילות; נסיגנות להחליש את כוחם של ארגונים ואיגודים מקצועיים עצמאיים מפחים בהם רוח חיה ונחישות, וכך הם הופכים לגופים חזקים עוד יותר של התנגדות; ארגונים חברתיים אחרים, החל מאגודות של גננות וכלה במועדוני ספורט, הופכים להיות מרכזים לפעילות פוליטית הנאמנים לעקרונות החברה; מאמצים לרתום את הכלכלה לשירותם של אדונים חדשים אינם עולים יפה, מאחר ששבתות, חרם, רשלנות מכוונת והאטות בעבודה מקטינים את כמות המוצרים ופוגמים באיכותם, ומעלים ב־זמנית את מחיר הניסיון להפוך את הכלכלה לכלי־שרת בידי התוקפים, הרבה מעבר לרווחים שהם עשויים להפיק. אלה הן רק מקצת מהדוגמאות הקיימות.

לסיכום, המתגוננים מסוגלים למנוע מהתוקפים להפעיל אמצעי פיקוח על החברה המותקפת, לנטרל את השפעתה של ממשלת בובות, להכשיל את ניסיון התוקפים להשיג את היעדים הפוליטיים, הכלכליים, האידיאולוגיים והאחרים שהציבו לעצמם, תוך כדי יצירת מצב שבו המחיר הפוליטי והכלכלי שהם ייאלצו לשלם יהיה הרבה יותר גבוה מהמשוער.

בנסיבות אלה, אם כי לא תמיד, עשויים התוקפים לגלות שיש גילויי התנגדות להתקפה ולתפקידם בה, בקרב החיילים ואנשי המינהלה. משתפי פעולה שפעלו בעבר בשירות התוקפים עשויים להביע רגשי חרטה, לאבד את מהימנותם, וכאשר המצב משתנה והם הופכים מטרה לפעולות המכוונות להפסיק שיתוף פעולה זה, הם אף מצטרפים לשורות המתנגדים. יש אפשרות שההתנגדות בקרב אזרחי המדינה התוקפת, גם תלך ותגבר. מדינות השייכות לקהילייה הבינלאומית עשויות להגביר את מחאתן נגד ההתקפה, ולעבור מהבעת מחאה מילולית לפעולה בינלאומית, ולהפעיל סנקציות כלכליות, פוליטיות, ודיפלומטיות.

כאשר ייווצר שילוב בין כמה מההתפתחויות הללו, ההתקפה תבוא אל קיצה והאוכלוסייה המותקפת תזכה מחדש בעצמאות ובשיבה לאורח החיים שבו היא בחרה.

הערות

פרק זה מתבסס בעיקר על מאמרו של ג'ין שארפ:

"Civilian-based Defense: A New Deterrence and Defense Policy" מאמר זה הוזמן על ידי אונסקו, והופיע בספר:

Yoshikazu Sakamoto, editor, *Strategic Doctrines and Their Alternatives* (New York: Gordon and Breach, 1987), pp.227-262

- התייחסות לעקרונות האסטרטגיים הללו בהקשר של מערב אירופה אפשר למצוא בספרו של ג'ין שארפ:
- and Cambridge, *Making Europe Unconquerable* (London: Taylor & Francis, 1985
 .(Ballinger, 1986 :.Mass.: Ballinger, 1985 ;Cambridge, Mass
 לדין על "הגנה מקדימה", ראה שארפ, *Making Europe Unconquerable* (Second
 .American edition), pp.60-61
 לדין על תפקיד תחנות הרדיו בתנועות ההתנגדות, ראה:
 H. Gordon Skilling, *Czechoslovakia's Interrupted Revolution* (Princeton, N.J.:
 Princeton University Press, 1976), pp.777-778. Joseph Wechsberg, *The Voices*
 (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1969).
 על שביחת המחאה בצ'כוסלובקיה, ראה:
 .Skilling, *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*, p.775
 ציטוטים על השינוי במדיניות הנאצית כלפי האוכלוסיה בברה"מ הכבושה, וגישתם כלפי
 האוכלוסיה במזרח אירופה נמצאות בספר:
 Alexander Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation
 Policies* (New York: St. Martin's Press, 1957, and London: Macmillan, 1957),
 pp.218, 497, 550.
 על מאמר מבוטא בנושא השואה, ראה: Gene Sharp, "The Lesson of Eichmann. A
 Review-Essay on Hannah Arendt's *Eichmann in Jerusalem*," in *Social Power and
 Political Freedom* (Boston Porter Sargent, 1980
 על מחקרים בנושא רצח-עם, ראה:
 Gerald Reitlinger, *The Final Solution: The Attempt to Exterminate the Jews of
 Europe 1939-1945* (New York: A.S.Barnes, 1961); Raul Hilberg, *The Destruction of
 the European Jews* (Chicago: Quadrangle Books, and London: w.h.Allen, 1961,
 and revised edition, New York: Holmes and Meier, 1985); Nora Levin, *The
 Holocaust: The Destruction of European Jewry 1933-1945* (New York: Schocken
 Books, 1973); Helen Fein, *Accounting for Genocide* (New York: Free Press, and
 London: Macmillan, 1979).
 המונח "מלחמת בוק בלתי-אלימה" הוצג על ידי Theodor Ebert.
 הדין על האבחנה בין "התנגדות כללית" ו"התנגדות מאורגנת" נוצר בהשראתו של
 Lars Porsholt. ראה:
 Lars Porsholt, "On the Conduct of Civilian Defense," in T.K.Mahadevan, Adam
 Roberts, and Gene Sharp, editors, *Civilian Defense: An Introduction* (New Delhi:
 Gandhi Peace Foundation, and Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan, 1967), pp.145-
 149.
 המונח "מיקרו-התנגדות" הוצג על ידי פרופסור Arne Naess. ראה:

Arne Naess, "Non-military Defense and Foreign Policy," in Adam Roberts, Jerome Frank, Arne Naess, and Gene Sharp, *Civilian Defense* (London: Peace News, 1964), p.42.

פרק חמישי

לקראת התחמשות אזרחית

הקשר שבין מאבק בלתי־אלימים מאולתר והגנה לאומית אזרחית

מדיניות הגנה לאומית אזרחית היא מדיניות שנועדה להיות מטרה למחקר, בחינה ויישום קודם פריצתם של משברים על רקע הגנה. אימוצה של מדיניות זו מחייב הכנה והכשרה של האוכלוסייה. יחד עם זאת, מאבקים מסוג זה עלולים לפרוץ במדינות שלא אימצו עדיין מדיניות הגנה זו. הם ימשיכו להתרחש מן הסתם, כל עוד האוכלוסייה לא תהיה מוכנה להיכנע לתוקפנות בדמות הפיכה או פלישה, ותגובות צבאיות ייתפסו כחסרות סיכוי או כפעולות התאבדות.

המאבקים העתידיים יהיו הרבה יותר מתוחכמים מהמאבקים שהוזכרו בפרק הראשון, גם אם יפרצו ללא תכנון מוקדם. קיימות לכך שתי סיבות. האחת, מידע על פעולות בלתי־אלימות ועל הגנה לאומית אזרחית מתפשט במהירות, והשנייה, מספר המדינות שעושות שימוש במאבקים בלתי־אלימים למטרות מגוונות, הולך וגדל.

ואולם, מאבק בלתי־אלימים מאולתר למטרות הגנה, אין פירושו הגנה לאומית אזרחית. ברוב המקרים, השפעתה של התנגדות בלתי־אלימה תהיה חלשה הרבה יותר מאשר מדיניות הגנה לאומית אזרחית מתוכננת היטב, בשל העובדה שחסרים לה היתרונות הקיימים בהכנה ובתכנון. למשל, לא ניתן לבנות כושר התענה שעשוי למנוע מתקפה, ללא הכנה מוקדמת. כמו כן, במאבק מאולתר לא קיימים המיומנות,

ההכשרה, האפשרות לפתח אסטרטגיה, והמשאבים, דברים שאותם רוכשים במהלך שנים של תכנון והכנה.

משום כך, תכנון והכנה של מאבק בלתי־אליים למטרות הגנה הוא הרכה יותר יעיל (עובדה זו נכונה גם לגבי פעולות צבאיות). מה פירוש הכנה? פיתוח כושר הרתעה; הערכה אסטרטגית ותכנון; הכנה נפשית (כדי למנוע תחושות של בלבול, פחד וחוסר ודאות); הכשרת מוסדות חברה, פקידים ציבור, משטרה, כוחות הצבא שנתרו, וגופים ממשלתיים, לקראת ניהול מערכה של אי־שיתוף פעולה והתקוממות, במקרה של מתקפה; ניסוח תוכניות חלופיות; אגירת ציוד, מזון, מים, דלק, כלי תקשורת ומשאבים נוספים; והקמת ארגונים בהם יועסקו מומחים לאסטרטגיה של הגנה לאומית אזרחית.

מרכיב חשוב נוסף בפעולות התכנון וההכנה הוא הפצת חומר פרסומי כללי (ואמצעי תקשורת אחרים כגון, קלטות וסרטי וידיאו) ומנשרים וספרי כיס ספציפיים יותר (שיכולים להשפיע על אמצעי התחבורה, כלי התקשורת, בתי־ספר, מוסדות דת, פועלים, עסקים, וכדומה) יסייעו להפצת מידע כיצד להפעיל בצורה יעילה מדיניות הגנה לאומית אזרחית. כך אפשר יהיה להמשיך לפעול בהתאם לדרישות המאבק ובהתאם לאסטרטגיה המתוכננת מראש, גם במצב בו המנהיגים הראשונים המזוהים עם מאבק זה נעזרו או נהרגו.

היתרונות שבהכנה מוקדמת, מהווים סיבה מספקת לאימוצה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית על ידי מדינות העלולות להימצא במשבר הגנה, כהשלמה למדיניות צבאית או כבסיס למדיניות הרתעה והגנה.

מניעים להפעלתה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית

במרבית המקרים, עשויים המניעים ליישומה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית להיות זהים למניעים של אלה שנלחמו במלחמות ומצדדים עתה בדרך התגוננות צבאית. בני־אדם נלחמים למען ארצם בגלל אהבתם אליה, הרצון לשמור על עצמאותה ועל אורח החיים הנהוג בה (אם כי אפשר שיבקשו לשפר את החברה שבה הם חיים). בני־אדם יילחמו כאשר ירגישו שזוהי חובתם המוסרית, הלאומית או הדתית. הם אומנם ייהנו להתפלמס בנושאים כגון פוליטיקה, מדיניות רווחה ואפילו עקרונות בסיסיים, אך הם יהיו מאוחדים באמונה שאין לאפשר לכוח זר או לקבוצה פנימית של רודנים פוטנציאליים לשלוט בהם.

בכל אלה ישנה עוצמה המניעה את האוכלוסיה לקחת חלק בהגנה לאומית אזרחית. בדומה למניעים המופיעים במלחמות צבאיות, המניעים החברתיים

הפוליטיים משתלבים עם מניעים אישיים. המניעים הללו כוללים את השאיפה להשפיע השפעה ישירה על חיי הפרט, להרגיש חשוב, להגן על המשפחה והחברים, להוכיח גבורה, יוזמה, ונכונות להקריב למען אחרים. קבוצות המיעוטים, אשר בשל סיבות אישיות, דתיות, או מוסריות, לא תמכו בפעולות אלימות ולא התנגדו להן, וכלו לקחת חלק פעיל במדיניות זו. וכמו כן, בדרך מאבק זו יש לכל קבוצות הגיל, ולשני המינים, הזדמנות שווה להשתתף בצורה זו או אחרת במאבק הבלתי-אליים. טיבה של דרך הגנה זו מאפשר לכל אזרח למלא תפקיד חשוב במאבק.

יחד עם זאת, הסיבה המרכזית שתעורר את האוכלוסייה להשתתף במדיניות הגנה זו תהיה ההכרה ביכולתה של הגנה לאומית אזרחית ללחוס בתוקפנות מבחון ובהפיכות מבית. הכרה זו תפיח באוכלוסייה כולה כוח רצון ונחישות לפתוח במאבק בלתי-אליים.

האם כדי לאפשר מדיניות הגנה לאומית אזרחית צריכים להתחולל שינויים יסודיים ?

אינטלקטואלים שונים מונים מדי פעם שורה ארוכה של סיבות המוכיחות לכאורה את הטענה, שמאבק בלתי-אליים הוא בלתי אפשרי. הסיבות כוללות גנטיקה, חינוך מילדות, תרבות, ההשפעות המעוותות של המערכת החברתית, טיבה של מערכת החינוך, דפוסים הקיימים במשפחה ותפקיד הגבר והאשה, התורות הדתיות המקובלות, או המערכת הפוליטית השלטת. אין זה המקום לדון ב"סיבות" הללו: עצם קיומו של מאבק המוני בלתי-אליים הוא הוכחה לכך שהוא אפשרי. אחרות מה"סיבות" קשורות בהצעות לשיפור החברה וחיי האדם. את ערכן של ההצעות הללו כדאי לבחון לגופן, אך אל לנו לקשור אותן עם התנאים הדרושים למאבק בלתי-אליים ולמדיניות הגנה לאומית אזרחית.

ישנם מי שיאמרו שיישומה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית יתאפשר רק לאחר שיתחולל שינוי יסודי בבני-אדם ובעולם שבו אנו חיים. מדי פעם יבוא מישהו שלא למד בעיון את פרטי המדיניות הזו, ויאמר, "ובכן, כל זה טוב ויפה לעולם אידיאלי, וביום שבו יהיה עולם כזה אני אהיה הראשון שיתמוך באמצעי הגנה זה."

כוונתם של אנשים חביבים אלה היא, שמימושה של מדיניות זו כרוך ומותנה באחד משלושה שינויים יסודיים: (1) שינוי "הטבע האנושי", המין האנושי אוהב יותר את זולתו ומוכן לשתף פעולה יותר מבעבר, (2) שינוי בתמונת המצב העולמית והיעלמותן של מערכות צבאיות מן הזירה, או (3) שינוי מהותי בסדר החברתי שיביא

לצדק ושוויון חברתי גדול יותר (שינוי שאמור להסיר את ה"גורמים" לפריצתן של מלחמות). שינויים אלה אומנם מאוד רצויים (למרות שהסבירות להתרחשותם נמוכה), אך הם אינם בבחינת תנאי מוקדם ליישומה של מדיניות הגנה לאומית אורחית. נהפוך הוא, אנו יודעים שמאבקים בלתי-אלימים התרחשו ב"מציאות" במשך מאות, ואולי אלפי שנים. כמו כן ידוע לנו, שנעשה שימוש מאולתר בטכניקה זו לשם התגוננות בפני פעולות איבה. הבה נבחן את שלושת הטיעונים בדבר ההכרח בשינוי יסודי בבני-אדם ובחברה כתנאי ליישומה של מדיניות זו.

האומנם שינוי "טבע האדם"?

סוציולוגים, אנתרופולוגים, פסיכולוגים, פילוסופים, תיאולוגים — ואנחנו ביניהם — מתחבטים בשאלה מהו "טבע האדם", ומה היינו רוצים שיהיה. ואולם, דיונים מעניינים (או משעממים) אלה אינם רלוונטיים לנושא. אין צורך בשינוי טבע האדם כדי שהמוני אדם יפתחו במאבק בלתי-אלימים.

בנגוד לתפישות רווחות מוטעות, מאבקים בלתי-אלימים התרחשו לכל אורך ההיסטוריה האנושית, והוכרוזו על ידי בני-אדם לא מושלמים, לפחות כמונו. מקורה של היכולת להתנגד ללא הפעלת אלימות אינו נובע בהכרח מגישה אלטרואיסטית, טלחנות, אמונה באהבה, הפניית הלחי השנייה, או אמונה בהקרבה עצמית למען סילוק כוחות הרשע.

שורשיו של המאבק הבלתי-אלימים טמונים בתכונה אנושית — שמוצאת את ביטויה גם בבעלי חיים (לא רק בחמורים אלא גם בחתולים ובכלבים הפרטיים שלנו) — להיות קשי עורף, להמשיך לעשות את האסור עלינו, ולסרב לעשות את המצווה עלינו. תכונה זו בולטת במיוחד אצל ילדים. למרבה המזל, אנחנו גם מסוגלים לעבור "יד ופילו" להיות אלטרואיסטים; בכל זאת, העקשנות היא תכונה מאוד נפוצה, ולעיתים קרובות מהווה מרכיב חשוב מאוד באישיותנו. תכונה זו היא הבסיס הפסיכולוגי החשוב ביותר לדרך ההתנגדות הבלתי-אלימה. מאבק בלתי-אלימים הוא למעשה שימוש המוני בעקשנות האנושית להשגת יעדים חברתיים, כלכליים, או פוליטיים.

שינוי במערכת הבינלאומית?

מעבר מהתגוננות צבאית להתגוננות על בסיס הגנה לאומית אורחית גם הוא אינו מצריך טרנספורמציה במערכת הבינלאומית, היעלמותם של איומים צבאיים או מעבר של העולם כולו לשימוש במדיניות זו. איומים חיצוניים על בטחונן של מדינות רבות ימשיכו להתקיים גם בעתיד הנראה לעין. כמו כן, סכסוכים

על משאבים טבעיים, השפעה פוליטית אזורית, אידיאולוגיות, שטחים, מודלים סוציו-כלכליים של התפתחות וכדומה, לא ייעלמו במהרה מהזירה הבינלאומית. מציאות זו היא אחת הסיבות לצורך בפיתוחה של מדיניות הגנה לאומית אורחית. בעולמנו רווי הסכסוכים צריכה כל חברה לשמור על כושר ההרתעה וההגנה, על ידי הפעלת אמצעים שאינם מאיימים על האוכלוסייה בשנים ארוכות של סכסוך בתר-צבאי או בהשמדה המונית.

מדיניות הגנה לאומית אורחית מבקשת להתמודד עם מציאות זו: מטרתה לחזק את כושר ההרתעה וההגנה של החברה. לכן, אין כל סיבה לחכות עד אשר אויבים פוטנציאליים ייאמצו אותה, ורק אז לאמצה, בדיוק כפי שממשלים אינם מחכים עד שהאויב ירכוש כלי נשק חדישים ובעלי עוצמה רבה יותר, לפני שהם רוכשים אותם בעצמם. מעבר מהותי מהסתמכות על "מערכת נשק" צבאית למערכת התגוננות של הגנה לאומית אורחית יוכל להתבצע רק כאשר עוצמתו של הנשק הבלתי-אלים תיתפס כלא פחות חזקה מעוצמתו של הנשק האלים.

שינוי במערכת החברתית?

אחדים מבין המצדדים בהגנה לאומית אורחית, וגם מבין המקטרגים עליה, טוענים שאימוצה ויישומה המלא של המדיניות מצריך טרנספורמציה מוקדמת במערכת החברתית, שפירושה העמקת הדמוקרטיה והשוויון, וביזור העוצמה. הם מוסיפים וטוענים – בשל עקרונות מוסריים או מנקודות מבט אידיאולוגיות (סוציאליזם), אנרכיסטיות, או פציפיסטיות) – ש"חברה צודקת" או "חברה בלתי-אלימה" בלבד יכולה להתגונן באמצעים בלתי-אלימים. מקטרגים אלה מתבססים מעט מאוד על עדויות הלקוחות מההיסטוריה.

הדוגמאות המופיעות בפרק הראשון הן עדות לכך, שמאבקים לא-מזוינים מאולתרים, שהצלחתם היתה חלקית, אכן פרצו במטרה להגן על חברות "לא-מושלמות" מפני איומים פנימיים וחיצוניים. בחברות אלה שררו לעיתים תנאים של אי-צדק חברתי, שלטון מעמדי, ריכוזי רשות ושפות, ואף מאבקים פנימיים קיצוניים. דוגמה לכך היא גרמניה בשנות השלושים. המצב החברתי ברפובליקת ויימאר היה רחוק מלהיות הרמוני, ובכל זאת היא הצליחה לאתגר התקוממות שכללה אי-שיתוף פעולה בלתי-אלים נגד נסיון ההפיכה של קאפ ב-1920, ואת ההתנגדות לפלישה ולכיבוש הצרפתי-בלגי. התופעה החוזרת ונשנית של מאבקים לא-מזוינים ברחבי העולם, שפרצו בתנאים קשים מאוד, לעיתים נגד תוקפנים זרים, תבורות של אנשי צבא, ורודנים מבית, הם עדות לכך שגם בעתיד יתכן שימוש מכונן בדרך התגוננות זו.

אומנם הרמוניה חברתית, צדק חברתי ודמוקרטיה מושלמת יכולים לתרום רבות להצלחתה של מדיניות הגנה לאומית אורחית, אך אלה אינם תנאים מוקדמים. אימוצה וכיצועה של מדיניות זו אינם מותנים בקיומם של תנאים חברתיים אידיאליים.

אחדים מבין אלה המעוניינים במהפכה חברתית רדיקלית סבורים, כי הגנה לאומית אורחית אפשרית, אך יחד עם זאת, הם טוענים שהגנה על הסדר החברתי הקיים איננה צריכה להיעשות בכל מחיר. בני-אדם או קבוצות אלה, עשויים להיות מאוכזבים מהחברה הקיימת, מאידיאליים מסוימים, מחוסר צדק ומדרכי דיכוי שונות, ולכן הרעיון שיצטרכו להגן על ממשל ושיטה שאותם גינו בעבר, יעורר בהם התנגדות. מטרתם היא לשנות את השיטה ולא לשומרה, כדי להשיג חירות פוליטית גדולה יותר, שלטון דמוקרטי יותר, או מערכת חברתית וכלכלית צודקת יותר. ואולם גם למהפכנים אלה ישנן סיבות טובות לתמוך במדיניות הגנה לאומית אורחית.

כאשר החברה מותקפת על ידי כוחות שרוצים לכפות עליה שלטון עריצות, זוהי גם חובתם ושעת הכושר של המהפכנים הקיצוניים ביותר להיחלץ לעזרתה של חברה לא-מושלמת זו. *תנאי מוקדם לשיפורה של החברה הוא למנוע ממנה להידרדר למצב גרוע יותר.*

הצלחתה של הגנה לאומית אורחית תיצור בידי המצדדים בשינוי, הזדמנויות חדשות להגביר את התמיכה ברעיונותיהם. האזרחים, שנוכחו לדעת מה רבה העוצמה שבידיהם, יימצאו בעמדה הרבה יותר חזקה, שממנה יוכלו לפתוח במערכה להשגת שינוי חברתי בדרכים לא אלימות. מעמדן של קבוצות רדיקליות אלה יתחזק יותר אם יטלו חלק פעיל במאבק האזרחי נגד התוקפים, מאשר אם כל מגמתם תהיה לנצל את המצב לקידום רעיונם, כפי שנהגו בעבר קבוצות פוליטיות שונות.

היו אומנם חברות רבות-עיוותים שהגנו על עצמן בדרך של מאבק בלתי-אליים מאולתר, אך אין פירושו של דבר שתנאים חברתיים ופוליטיים אינם רלוונטיים ליעילותה של מדיניות הגנה לאומית אורחית. קיים קשר הדוק בין טיבה של החברה המתגוננת, ויכולתה של מדיניות הגנה לאומית אורחית להגן. הסיבות לכך הן שתיים: ראשית, מידת הרצון הכללי להגן על החברה ומספר משתפי הפעולה האפשריים, יושפעו במידה ניכרת ממידת שביעות רצונם של האזרחים מהסדר החברתי הקיים. שנית, הגברת עוצמתם של המוסדות החברתיים (מוקדי הכוח) תגדיל את חוסנה של החברה ואת כושר ההגנה שלה. לכן, *נְדָבָךְ חשוב בהכנה ארוכת-טווח להגנה לאומית אורחית יהיה חיזוק הדמוקרטיה והצדק החברתי.*

מומחים למחקרים צבאיים (כגון ההיסטוריון הצבאי פרופ' נורמן גיבס Norman Gibbs ואליסטר בוצ'ן Alastair Buchan, שייסד את המכון למחקרים אסטרטגים בלונדון). טענו כי ההכנות לקראת אימוץ מדיניות הגנה לאומית אזרחית דורשות מהחברה לכזר את מקורות העוצמה שלה כבר בימי שלום. לא היתה להם התנגדות לכך, והם אף הצביעו על היתרונות הטמונים בשינויים אלה, אך הדגישו שלא ניתן יהיה לאמץ מדיניות של הגנה לאומית אזרחית לפני נקיטת צעדים חברתיים ופוליטיים אלה.

מאבק בלתי־אלים יכול להתנהל במקביל לצעדים לביטול אי־צדק חברתי וביזור העוצמה בחברה. מצב זה יכול להתקיים אם יש באוכלוסיה תחושה חזקה של פטריוטיות, ואמונה רחבה שיש להביס את התוקפים כדי שניתן יהיה להתמודד עם הבעיות הפנימיות בשלב מאוחר יותר. הביטחון העצמי שהאוכלוסיה תרכוש בעקבות המאבק המבוסס על הגנה לאומית אזרחית, עשוי לסייע לה לקדם את תהליך הדמוקרטיזציה בסיומו של המשבר.

אין פירוש הדבר שמדיניות הגנה לאומית מסוגלת להגן בהצלחה על כל מערכת פוליטית. משטרים רודניים קיצוניים הם הדוגמה השלילית הטובה ביותר. משטרים אלה, אשר ביצעו צעדי דיכוי שעוררו בקרב האוכלוסיה רגשות שנאה, והגבילו או ביטלו את סמכותם של כל אותם מוסדות עצמאיים שיכלו לשמש כמוקדי כוח להכנתה וביצועה של הגנה לאומית אזרחית, לא ימצאו בקרב האוכלוסיה את הרצון או היכולת להשתתף במאבקי הגנה מסוג זה.

יחד עם זאת, מאבקים בלתי־אלימים נגד תוקפים זרים יכולים להתבצע גם במשטרים רודניים. מצב זה ייתכן רק במידה שהתנגדות האוכלוסיה לתוקפן תהיה מספיק רחבה. האזרחים יכולים להתגייס להגנה על זכות ההגדרה העצמית שלהם. פלישה של כוח אוטוריטרי יכולה לעודד פריצת מאבק בלתי־אלים מאולתר שלא על דעת הממשל. במהלך המאבק הם עשויים לכוונן מוסדות עצמאיים אשר ישמשו כרזומנית להגנה ולעיצובה מחדש של המערכת הפוליטית. התגייסות עממית זו יכולה להוביל להגברת ההשתתפות בחיים הפוליטיים, לבנייתם של מוסדות אוטונומיים נוספים, ולשינוי מהותי בשיטה הקודמת, או להחלפתה.

לחילופין, פקידים בכירים במדינות בהן קיימת ריכוזיות רבה, יכולים ליזום תפנית לכיוון של פיזור סמכויות ודמוקרטיזציה (כפי שמצביעות ההתפתחויות בברזיל בראשותו של גורביצוב ובספרד הנשלטת על ידי יורשיו של פרנקו). אם משטרים אלה אכן מחויבים לשינוי מהותי, הם יוכלו לשקול את יישומה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית, ולאחר מכן לפעול, בעזרת גידוי או תמיכה של ציבור לא־מרוצה, לפתור מצוקות בהן נתון הציבור, לחלק סמכויות בין המוסדות

השונים, להגדיל את מספר נציגי הציבור בשלב קבלת ההחלטות, ולפתח רצון ויכולת להגן על החברה וחירויותיה המתרחבות באמצעות מאבקים אזרחיים. הדבר חשוב במיוחד כאשר מתעורר הצורך לעצור הפיכה צבאית בידי נציגי הקו הנוקשה במפלגה השלטת, בידי המשטרה או כוחות הצבא.

מכאן ואילך נדון באפשרות של אימוץ מדיניות הגנה לאומית אזרחית במערכת פוליטית הראויה להיקרא דמוקרטיה, אלא אם כן צוין אחרת.

הצורך בתמיכה רחבה

הצגה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית המתמקדת בתועלת הטמונה בה — ללא מטען אידיאולוגי — עשויה לזכות אותה בתמיכה רחבה של כל גוני הקשת הפוליטית בחברה הדמוקרטית. כדי לאפשר התייחסות למדיניות על בסיס יתרוניתה, חשוב מאוד שהצגת המדיניות והערכתה ייעשו בדרך של השגת תמיכה רחבה. אל לה להיות מזוהה בדרך כלשהי עם קבוצה או תפיסה פוליטית או אידיאולוגית זו או אחרת. יחד עם זאת, מדינות, קבוצות פוליטיות וכדומה, עשויות לטעון שהאידיאלים שבהם הן דוגלות, או האידיאולוגיה שלהן, מחייבים יישומה של מדיניות זו, אך אל להם לטעון שהיא שייכת להם באופן בלעדי. כדאי אפוא להציג את המדיניות בדרכים הגיוניות ונהירות לקבוצות ופרטים בעלי השקפות ודעות פוליטיות מגוונות, וגישות שונות כלפי שימוש בפתרונות צבאיים ומלחמות העבר.

חשוב מאוד שלא תהיה שום קבוצה פציפיסטית או ארגון פוליטי רדיקלי שיכריז על עצמו כנושא דגלה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית. יתרה מזו, אסור להציגה בדרכים שעשויות לגרום לניכור בינה לבין השמרנים וחברי הממסד הממונה על נושא ההגנה, או קבוצות ומוסדות עצמאיים שנושאים באחריות לכיצועה של המדיניות העתידית.

כל מגזרי האוכלוסיה צריכים לשחק תפקיד חשוב, לא רק בחקירתה והערכתה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית, אלא גם בהכנה לקראת יישומה. חשוב להדגיש את חשיבות שיתופם של כל המגזרים באוכלוסיה בתהליך אימוצה של התוכנית. מדיניות זו צריכה לזכות בהסכמה לאומית רחבה, מכיוון שהיא תישען על האוכלוסיה והמוסדות כולם, ולא על כוחות מיוחדים בלבד. לא ניתן להגיע להסכמה רחבה ולסולידריות באמצעות תמיכה חלקית במדיניות. אלה שמותחים ביקורת חריפה על מדיניות ההגנה הנוכחית של החברה צריכים לעשות יד אחת

עם תומכיה הנלהבים של המדיניות, ולפתוח בחקר מעמיק וכדיונים על הצעות למדיניות חדשה של הגנה לאומית אזרחית.

תמיכה רחבה לא תמחוק קיומן של דעות פוליטיות שונות ולא תתעלם מהן. נהפוך הוא, המטרה תהיה לגייס אנשים בעלי גישות שונות לפיתוחה ואימוצה של המדיניות. הבה נניח שההצעה המיידית היא לשלב במערכת הצבאית הנוכחית מרכיב אחד של מדיניות הגנה לאומית אזרחית. קבוצות התומכות ביישום מלא של המדיניות יצדדו במהלך זה בטענה שככל שהידע בנושא יגדל, כן יגבר בטחוננו של הציבור במדיניות ההגנה, ובעקבותיו תגדל הסבירות של מעבר מלא למדיניות זו. לעומת זאת, אלה התומכים במדיניות הצבאית הנוכחית, יוכלו לתמוך בלב שלם ביישומו של מרכיב קטן ממדיניות זו, בטענה שהוא יוסיף מעטה נוסף של הרתעה והגנה למערכת הצבאית הקיימת. בין אותם אנשים יהיו בוודאי אחרים שיקו או יצפו שיישומו של מרכיב קטן יהיה סופה של הפרשה!

החלטה בעתיד האם להרחיב את היקפה של המדיניות או לעבור בהדרגה לאימוץ מלא שלה, תוכל להתבסס בחלקה על היתרונות שהתגלו ביישומו של אותו מרכיב קיים. הרחבתה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית תתקבל כמעשה הגיוני בעיני מרבית האנשים: הבחירה שהיתה בעבר לא-הגיונית תהפוך בהדרגה לבחירה מקובלת ומעשית.

ההחלטה הסופית האם לרחות, לשמור, או לאמץ במלואה את המדיניות, תיקבע על פי ההערכה בדבר יכולתה להרתיע ולהגן כנגד נסיונות הפיכה ותוקפנות זרה. ספר זה מבוסס על ההנחה, שאף מדינה לא תבטל באופן מוחלט את האופציות הצבאיות שלה אלא אם כן יהיה לה ביטחון מלא ומוצדק במדיניות הגנה זו. ברוב המקרים, לא ניתן לאמץ מדיניות הגנה חדשה ללא תמיכתו של הממסד העוסק בנושאי הגנה. עדויות על הוספת מרכיבים של התנגדות בלתי-אלימה למדיניות ההגנה של שבדיה, אוסטריה, שווייץ ויוגוסלביה, מצביעות על כך שהשתתפותם של משרדי ההגנה בבדיקה ופיתוח של מדיניות הגנה לאומית אזרחית, היא מעשית ומעשירה כאחת. כמו כן, בנורבגיה, פינלנד וארצות אחרות, מוסדות ואנשי צבא בחנו מדיניות זו בעיון רב.

יהיו מקרים יוצאי דופן בהם הצבא לא יהיה מעורב בבחינתה ואימוצה של המדיניות: מדינה שזה עתה זכתה בעצמאות, מדינה שכל כוחה הצבאי נלקח ממנה בעקבות הסכם בינלאומי, או מדינה שבה המצב הגיאוגרפי והמציאות הצבאית לא מאפשרים בנייתו של כוח צבאי בעל השפעה. מקרים נוספים יוצאי דופן הם אותם מקרים בהם כוחות הצבא עוסקים בכפיית משטר רודני על האוכלוסייה, או מצבים של מהפכה, בהם העם גובר על כוחות הצבא ומפרק אותם ממשקם.

ואולם, ככל המקרים האחרים דרושה הגישה של "תמיכה רחבה". גישה זו צריכה לחצות מחסומים תרבותיים ובריתיות פוליטיות. עליה לקרוא לשיתופן של מפלגות פוליטיות שונות, מוסדות צבאיים מסורתיים, וארגונים חוץ-ממשלתיים – היינו, כל מוסדות החברה וכלל האוכלוסיה.

תהליך ההתחמשות האזרחית*

תהליך המעבר ממדיניות הגנה צבאית למדיניות הגנה אזרחית מכונה "התחמשות אזרחית". זה איננו פירוק חימוש כמוכן המקובל, היינו, צמצום או ביטול כושר ההגנה, אלא תהליך של שינוי סוג הנשק ומעבר מהסתמכות על כוחות צבאיים וכלים מזוינים להסתמכות על נשק פסיכולוגי, חברתי, כלכלי ופוליטי, המופעל על ידי כלל האוכלוסיה, כפי שהובא בהרחבה בפרק השלישי.

דיון זה יוצא מנקודת הנחה שהתחמשות אזרחית תתקיים על פי החלטות דמוקרטיות, בהן יהיה לממשל תפקיד עיקרי בבחירת המדיניות ובהכנות לקראתה. אין מדובר כאן בצורך ליצור דפוס עולמי, ותוכניות שיפותחו על ידי הממשל ללא שיתופה של החברה לא יהיו מהימנות ועילותן תיפגע.

במקרים אחרים, במיוחד כאשר הממשל אינו מאפשר פעילות דמוקרטית מלאה, עשויים קבוצות ומוסדות להמשיך בהכנות לקראת מדיניות הגנה ללא צבא, לפני או במקביל להיערכות וקבלת החלטות של הממשל. המלצותיהם של מוסדות שאינם ממשלתיים, כגון קבוצות תעסוקה או קבוצות מקצועיות, ייבחנו כדי לקבוע האם אפשר ליישמן בתוכנית מקיפה שתשמש בסיס למדיניות הממשל. אולם ברוב המקרים, יוזמות ממשלתיות יקדמו להתייחסות של מוסדות לא-ממשלתיים ויספקו את המסגרת לפיתוחן של תוכניות מפורטות יותר.

כמוכן שהתהליך, הנסיבות, המידה והעיתוי של התחמשות אזרחית ישתנו ממצב אחד למשנהו. אלה יהיו תלויים במידה ניכרת בנסיבות, וביעילותה של המדיניות הנוכחית. יחד עם זאת, הגורם החשוב במעלה הוא מידת ההבנה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית, וההערכה לגבי יכולתה להרתיע ולהגן מפני תוקפים פוטנציאליים. ברוב המקרים, לא יהיה אפשר לאמץ מדיניות זו במהירות כתחליף בלעדי להגנה צבאית, בשל מורכבות המעבר של מערכת הגנה של אומה שלמה, ובשל העדר ידע מספיק על טיבה של מדיניות זו. הטיעונים המושמעים בדבר היכולת לבצע תפנית חדה משימוש במערכות צבאיות להגנה לאומית אזרחית, מסתמכים על הנחות מוטעות. בנייהן הרעיון שמעבר חד יושג באמצעות מהפך המוני לכיוון פציפיזם, או שהמעבר יתרחש באופן "טבעי" בעקבות הפעלת התנגדות בלתי אלימה למטרות

אחרות, או שמהפכה חברתית תבטל את הצורך בכלים מזוינים. יחד עם זאת, אין כל עדות היסטורית לכך, שמעבר לשימוש במאבק בלתי-אלימים למטרות הגנה עשוי להתחולל בעקבות בחירתם האישית של בני אדם רבים בדרך של אי-אלימות דתית. כמו כן, הניסיון בהרודו, אירן ומקומות אחרים, מצביע על כך שמעבר להגנה לאומית אזרחית אינו תוצאה טבעית של שימוש בהתנגדות בלתי-אלימה להשתחררות משלטון רודני. האירועים ברוסיה, סין, קובה, וייטנאם וניקרגואה מעידים על כך שאימוצה של הגנה לאומית אזרחית אינו בהכרח פועל יוצא של מהפכה שתכליתה כינון סדר חברתי חדש, וביטול הדיכוי והניצול המעמדי, שהם לפי ההנחה הגורמים לקיומן של מערכות צבאיות.

חשוב למנוע מצב של מעבר מהיר למדיניות הגנה לאומית אזרחית, מאחר ששינויים מהירים אינם יכולים להיות מתוכננים היטב. מעבר נמהר עשוי לגרום לפגיעה אנושה. ללא תכנון מתאים ומקיף, תהיה המדיניות בשעת מבחן לא יותר יעילה מיעילותה של התנגדות בלתי-אלימה מאולתרת. נסיונות הגנה אלה עשויים להסתיים בכישלון, והתנגדות חסרת תכנון מוקדם, שאינה מתאימה לנסיבות, עשויה לערער את אמינותה של המדיניות כולה.

סביר אפוא להניח שמדיניות זו תאומץ באותה דרך שבה מוכנסים חידושים במדיניות צבאית. צריך לראות בתפיסות החדשות ובסוג הנשק החדש שיפור של תפיסות הגנה, תוכניות ונשק שהיו קיימים עד כה. מרבית המדינות שימצאו עניין במדיניות זו, יבחנו וישלבו בהדרגה את מרכיבי המדיניות במערכת הגנה הנשענת ביסודה על צבא. מרכיבים אלה יוכלו לספק אופציות מדיניות נוספות ל"תוכניות מגירה" מיוחדות או לספק יכולת הגנה משלימה למצבים שאין עליהם תשובה צבאית.

בהתאם לגישה המשלימה לתהליך התחמשות אזרחית, יחלו ההכנה וההכשרה בשלבים למדיניות זו, מבלי לפגוע כלל במדיניות הצבאית. הכושר הצבאי לא יקטן או יבוטל לאלתר, ולכך יש שתי סיבות: האחת, האזרחים לא יהיו מוכנים לוותר על הכנות צבאיות לפני שיהיה להם תחליף שיענה על צורכי ההגנה. והשנייה, גם אם הרצון לשינוי קיים, המעבר ממדיניות צבאית לאזרחית יהיה תהליך ממושך. הוא יחייב הכנה, הכשרה ודרכי הסתגלות אחרות של האוכלוסיה (לעיתים אף שינויים במערכת הכלכלית).

התחמשות אזרחית שמה את הדגש על הגדלת היעילות של כושר ההגנה בעזרת פיתוח מדיניות הגנה חדשה, ולא על צמצומו או חיסולו של הנשק הצבאי. תהליך זה יתרחש בעקבות רכישת ביטחון במערכת ההרתעה וההגנה הבלתי-אלימה החדשה. ככל שהביטחון במערכת זו ילך ויגדל, כן יהפוך השימוש באמצעים צבאיים,

פחות ופחות חיוני. מצב זה יהיה נכון במיוחד לקראת סופו של תהליך התחמשות אזרחית. בשלב זה תקטן כמות כלי הנשק, והכלים הנותרים ייתפסו ככלים מיושנים חסרי תועלת, בדומה לגורלם של הקשת והחץ.

לכל המדינות שאינן נמצאות בסכנת מלחמה מיידית יש שהות מספקת להערכה והחלטה שקולה האם לשנות את מדיניות ההגנה, והדיון בפרק זה מתבסס על ההנחה שיש די זמן לשקול מדיניות הגנה לאומית אזרחית, לחקור את הפוטנציאל הטמון בה, את הדינמיקה, הדרישות והעקרונות האסטרטגיים. השלבים שלפיהם תיושם המדיניות יהיו שונים בין מדינה למדינה בתוכנם, ובמשך הזמן שיידרש כדי ליישם. אך אפשר בכל זאת למנות מספר מרכיבים יסודיים שייכללו בתהליך הדיון והיישום:

מחקר ;

חינוך הציבור ;

לימודי מדיניות וכדאיות ;

הערכת המדיניות על ידי הציבור, ארגונים פרטיים, מוסדות רשמיים, משרדים ממשלתיים האחראים על הגנה ובתי המחוקקים ;

יישומה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית במערכת, במסגרת מצומצמת (אולי למטרות ספציפיות) ;

הכנת האוכלוסייה והכשרתה ;

דיון בשאלה האם יש סיבות נוספות לאימוצה של הגנה לאומית אזרחית ;

דיון בחשיבות השמירה על מרכיבים צבאיים ואזרחיים זה לצד זה, לעומת מעבר הדרגתי או מלא להגנה לאומית אזרחית ;

פעולות חקיקה ומינהל בעקבות החלטות אלה ;

חיוק כושרה של הגנה לאומית אזרחית ;

יצירת מדיניות הגנה אחידה ;

דרושה תשומת-לב מיוחדת לניתוח משווה של יתרונותיה וחסרונותיה, יכולתה ואי-יכולתה, של מערכת הגנה צבאית ומערכת הגנה אזרחית לענות על צורכי הביטחון בהווה ובעתיד הנראה לעין. הדבר נכון גם בשלב הראשוני, בו מחליטה החברה להתחיל בהכנות לקראת יישומה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית, וגם בשלב מאוחר יותר, כאשר היא צריכה להחליט האם אפשר יהיה לסמוך על המדיניות החדשה באופן מוחלט. הגורמים הבאים חשובים מאוד להערכת מידת הרלוונטיות של מדיניות זו לצורכי הביטחון של מדינה כלשהי:

מצבה החיצוני של המדינה והאיום על בטחונה;

הנסיבות שהביאו למצבה הפנימי של המדינה והסיכוי להתרחשותם של נסיגות הפיכה;

אופציות ההרעה וההגנה העומדות בפניה;

מהי ההערכה ומהי התפיסה לגבי יכולתה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית להתמודד עם צורכי הגנה אלה.

מודלים לבחינת מדיניות ומודלים להתחמשות אזרחית

לא ניתן לגבש מודל אחד ויחיד, חלקי או מלא, לבחינת מדיניות ולהתחמשות אזרחית, שיהיה בר-ביצוע בכל המדינות ובכל המצבים. ואולם ניתן לגבש מספר מודלים כלליים שלפיהם תהיה מדיניות הגנה לאומית אזרחית המרכיב המרכזי במדיניות הגנה, או מרכיב משמעותי במדיניות רחבה יותר המבוססת על כוח צבאי. אפשר למנות לפחות ארבעה מודלים:

1. אימוץ מלא ומהיר-יחסית של מדיניות הגנה לאומית אזרחית, על ידי מדינות קטנות שאין להן כוח צבאי משמעותי, והן אינן קשורות בברית עקב מצב מיוחד.
2. תוספת של מרכיב אחד של מדיניות זו למדיניות הגנה צבאית, כדי שתשרת מטרה ספציפית אחת או יותר ללא שום כוונה להרחיבו בתחומי המדיניות הכוללת.
3. הנהגתם בשלבים והרחבתם ההדרגתית של מרכיבי המדיניות של הגנה לאומית אזרחית, במטרה להגיע, בסופו של דבר, להתחמשות אזרחית מלאה.
4. משא ומתן רב-צדדי בשלבים לקראת התחמשות אזרחית בין מדינות שכנות, ויישום ברזומני של מרכיבי הגנה לאומית אזרחית, עם אפשרות לצמצום הדרגתי של מאגרי הנשק הצבאי בעתיד.

הבה נבחן מודלים אפשריים אלה לעומקם.

אימוץ מלא ומהיר של הגנה לאומית אזרחית

התחמשות אזרחית מהירה ומלאה תתאים רק לאותן מדינות אשר אין בידן אופציות צבאיות, או לאלה ששימוש באופציות הצבאיות שלהן רק יביא לחורבן. דוגמה למדינות קטנות ללא כושר הגנה צבאי הן קוסטה ריקה ואיסלנד. מדינות אלה נשענות כיום על משטרה פנימית חזקה ואופציה של סיוע מבחן (קוסטה ריקה) או על חברות בברית צבאית זרה (איסלנד). שני פתרונות אלה לוקים בחסר אם השאיפה העיקרית היא לחופש פעולה.

אימוץ מהיר של המדיניות יהיה אפשרי במדינות עצמאיות, מדינות שיקומן בעתיד (כגון אסטוניה, לטביה, ליטא, ארמניה, הונג קונג, או טיבט). מדינות אלה ימשיכו להרגיש מאוימות על ידי שכנתן החזקה מהן מבחינה צבאית (השליט לשעבר), אולם לא תהיה להן שום אפשרות לבנות יכולת הגנה צבאית אמנה, ומותאמת לצרכיהן. אם המדינה הקטנה תבקש לכרות ברית עם כוח צבאי זר, הממשל ששלט בה בעבר עשוי להרגיש מאוים או לראות בכך פרובוקציה שהתשובה לה היא פלישה. טוב יעשו אותן מדינות אם יבחנו את המדיניות הזו בקפידה, וילמדו מהן האפשרויות הטמונות בה, מכיוון שאלה עשויות להפוך אותה לחלופה מציאותית ושלמה יותר למדיניות צבאית. יסולק הצורך לבחור בין פעולות אלימות וחסרות תועלת, לכניעה פסיבית לתוקפנות או לנסיון הפיכה.

תהליך אימוצה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית על ידי מדינות שזה עתה קמו, יהיה פשוט יותר מאשר אימוצה על ידי מדינות בעלות מנגנונים שלטוניים שהוקמו זה מכבר. במקרים מסוימים עשויות יוזמות ממשלתיות לבדיקת מדיניות הגנה לאומית אזרחית להקדים את בדיקתה על ידי גופים לא ממשלתיים. יוזמות אלה יהיו את המסגרת הכללית לפיתוחן של תוכניות יותר ספציפיות. לאחר מכן יוכלו האזרחים ומוסדות החברה להעריך את המדיניות ולתכנן את חלקם בה.

במקרים אחרים, היוזמה לאימוץ מדיניות הגנה לאומית אזרחית תבוא מצד האוכלוסייה ומוסדות החברה העצמאיים. יוזמה זו, וההכנות שיבואו בעקבותיה – כשהן נבנות על הניסיון שנרכש במאבק לעצמאות – יכולות לבוא לפני או במקביל לתהליך ההערכה וקבלת ההחלטות של הממשל. במקרים אלה, המלצותיהם של מוסדות עצמאיים ואיגודים מקצועיים, יהפכו לחלק מתוכנית לאומית מקיפה שתאומץ על ידי הממשלה.

פוטנציאל ההגנה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית משתקף בהכנה ובהכשרה המתלווים אליה, מעבר לניסיון ההיסטורי – בדומה לחידושים ברוב מערכות הלחימה החדישות – אין עדיין תקדימים היסטוריים שהתרחשו בדיוק לפי מודל זה. יחד עם זאת, אפשר למצוא קווי דמיון משותפים עם מצבה של גרמניה לאחר

מלחמת העולם הראשונה. עדיין היו ברשותה כוחות צבא, אך חוזה ורסאי הפך אותם לגורם בינלאומי חסר חשיבות. בשנת 1920, הצבא הגרמני לא הראה שום נכונות לפעול נגד הצבאות הפרטיים בפיקודו של קאפ, שניסו להפיל את רפובליקת ויימאר. בשנת 1923 כוחות הצבא הגרמניים היו חלשים עד כדי כך שלא יכלו להתייצב בפני כוחות הצבא הצרפתי והבלגי שפלשו לחבל הרור. בשני המקרים, הממשל והמנהיגים הפוליטיים יזמו מאבק בלתי-אלים מאולתר, שהיה למעשה האופציה המעשית היחידה.

למדינות שזו עתה זכו בעצמאות יהיו בעתיד יתרונות משמעותיים על גרמניה בשנות העשרים מכמה סיבות: הניסיון ההיסטורי הוא כיום הרבה יותר גדול, קיימת הבנה הרבה יותר גדולה לגבי טיבו של המאבק הלא-מזוין ומדיניות הגנה לאומית אזרחית, ואפשר להקדיש הרבה יותר זמן להכנה והכשרה של האוכלוסיה לפיתוחה של דרך מאבק זו.

הוספת מרכיבים של הגנה לאומית אזרחית למטרות מיוחדות

רוב העוסקים בפיתוח תיאוריית הגנה לאומית אזרחית מעדיפים מודל כללי מלא של התחמשות אזרחית תוך מספר שנים, על פני שילוב קבוע בין הגנה צבאית והגנה לאומית אזרחית שיתאימו לצורכי ההגנה הספציפיים. ואולם אין שום ספק שהעניין בהגנה לאומית אזרחית אינו מוגבל לאותן מדינות בודדות שבוחנות מעבר מוחלט למדיניות זו. יש התעניינות רבה יותר בהוספת מרכיבים של מדיניות זו למדיניות צבאית.

כאשר מרכיב של הגנה לאומית אזרחית מיתוסף למדיניות צבאית, החברה או הממשל אינם מתחייבים לראות במרכיב זה שלב פעולה ראשוני, או ליישמו במטרה ספציפית בלבד. ניתן להגדיל את חלקו, לצמצמו, או לבטלו בהתאם להערכות העתידות לבוא ביחס לכושר ההרתעה וההגנה שלו. מדינות אשר יש בידיהן אופציות צבאיות שמקנות סיכוי גדול להביס את התוקפים מבלי להסב נזק רב מדי לנפש ולרכוש, ימשיכו במקרה של מתקפה להסתמך על אמצעים צבאיים. יחד עם זאת, הן עשויות בשלב מסוים להוסיף מרכיב קבוע של הגנה לאומית אזרחית למדיניות הנשענת על כוח צבאי. מודל זה כבר קיים בשבדיה, שווייץ, ויגוסלביה ואוסטריה. במקרים אלה עשויים להיות מרכיבים לא-צבאיים ומעין-צבאיים נוספים.

למשל, באפריל 1982 כתב שר ההגנה האוסטרי אוטו רוש (Otto Rosch) את הדברים הבאים: "החלק הצבאי של תוכנית ההגנה הלאומית בודק את נושא ההתגוננות האזרחית ואת צורות ההתגוננות החברתית מתוך הנחה שזוהי תוספת חיונית משלימה להגנה הצבאית הלאומית. בהקשר זה, אותם מרכיבים משתלבים

באופן שיטחי בתחום האידיאולוגי, האזרחי והכלכלי של ההגנה הלאומית הכללית, ומכאן שהיא מהווה נדבך קבוע במדיניות זו. תוכנית ההגנה הלאומית האוסטרית שפורסמה בשנת 1985, מחזקת את העמדה ש"התגוננות אזרחית היא תוספת הכרחית להגנה הצבאית הלאומית". כמו כן היא מצהירה שבמצב של כיבוש זמני של שטח אוסטרי, "התגוננות אזרחית מאורגנת", שלא תסטה מחוקי המלחמה הבינלאומיים, תסייע במידה רבה לכוחות הצבא האוסטריים הלוחמים בשטח הכבוש.

הפרלמנט של שבדיה קיבל פה אחד את ההחלטה להוסיף מרכיב של הגנה לאומית אזרחית ל"הגנה הכוללת" שלה באפריל 1986, לאחר עשרים שנות דיונים ומחקר בהן היו מעורבים הפרלמנט ומשרד ההגנה מחד, והמפלגות הפוליטיות, חוקרים מתחום האקדמיה, גופים דתיים, ואחרים מאידך. בין השנים 1981-1983 הוקמה ועדה – בעקבות החלטת הקבינט – שהייתה כפופה למשרד ההגנה ועסקה בהכנתה של תוכנית ליישומה של "התגוננות אזרחית" כחלק ממדיניות ההגנה של המדינה. הוועדה המליצה שהרשויות האמונות על "הגנה כוללת" יכללו תכנון של "התנגדות בלתי-אלימה" בשטחים שעשויים להיכבש בזמן מלחמה. כמו כן, היא המליצה על הקמת ועדה קבועה שתיוזם תכנון בשלבים, ותחל באחת משש ה"מפקדות האזרחיות העליונות" שכבר שילבו מרכיבים אחרים של התגוננות אזרחית במדיניות ההגנה הכוללת. הוועדה המליצה גם על מחקר יסודי ושימושי של היחסים בין ההגנה הצבאית והלא-צבאית. ועדה להתגוננות לא-צבאית הוקמה באופן רשמי ב-1 ביוני 1987, ואלה היו מטרותיה: (1) לקדם את התנאים לקראת יישומה של התנגדות לא-צבאית באמצעות עצות והמלצות לרשויות וליחידים; (2) להתמודד עם סוגיות של החוק הבינלאומי ומצבים פסיכולוגיים ואחרים שהם חלק מהתגוננות לא-צבאית, (3) להמשיך ולפתח את המחקר בשטח זה. ראש הוועדה, גונר גוסטבסון (Gunnar Gustafsson), כתב שהכנות להתגוננות אזרחית בימי שלום "יישגו מוכנות נפשית בעלת ערך רב" שתגרום לתוקפן פוטנציאלי "לשקול היטב את צעדיו ואולי אף לבטל את תוכניותיו המקוריות".

מקרים אלה ואחרים, מצביעים על החשיבות הרבה שמייחסות מדינות מסוימות למאבק הלא-מזוין כחלק מתוכנית הגנה לאומית מקיפה.

מרכיביה של הגנה לאומית אזרחית ישרתו מטרות מסוימות, בעוד שהמרכיבים הצבאיים יתאימו למצבים אחרים. שילוב זה של הגנה צבאית והגנה לאומית אזרחית מתוכנן להיות שילוב קבוע; אין רואים בו שלב ביניים שיוכל להתחמשת אזרחית מלאה. מדיניות משולבת זו עשויה להשתנות רק אם החברה תהיה מספיק

בטוחה שפוטנציאל ההרתעה וההגנה הטמון בהגנה לאומית אזרחית הוא הרבה יותר גדול ממה שהוערך בתחילה.

בשל ההבדל המהותי בין הדינמיקה והתנאים הדרושים להצלחתה של פעולה צבאית ומאבק בלתי-אלימים, חשוב מאוד להגדיר במדויק את תפקידו של מרכיב מוגבל של הגנה לאומית אזרחית כחלק ממדיניות הגנה צבאית. הגדרת המטרות הספציפיות תהיה חיונית לקבלת ההחלטה האם לאמץ מרכיב של הגנה לאומית אזרחית אם לאו. זוהו שלוש מטרות שלשמן כדאי לאמץ מרכיב של הגנה לאומית אזרחית:

1. כאמצעי הגנה ראשון במצבים שבהם התנגדות צבאית לתוקפים הינה חסרת תועלת ופירושה למעשה פעולת התאבדות.
2. כאמצעי עתודה למצב שבו התנגדות צבאית לא הצליחה להרוץ את התוקפים.
3. כאמצעי ההגנה העיקרי נגד נסיונות פנימיים להפלת השלטון, כגון הפיכות.

כאשר התנגדות צבאית היא חסרת סיכוי וכחירה בה פירושה פעולת התאבדות. מדינות מסוימות יעדיפו לבסס את הבחירה האם לאמץ מדיניות הגנה לאומית אזרחית באופן חלקי בהתאם לכוחו הצבאי היחסי של התוקף הפוטנציאלי. אם הוא חלש יחסית, קרוב לוודאי שיבחרו במדיניות הצבאית. ואולם אם לתוקף יש עדיפות צבאית מובהקת, נסיונות להגן באמצעים צבאיים יהיו בחזקת פעולות התאבדות חסרות תועלת. או אז כדאי יהיה ליישם מדיניות הגנה לאומית אזרחית.

דוגמה לכך מהווים שני האירועים של התנגדות בלתי-אלימה מאולתרת שתוארו בפרק הראשון, ההתנגדות הגרמנית לפלישה של כוחות צרפתיים-בלגיים בשנת 1923, וההתנגדות הצי'ית לפלישת צבאות ברית ורשה בשנת 1968. רכישת ידע, בדיקת אפשרות יישומה של המדיניות, וזמן מספיק להכנה והכשרה, יגדילו במידה משמעותית את השפעתה. לכן, כדי להתמודד עם תכלית ספציפית זו מן הראוי לשלב במדיניות ההגנה הכללית את המרכיב הלא-צבאי.

כאשר ההתנגדות הצבאית נכשלת. ניתן להשתמש במרכיב לא-צבאי גם במצב שבו כוחותיה הצבאיים של מדינה מסוימת נכשלו בנסיונם להרוץ את התוקפים. כך קרה בנורבגיה בזמן הכיבוש הנאצי, בשנים 1940-1945. דוגמה חשובה נוספת היא ההתנגדות ההולנדית לשלטון הנאצי.

בשנת 1967, פורסמו תוצאותיו של מחקר שהוכן על ידי המכון הנורבגי למחקרים הגנתיים, פרי יוזמתו של הקבינט הנורבגי. המחקר בחן את אפשרות

השימוש בהתנגדות בלתי־אלימה מוכנה מראש במקרה של כשלון מערכת ההגנה הצבאית. "אפשר להתייחס להגנה בלתי־אלימה כאל דרך הגנה שתופעל במקרה שההגנה [הצבאית] על שלמות שטחי המדינה תתמוטט." עוד נאמר בדו"ח כי "בהנחה שדרך זו או אחרת של הגנה ללא־אלימות יכולה לבוא בנוסף להגנה הכוללת, יש יסוד ממשי להניח שנדבך זה יתרום לחיזוק כושר ההגנה וההרתעה של נורבגיה מול כוחות האויב."

ב־1 במרץ, 1989, נערך כנס בחסותה של הוועדה האטלנטית הנורבגית בנושא "דרכי הגנה משלימות". הרצאת המבוא על סוגיות של אימוץ התנגדות אזורית כחלק מן ה"ההגנה הכוללת" של נורבגיה, ניתנה על ידי שר ההגנה הנורבגי, יורגן הולסט, שהיה כותב המשנה של הדו"ח ב-1967.

מרכיב זה הוא חלק ממדיניות ההגנה השווייצרית מזה זמן מה. לפי "מדיניות ההגנה הכללית" של שווייץ, במקרה של כשלון כוחות הצבא להרוץ תוקפים זרים, ייעשה שימוש הן ב"התנגדות מזוינת" (לוחמת גרילה ומאבק כמו־צבאי), והן ב"התנגדות פסיבית" בשטחי הארץ הכבושים.

חלקה הגדול של האוכלוסיה לא ישתתף בהתנגדות האלימה. לעומת זאת, האזרחים יתבקשו לסרב לשתף פעולה, אך לא להפר את החוק הבינלאומי. חלק זה של האוכלוסיה אומנם לא יתנגד בדרכים אלימות ולא יעודד אלימות כזו, אך "בכל זאת לא ייעשו ויתורים, ולו הקטנים ביותר, לכוח הכובש, ויידחו כל נסיונות הפיוס." על כתפי האוכלוסיה רובצת האחריות הכבדה של סירוב לשתף פעולה, בשיטת "הכתף הקרה" נגד אנשי הכוח הכובש, וסירוב להיכנע לנסיונות לחנך מחדש את האוכלוסיה בהתאם לאידיאולוגיה של התוקפים, כך נכתב בספר *ההגנה האזורית* שחולק לכל בית ברחבי המדינה בשנת 1969.

פינלנד אינה נמנית עם המדינות ששילבו את מרכיב ההתנגדות הבלתי־אלימה במדיניות ההגנה הכוללת שלהן, אולם בשנת 1971 פירסמה "הוועדה הפינית לתכנון הגנה פסיכולוגית", אשר נמצאת בפיקוח ממשלתי, את הדו"ח הראשון בנושא הגנה לאומית אזורית. הוועדה שללה החלפה מוחלטת של מדיניות צבאית במדיניות חדשה, אך הודתה בחשיבות של הוספת מרכיב בלתי־אלימי למדיניות הנשענת בעיקרה על מדיניות צבאית.

בדו"ח נאמר: "ואולם, במצבי משבר מסוימים עשויות שיטות של התנגדות לא־מזוינת להיות שימושיות כתוספת להתנגדות מזוינת: הן תעלנה על הפרק בשטח שנמצא בשליטתו של התוקף. מנסיוןן של מדינות אחדות ניתן ללמוד, ששילוב של שיטות אלה עם התנגדות מזוינת עשוי להתאים בתנאים של כיבוש, מתוך ניסיון להבטיח את חופש הפעולה של מוסדות החברה ובסופו של דבר להשתחרר

מהכיבוש". לאחר בחינת היתרונות שבהפעלת הגנה לאומית אזרחית, המליצה הוועדה, שלצד ההכנות הצבאיות, תערוך פינלנד תוכניות להתנגדות בלתי-אלומה למצבים שבהם נדמה שזוהי חלופה מתקבלת על הדעת, ושתוכניות אלה יכוננו מהר ככל האפשר. המלצותיה לא יושמו.

יגוסלביה כללה זה מכבר מרכיב בלתי-אלים במדיניות הלאומית הכוללת שלה. הגנרל ניקולה ליוביצ'יק (Nicola Ljubicic) כתב, שעוצמה צבאית אומנם חיונית במערכת אסטרטגית הגיונית, ואולם "הדרך היעילה לנצח במלחמת הגנה בה משתתף העם כולו, היא ליצור שילוב הרמוני ותפקודי של כל צורות ההתנגדות, כאשר המאבק המזוין הוא חוט השדרה". המדיניות היוגוסלבית מאפשרת הפעלת התנגדות בלתי-אלומה בחלקים כבושים של המדינה. "באופן טבעי יחידות של הצבא המבצעי וההגנה הטריטוריאלית עשויות למצוא את עצמן במצב שבו הן יאלצו להפסיק את ההתנגדות באופן זמני ולנטוש את העיר או היישוב שבו הן נמצאות. אולם הם חייבים להשאיר בשטח ארגון צבאי-פוליטי שיהיה מסוגל להמשיך את המאבק על ידי פעולה פוליטית, פעולת הסחה או כל פעולה אחרת." אדם רוברטס חילק את דרכי ההתנגדות של היוגוסלבים לפי הנקודות הבאות: (1) התנגדות מוסרית, פוליטית ופסיכולוגית — אי-הכרה בכניעה ובכיבוש, שמירה על מוסדות ממשלתיים עצמיים, ביטוי הסתה ותעמולה, וכדומה; (2) התנגדות כלכלית — ייצור ואספקה עבור הכוחות המתנגדים, הגנה על רכוש, סירוב לבצע עבודות שהתוקפן יוכל להפיק מהן רווח כלשהו, וכו'; (3) התנגדות כתחומי התרבות והחינוך; (4) התנגדות פסיבית — חרם חברתי, סירוב לשתף פעולה, גישה כללית של אי-הסכמה ועוינות. מערכת ההגנה היוגוסלבית "דוגלת במעורבות מלאה של הארגונים הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים. הם אינם מסתפקים בכיוע התוכניות, אלא גם עוסקים בניסוחם."

במקרים בהם מדינה מאמצת מרכיב של הגנה לאומית אזרחית כחלק ממדיניות צבאית כוללת, עשויות להיווצר בעיות. אנשים וקבוצות בעלי אחריות כבדה לנושא ההגנה יצטרכו להעריך כיצד פועל השילוב של מרכיבים צבאיים ומרכיבים של הגנה לאומית אזרחית. למשל, אפשר שהמתנגדים ירצו להתמקד באופי הבלתי-אלים של מאבק הגנתי כדי לחבל במורל, במהימנות ובצייתנות של החילות התוקפים (כפי שאירע בציכוסלובקיה בשנת 1968). ואולם, תגובה זו תהיה קשה מאוד לביצוע, ואולי אפילו בלתי-אפשרית במקרה שאותם חיילים יהיו מעורבים קודם לכן במתקפה צבאית, אם אחדים מחבריהם ייהרגו או ייפצעו, או אם הם יחששו לחייהם.

הבעיות הקשורות בשילוב טכניקות אלימות ובלתי־אלימות יהיו חמורות במיוחד בכל הנוגע לשילוב של לוחמת גרילה עם מאבק בלתי־אלימים במסגרת אותה אסטרטגיה של הגנה כוללת. בעיה זו קיימת במודלים של "הגנה לצורך הגנה" או "הגנה לא־התקפית", כפי שהוזכר בפרק הראשון. במצבים בהם משתמשים המתנגדים ברזומנית בלוחמת גרילה ובהתנגדות בלתי־אלימה באותו אזור גיאוגרפי, עשוי מצב זה לגרום למספר גבוה של נפגעים ולהרס מוחלט של יעילות המאבק הבלתי־אלימים. לכן אסור ששילוב מרכיב בלתי־אלימים במדיניות הגנה צבאית ילווה בתוספת של לוחמת גרילה או מרכיבים צבאיים מסוימים השייכים למודל של "הגנה לצורך הגנה".

מדיניות הגנה משולבת מהווה ללא ספק התקדמות ממצב של מדיניות המבוססת באופן מוחלט על צבא. ואולם, תוך כדי התפתחותה של המדיניות הכוללת כראי להמשיך ולהקדיש תשומת לב לחוסר העקביות שעלול להיווצר ולהשלכותיו. אם מחקרים בנושא מדיניות הגנה לאומית אזרחית וניסיון בפיתוחה וכיישומה יבשרו על עלייה משמעותית בכושר ההגנה, ניתן יהיה לפתור בעיות אלה על ידי התקדמות הדרגתית לקראת התחמשות אזרחית מלאה. שאם לא כן, קיימת סכנה שהמרכיב הצבאי יחבל באותם מרכיבים שתורמים להצלחתה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית. לסיכום, הבעיות יהיו פחות חמורות אם ניתן יהיה להפריד או לכודד בין פעולותיה של מערכת הגנה צבאית ופעולותיה של מערכת הגנה לאומית אזרחית. נגד נסיונות הפיכה מבית. מודל אפשרי נוסף להתחמשות אזרחית חלקית הוא הוספת מרכיב של הגנה לאומית אזרחית במטרה מפורשת למנוע הפיכות ולגבור עליהן, או נסיונות אחרים לתפוס את השלטון בדרכים לא חוקיות. קשה מאוד להגן מפני נסיונות השתלטות פנימיים. בעשורים האחרונים היינו עדים להתמוטטות עשרות ממשלים דמוקרטיים — ושיטות ממשל אחרות — מנהיגיהן הומתו, ותחתם קם ממשל רודני שנשען על כוח צבאי.

במדינות מסוימות, כגון תאילנד, נכשלו שוב ושוב נסיונות לכונן שלטון דמוקרטי וצדק חברתי בגלל תכיפותן של הפיכות פוליטיות וצבאיות. במדינות דרום אמריקאיות כגון ארגנטינה, פרו, צ'ילה, גוואטמלה וברזיל, גרמו ההפיכות לבעיות חמורות ביותר. במדינות אפריקניות, בהן מרוכזת העוצמה בידי גופים צבאיים המאורגנים הרבה יותר מהארגונים האזרחיים, היה להפיכות תפקיד מרכזי בעיצוב המשטרים הקיימים במדינות היבשת מאז זכו בעצמאות. גם מקומן של מדינות אירופיות אינו נפקד בין המדינות בהן אירעו הפיכות. נראה כי ישנו מספר לא מבוטל של מדינות שיהיו מעוניינות לאמץ במהירות מדיניות הגנה לאומית

אזרחית, ולו רק כדי למנוע הפיכות מבית, תוך כדי שמירה על אופציות צבאיות במקרים של מתקפות מבחוץ.

הפיכה היא ברוב המקרים פעולה צבאית מובהקת. לעיתים, היא ניסיון של מפלגות פוליטיות הדוגלות במשטר רודני, או של "שירותים חשאיים" לחפוס את השלטון; לעיתים, הארגון המפקד על ההפיכה או תומך בה, מורכב מקבוצות אזרחיות וצבאיות כאחד.

הכרזה על אי-חוקיותה של ההפיכה איננה הפתרון לבעיה: מבצעה נכונים להפר כל איסור בחוקה או בחוק. אנשים מעטים בלבד יהיו מוכנים לסכל את ניסיון ההפיכה באמצעות מלחמת אזרחים. יתרה מזו, כאשר כוחות הצבא הם אלה שמארגנים את ההפיכה או תומכים בה, סיכוייהם של אזרחים שרוצים להגן על החוקה לזכות בניצחון צבאי הם קלושים ביותר. הפתרון לבעיה זו אינו צבאי או חוקתי, חוץ מאשר במקרים בהם ההפיכה מתבצעת על ידי קבוצה קטנה שלא זוכה לתמיכה נרחבת בקרב האוכלוסייה, ונאמנות כוחות הצבא לממשל החוקי היא מוחלטת.

מדיניות הגנה לאומית אזרחית היא המדיניות היחידה אשר באופן פוטנציאלי יכולה לסכל ניסיון להקים משטר רודני מבלי להסתכן במלחמת אזרחים. בגרמניה בשנת 1920 ובצרפת בשנת 1961, עשו זאת בהצלחה. הצלחה זו מעלה את האפשרות שהתשובה הבסיסית לבעיה של סיכול נסיונות פנימיים להפלת השלטון מונחת בפיתוח מדיניות משוכללת, שמסתמכת על המאפיינים המהותיים הקיימים במקרים אלה.

הדרכים להתמודד עם נסיונות הפיכה, דומות לפעולות שמוזכרות בפרק ארבע: אימתן לגיטימציה לתוקפים; נסיון למנוע מהם ייסוד ממשל ומינהל יעילים; מגיעת השתלטות התוקפים על השירות הציבורי, המשטרה וכוחות הצבא; גיוס מוסדות החברה והציבור למאבק נגד השתלטות המהפכנים; נסיונות להטות את ליבם של הלוחמים בשירות המהפכנים והתומכים בהם; ונסיונות להשיג תמיכה בינלאומית בלתי-אלימה גדולה ככל האפשר, כדי להשיב לשלטון את הממשלה החוקית.

הכנת החברה, המנגנון הממשלתי והאזרחים למערכת של אי-שיתוף פעולה והתקוממות, תפתח את הכושר להכניע מתקפות מסוג זה. על אותן מדיניות שהתנסו בנסיונות הפיכה להיות קשובות במיוחד לפוטנציאל הטמון במדיניות זו. אין פירושו של דבר שמדינות אחרות צריכות להישאר אדישות. בארה"ב, בשנת 1987, נחשפה במהלך החקירות בפרשת "אירנגייט" קבוצה קטנה — שכללה את ראש סוכנות הביון המרכזית (C.I.A) דאו — שתיכננה להקים "ממשלה חשאית" עצמאית וחוקה, שתפעל כפי שתראה לנכון בהתאם לנסיבות, תוך כדי התעלמות מההליכים

המקובלים בממשל ארה"ב ומוסדותיו. מקרה זה הוא דוגמה לכך שרובן המכריע של הממשלות אינו מחוסן בפני חתרנות ונסיגנות פנימיים להדחת השלטון. ברוב המקרים, משטרים וחברות שחשים שהם חשופים לנסיגנות להפלת השלטון, יכולים להפעיל אותה שיטת חקירה, עריכת דיונים ציבוריים, בחינת מדיניות, וקבלת החלטות שמשמשת לאימוץ מדיניות הגנה לאומית אזורית למטרות אחרות. תחיקה ספציפית וחינוך הציבור יעודדו את התפתחותה של אחריות מוסרית וחוקית של כל פרט לסרב לתמוך או לציית לכל קבוצה שמטרתה לתפוס את השלטון ולבטל את המערכת החוקתית הקיימת.

אם נוצרים תנאים פוליטיים מסוימים שאינם מאפשרים קביעת מדיניות והכנות להתגוננות מפני נסיגנות להפלת השלטון בדרכים הרגילות, אפשר לפעול בהתאם לדגם נוסף. המדיניות למלחמה בנסיגנות להפלת השלטון תגובש בעזרת תוכנית נרחבת של חינוך הציבור, באמצעות הפצת עיתונים, חוברות, ספרונים, הודעות בכלי התקשורת וכו', ועל ידי מוסדות החברה (מוקדי העוצמה). ארגונים אלה לא יהיו מזוהים עם מגזר חינוכי, חברתי, דתי, מקצועי, עסקי, תרבותי, זה או אחר. בארגונים אלה יהיו חברים פקידי ממשל, עובדי ציבור, שוטרים, אנשי צבא, חברי מפלגה, וקבוצות אחרות. בדרך זו האוכלוסיה כולה תדע מהו טיבה של מדיניות הגנה לאומית אזורית, ונושאים כמו אחריות בסיסית ופעולות הגנה ספציפיות יהיו ברורים לכול. בתנאים אלה אפשר יהיה למנוע את תפיסת השלטון שלא לפי החוק. יש חשיבות רבה מאוד לאימוצה של מדיניות הגנה לאומית אזורית, גם אם המטרה היחידה שלשמה אומצה היא ההגנה על הממשל החוקי מפני הפיכה פנימית. היבט זה של מדיניות הגנה לאומית אזורית צריך לעניין את רוב הממשלות בעולם. ממשלות אלה יגלו, שאם אין כוונתן להיות בסופו של דבר מטרה להפיכה, החזקתן ברסן השלטון תהיה מותנית בקבלת לגיטימציה מהעם, תהא הדרך שבה הגיעו לשלטון אשר תהא.

תכנון התחמשות אזורית מלא בשלבים

ישנן מספר מדינות בעולם שעוצמתן הצבאית מוגבלת כל כך בהשוואה לעוצמתם של תוקפים פוטנציאליים, עד כי אין ביכולתן לתת מענה צבאי הולם. במדינות מסוימות יש לצבא תפקיד סמלי בלבד, ובמדינות אחרות הוא מספיק חזק כדי לבצע פעולות דיכוי בתקופות משבר חמורות. יכולת צבאית מוגבלת יכולה לנבוע ממספר סיבות, כגון משאבים מוגבלים, הגבלות כלכליות, אוכלוסיה קטנה, וכדומה. במדינה כמו אוסטרליה, עובדת היותה קשורה בהסכמים בינלאומיים מקשה על קבלת החלטות בתחום מדיניות הפנים.

בניגוד לאוטסריה, פולין אומנם תוכל להקים מערכת צבאית גדולה לאחר שבעיותיה הכלכליות יפתרו, אולם מערכת זו לעולם לא תוכל לעמוד מול צבא ברה"מ או כוחות ברית נאט"ו. (ואומנם בשנות השמונים היה צבא פולין עסוק בעיקר בפעולות דיכוי.) בצ'כוסלובקיה, מזרח גרמניה ובלוגריה, בהן מתרחש תהליך מואץ של דמוקרטיזציה, עשוי להיות מצב דומה.

מן הראוי שמדינות אלה ישקלו ברצינות אפשרות של התחמשות אזרחית מלאה לטווח ארוך. אחד השלבים החיוניים הוא השגת הסכמה מלאה, או לפחות רחבה, להתחמשות אזרחית מלאה כבר בראשית התהליך, אך המעבר ייעשה בשלבים, ובמשך תקופה של עשר עד חמש־עשרה שנה.

תהליך התחמשות אזרחית יתחיל כפי הנראה ביישום מרכיבים בודדים של הגנה לאומית אזרחית בתוך מדיניות הגנה המושתתת על כוח צבאי. פירושו של דבר יהיה הכנה, הכשרה, וגיוס כושר ההגנה בכל מוסדות החברה. הגבלת התהליך למספר מרכיבים בודדים, תאפשר לתכרה ולממשל לרכוש ניסיון בדרכי הכנה, הכשרה וביצוע הגנה מסוג זה. לאחר שההכנה והניסיון יוכיחו שהמדיניות היא בת־ביצוע, אפשר יהיה להרחיב בהדרגה את מספר המרכיבים ולהוסיף מרכיבים חדשים. ככל שהביטחון בדרך הגנה זו יעלה, אפשר יהיה להקטין בהדרגה את התלות במרכיבים צבאיים עד להשגת התחמשות אזרחית מלאה.

להתחמשות אזרחית מלאה של מדינות אלה יש מספר יתרונות: ראשית, הן לא יהיו איום צבאי למדינות השכנות; שנית, כושר ההרתעה וההגנה שלהן יגדל; ושלישית, ביצוע הפיכה באמצעים צבאיים יהיה כמעט בלתי אפשרי, ובה בעת תגדל היכולת לדכא נסיונות כאלה. אל נתפלא אפוא, אם צורכי הביטחון ומצבן הפנימי החמור של מדינות מסוימות מחד, וסיכויי ההצלחה הרבים של המאבק הלא־מזוין למען הגנה ושחרור מאידך, יביאו לנקיטת צעדים משמעותיים בכיוון זה.

התחמשות אזרחית רב־צדדית

מדיניות הגנה לאומית אזרחית הוצגה תמיד כמדיניות שניתנת לאימוץ על ידי החלטה חד־צדדית, בדומה לדרך שבה רוכשים ממשלים נשק צבאי חדיש, או עוברים לשימוש במערכות נשק חדישות. מכיוון שהנשק החדש נתפס מהגדלת כושר הלחימה של כוחות הצבא, לא היה שום צורך או יתרון בחתימת הסכמים עם משטרים שכנים או ממשלים עוינים — עובדה זו אילצה גם אותם להצטייד בנשק חדיש. כך קרה עם כל שינוי באמצעי הלחימה הצבאיים. לעומת זאת, היו נסיונות

רבים לצמצם את כמות או סוג הנשק הצבאי באמצעות בריתות והסכמים, אך אלה לא נחלו הצלחה מרובה.

אם יש בכוחה של מדיניות הגנה לאומית אורחית להתרועע ולהגן מפני מתקפות, אזי אין לשום מדינה סיבה לחכות עד ששכנותיה ותוקפיה הפוטנציאליים יסכימו לתהליך התחמשות אורחית לפני שתבצע בעצמה תהליך זה במלואו או בחלקו. יחד עם זאת, אפשר שבמצבים מסוימים ניתן יהיה לבצע התחמשות אורחית רב-צדדית, בשלבים, באופן חלקי או מלא. במקרים מסוימים יתבצע תהליך זה ללא משא ומתן והסכמים רשמיים, בעוד שבמקרים אחרים צעדים אלה יהוו חלק חשוב בשינוי בכושר ההגנה וביכולת הצבאית.

יישום רב-צדדי של מרכיבי הגנה לאומית אורחית והרחבתם ההדרגתית עשוי להתרחש באזורים מסוימים, כגון סקנדינביה, מרכז אמריקה, או מרכז אירופה. בשבדיה, נורבגיה, דנמרק ופינלנד הונחו זה מכבר היסודות למחקר ולימודי מדיניות מעמיקים בנוגע לפוטנציאל הטמון במדיניות הגנה לאומית אורחית כחלק ממדיניות ההגנה הכוללת שלהן.

מרכז אמריקה היא אחד האזורים בהם אין התעניינות רבה במדיניות הגנה לאומית אורחית בקרב חוגי הממשל. זהו גם אזור שבו כוחות הצבא תמכו במשטרים רודניים או יצרו אותם, ומדינות שכנות איימו בהפעלת כוח צבאי או הפעילו אותו הלכה למעשה. דרך אחת להפחתת מתח בינלאומי והיווצרות משטרים רודניים, היא יישום הדרגתי של מרכיבי מדיניות הגנה לאומית אורחית, שבעקבותיהם יחולו צמצומים של נשק וכוחות צבא. חיזוק המוסדות האזרחיים יהיה מרכיב חיוני ביישום מדיניות ההגנה החדשה באזור זה.

גם במרכז אירופה ניתן להשיג התחמשות אורחית באמצעות משא ומתן בינלאומי, במיוחד לאור השינויים החשובים המתרחשים במזרח אירופה וקיומן של הערכות מחודשות בנוגע למדיניות הגנה וביטחון במדינות מערב אירופה. הגנה לאומית אורחית יכולה להוות את החוליה החסרה שתסייע בקידומו של תהליך צמצום משמעותי במאגרי הנשק, ואולי אף התחמשות אורחית מלאה, בפרוודור רחב שמשתרע מצפונה של אירופה ועד דרומה. מרכיבי הגנה לאומית אורחית ייושמו בשלבים, בהתאם ללוח זמנים מוסכם, ולאחר מכן יחול בצמצום סוגי כלי הנשק ופמותם. כאשר יסתבר שאפשר לשמור על כושר הגנה תוך כדי תהליך מוסכם של פירוק נשק, יוסרו חלק מהמכשולים לשיחות על צמצום ופירוק הנשק.

על מדיניות הגנה לאומית אזרחית ומעצמות-העל

מרבית הדיונים בנושא יישומה של הגנה לאומית אזרחית התמקדו בכעיות הגנה של מדינות קטנות או בינוניות בגודלן, ומעט מאוד נאמר על יישומה על ידי מעצמות-על קיימות או פוטנציאליות. מעצמות-העל כיום הן ללא עוררין ארה"ב וברה"מ. מעמד זה אינו מבוסס בעיקר על היכולת הגרעינית שלהן, אלא נובע מגודל השטח והאוכלוסייה שלהן, וגודל המבנה המדיני שלהן. במובן זה, סין והודו כלולות גם הן בקטגוריה של מעצמות-על. אירופה מאוחדת היא מעצמת-על, למרות השוני המהותי שלה מהאחרות. בנוסף לגודל שטח ואוכלוסייה, אמת-מידה נוספת לקביעה זו היא מידת הריכוזיות השלטונית והכושר הצבאי.

שאלת התאמתה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית למעצמות-על תלויה במידה רבה בהערכת אופי המשטרים ויעדיהם. אנשים רבים יעידו, על-סמך העובדות וההיגיון, שלפחות אחת מהמעצמות הללו פועלת בתוקפנות ובדיכוי, במטרה להשתלט על שכנותיה, לשמור על שליטה מרכזית נוקשה באוכלוסייתה, או לכוון את המדיניות הפוליטית, הכלכלית והצבאית של מדינות מרוחקות. ואם כך הוא, תיתפס מעצמת-העל כתוקפן שיש להתנגד לו באמצעים של מאבק בלתי-אלים.

לעומת זאת, במידה שתוקפנותה של מעצמת-על כלפי מדינות אחרות, או הדיכוי הפנימי שהיא מפעילה, נתפסים כתגובה הגנתית למה שהיא רואה כאיומים בינלאומיים, עשויה הגנה לאומית אזרחית לתרום להתפתחותן של אותן קהילות ולצמצום המאפיינים היותר תוקפניים של מעצמת-העל. סטלין אמר שהצורך להתמודד עם איומים מבחוץ הפכו את הדמוקרטיה של הפועלים ל"בלתי אפשרית". כנגד תביעות לחופש הדיבור של חברי המפלגה הקומוניסטית השתמש סטלין בנימוקים של ביטחון לאומי. כמו כן הוא טען, ש"כדי לשחרר את המדינה מאלמנטים ביורוקרטיים..." דרושים "תנאים של ביטחון ושלום מסביבנו, כדי שלא נזדקק לעתודות צבאיות גדולות... שמטביעות את חותמן על המוסדות הממשלתיים האחרים."

מדיניות הגנה לאומית אזרחית יכולה להועיל למעצמות-העל במספר דרכים. ההנחה היא שבגלל הסתמכותן המוחלטת על משאבים צבאיים אדירים, מדינות אלה אינן מסוגלות לבצע בשלב זה התחמשות אזרחית מלאה, לא מעבר מהיר ולא מעבר הדרגתי. לכן סביר להניח שמעצמות-על יעדיפו לאמץ מרכיבים של מדיניות הגנה לאומית אזרחית שיהוו חלק ממדיניות צבאית כוללת, וישמשו אמצעי לסיכול נסיונות הפיכה, או כמדיניות שתאומץ על ידי בעלות-ברית שהיו תלויות בהן בעבר.

לצורך דיון בסוגיית הפוטנציאל הטמון בהגנה לאומית אזרחית מבחינתן של מעצמות-על, נחמקד בארה"ב וברה"מ. אפשר למצוא נקודות דמיון במצבן, אך גם הבדלים משמעותיים.

אם המדיניות החדשה תאפשר לבעלות-בריתה הנוכחיות של ארה"ב — במיוחד מדינות מערב אירופה ויפן — לשאת בנטל ההגנה באופן מלא או לפחות מרכזי, יצטמצמו הוצאות הביטחון של ארה"ב במידה ניכרת — אולי אפילו לכדי מתצית! כדי לעודד מגמה זו, יכולה ארה"ב לעודד את בעלות-בריתה לחקור את המדיניות החדשה ואולי אף לסייע להן על ידי שיתופן בתוצאות מחקרים, מחקרי כדאיות, וכל מידע אחר בנושא זה. כמו כן, התחמשות אזרחית של אירופה ויפן תקל במידה רבה על בעיות הביטחון של ארה"ב.

עם סילוק הצורך להגן על בעלות-בריתה, יצטמצמו באופן תיאורטי, בעיות הביטחון של ארה"ב לשלוש: מלחמה גרעינית, פלישה ונסיון הפיכה פנימי. הבעיות הטכניות והלוגיסטיות הברוכות בפלישה צבאית וכיבוש ארה"ב גדולות עד כדי כך, שהן לא מהוות למעשה איום ממשי. יתרה מזו, פעולות הכנה מינימליות של הגנה לאומית אזרחית, יגדילו את הקשיים הצפויים לכל כוח פלישה זר במידה כזו שישכלרו לחלוטין כל איום מסוג זה. כפי שהוזכר קודם לכן, פעולות הכנה של הגנה לאומית אזרחית עשויות להוות גורם הרתעה והגנה בפני נסיונות להדיח את השלטון על ידי הפיכה, החלפת השלטון, או הקמת "ממשלה חשאית". הבעיה השלישית היא איום רציני ומתמשך של התקפה בנשק גרעיני או כל נשק אחר של השמדה המונית. עד כה ננקטו צעדים משמעותיים להקטנת האיום, שהם שילוב בין הסכמים רב-צדדיים ופעולות חד-צדדיות. כמו כן, יש חשיבות רבה להקטנת המניעים להתקפות מסוג זה. לסיכום, הגנה לאומית אזרחית לא תסיר או תפתור את כל בעיות הביטחון של ארה"ב, אולם בידיה היכולת לפשט אותן במידה ניכרת ולהתמודד ביעילות עם התמורות שבהן.

ומה אם כן לגבי ברה"מ? אם העמים השונים והמנהיגים הפוליטיים של ברה"מ אכן נחושים בדעתם לקדם את תהליך הדמוקרטיזציה והביזור, אזי הגנה לאומית אזרחית תוכל לענות על צרכיה הבטחוניים. בהנחה שתהליך הדמוקרטיזציה בברה"מ ובמדינות מזרח אירופה יימשך, אימוצה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית יאפשר למדינות מזרח אירופה להשתחרר מהשלטון הסובייטי מבלי להוות איום צבאי על ברה"מ. יתרה מזו, התחמשות אזרחית של מדינות אלה והגברת אחריותן על בטחונן הלאומי יגרמו לירידה בהוצאותיה הצבאיות.

הדבר נכון גם לגבי בעיית הלאומים בתוך ברה"מ. למשל, נניח שמדינות שהן היום חלק מברה"מ — אסטוניה, לטביה, ליטא, ארמניה וגרוזיה, יזכו בעצמאות.

כדי להקטין את האיום הצבאי על ברה"מ וכתנאי לעצמאותן הן עשויות להידרש שלא להצטייד בכלי נשק או להצטרף לבריתות צבאיות. הגנה לאומית אזרחית היא בחירה מאוד הגיונית מבחינתן.

בכל הנוגע לאפשרות של הפעלת תוקפנות כלפי ברה"מ, הבעיות הכרוכות בהצלחתה של מתקפה צבאית וכיבוש הן גדולות כל כך, שמדיניות הגנה לאומית אזרחית יכולה להבטיח כושר הרתעה בעל עוצמה, והגנה יעילה נגד מתקפות שכאלה. אימוצה של מדיניות זו צריך להתרחש במקביל לתהליך פנימי של דמוקרטיזציה, ביזור ושניינים בכלכלה, כדי לאפשר שיפור משמעותי וחיוני במצבה החומרי של האוכלוסייה.

ברומה למרבית המדינות, ברה"מ חשופה לנסיונות הפיכה פנימיים, במיוחד עקב רמת הריכוזיות הגבוהה בשיטה הקיימת. מארגניה הפוטנציאליים הם הניאור-סטליניסטים, המתנגדים ל"גלסנוסט" ול"פרסטרויזקה", ומעוניינים לחזור למצב של שלטון מרכזי חזק, או קבוצות צבאיות או פוליטיות שדוגלות בחזרה לשלטון אוטוריטרי כלשהו. כושר הגנה המבוסס על הגנה לאומית אזרחית עשוי להיות הדרך היעילה היחידה שיכולה לספק לברה"מ דמוקרטיה, הגנה והרתעה מפני הפיכה צבאית.

מצבן של מעצמות ומדינות גדולות אחרות, כמו סין, הודו, ואירופה מאוחדת, שונה לחלוטין. יש צורך מידי בבדיקת הרלוונטיות של הגנה לאומית אזרחית לצורכי הביטחון שלהן.

התועלת הפוטנציאלית במדיניות הגנה לאומית אזרחית

בראייה לטווח ארוך יש למדיניות הגנה לאומית אזרחית יתרונות על פני דרכי הגנה צבאיות. ואלה הם היתרונות:

1. הגנה לאומית אזרחית מספקת כושר הגנה עצמי גם למדינות קטנות או בינוניות, על ידי העברת הדגש מעוצמה צבאית לעוצמה חברתית. מצב זה משחרר אותן מתלות בנשק צבאי, באספקה, ובבריתות עם מדינות חזקות יותר הנשענות על עוצמה צבאית. כך גם יחוסל המחיר הפוליטי והכספי הכרוך בתלות שכזו. מעבר לכך, הגנה עצמית, כאשר היא אפשרית, תהיה תמיד הרבה יותר אמינה מאשר תלות בבעלות ברית, אשר בשעת משבר עלולות לא לעמוד בהבטחתן לבוא לעזרה. לדוגמא, צ'כוסלובקיה ננטשה על ידי בעלות בריתה בשנת 1939, ובשנת 1968 היא הותקפה על ידי בעלות בריתה! הגנה לאומית אזרחית מקנה כושר הרתעה והגנה מרבי, ובו בזמן מקטינה את הסיכוי למעורבות במלחמה.

2. עצם היותה של מדיניות הגנה לאומית אורחית מדיניות לא־צבאית, מאפשר כיום כושר הרתעה והגנה ללא הזדקקות למערכות צבאיות, ועובדה זו מקטינה את החרדות והחששות של מדינות אחרות בזירה הבינלאומית מפני אותה מדינה.

מסתבר שבמקרים רבים כלי נשק צבאיים שנרכשו למטרות הרתעה והגנה, הופעלו למטרות התקפיות. מציאות זו תרמה לעיתים קרובות, בצדק או שלא בצדק, להגברת המתח הבינלאומי, להאצה של מרוץ החימוש, ולהגדלת הסיכויים לפריצת מלחמה. לעומת זאת, הגנה לאומית אורחית מסוגלת לספק הרתעה והגנה, אך ללא יכולת לפתוח במתקפה צבאית על מדינות אחרות.

3. ככל שמספר המדינות שייאמצו מדיניות זו ילך ויגדל, ככל שהיא תוכר כמדיניות יעילה ובעלת עוצמה, כך יקטן מספר המקרים של תוקפנות צבאית בינלאומית, וסביר להניח שתוקפים פוטנציאליים יירתעו מצעדי תוקפנות כלפי מדינות אחרות.

הידיעה שצריך להתמודד עם מדינות אשר הפכו את עצמן למדינות "קשות לעיכול" מבחינה פוליטית, מדינות שבכוון לסכל את יעדי התוקפים, ולעורר חוסר נאמנות בקרב כוחות הצבא שלהם, תביא לידי כך שהתוקפים יהססו בטרם יחליטו על תקיפה, ואולי אף תביא להחלטה לבטלה. תופעה זו תתרחב ככל שיגדל מספר המדינות שבהן תיושם מדיניות הגנה לאומית אורחית, וככל שיעצבר מידע רב יותר על מאבקים המבוססים על הגנה לאומית אורחית שיצביע על כך שקשה מאוד, או לא ניתן, להכניע מדינות שאימצו מדיניות זו.

4. מדיניות הגנה לאומית אורחית עשויה להקטין את קצב ההצטיידות בנשק גרעיני על ידי הצגת דרך חלופית למדיניות ביטחון, לפיה נשק צבאי קונוונציונלי נתפס כלא־מתאים, או כלא־שימושי.

אחת הסיבות — אך לא היחידה — לכך שמרבית המדינות מעוניינות לפתח נשק גרעיני היא, שהן מאמינות שהנשק הקונוונציונלי אינו מספק הגנה מלאה, ורוצות להימנע מתלות בנשק ובמדיניות של מעצמות־על צבאיות. הגנה לאומית אורחית מספקת דרך חלופית, דרך שעוקפת את הצורך בנשק גרעיני ודרכה ניתן להשיג כושר הרתעה והגנה. הכרה בחשיבותה של מדיניות זו תסלול את הדרך ליישומה על ידי מספר גדול של מדינות, ולצמצום ההצטיידות בנשק גרעיני.

5. מדיניות הגנה לאומית אורחית עשויה להקטין את מספר הנסיגות להפלת השלטון ואת מספר המקרים בהם מתרחש דיכוי על ידי כוחות צבא. למגינת ליבם של המצדדים בשלטון הדמוקרטיה, במדינות רבות, ובתנאים שונים, כוחות הצבא, שהוקמו כדי להגן על החברה והממשל, הם אלה שפנו להתקיפם. במספר רב של מדינות, הפילו כוחות הצבא את הממשלה החוקית וכונו ממשלה צבאית.

או לחילופין, כוחות ה"הגנה" נקראו להגן על משטרים רודניים ולדכא תנועות חברתיות הדוגלות בחירות הפרט ובצדק חברתי, ובמקרים מסוימים הם אף הגיעו עד כדי ביצוע טבח המוני (כפי שעשו הבריטים באַמְרִיטְסְר בשנת 1919, והסינים בככר טֵיַיִנְגְמֵן בשנת 1989).

מצב זה לא יכול לקרות במדינה שמאמצת מדיניות הגנה לאומית אורחית. ראשית, בניגוד למערכות צבאיות, מדיניות זו אינה מטפחת את היכולת להפעיל אלימות פנימית למטרות הדחת הממשלה התוקית. שנית, ההכנות לצעדים של אי־שיתוף פעולה והתקוממות מהוות כושר הרתעה והגנה כנגד אפשרות של הפיכה. יתרה מזו, לא ניתן להפעיל את הנשק המופעל במסגרת מדיניות הגנה לאומית אורחית למטרות דיכוי. השימוש בשיטות המאבק הבלתי־אליים לפתרון סכסוכים פנימיים, עשוי אומנם לשבש את מהלך החיים התקין, אך התוצאות אינן מושגות על ידי אלימות פנימית, אלא תוך כדי שמירה על השקט הפנימי והסדר הקיים.

כפי שראינו בפרק הראשון והרביעי, הגנה לאומית אורחית בנויה כך שתוכל לספק הגנה נגד התקפות מבית ותוקפנות זרה. לא ניתן להשיג זאת באמצעים צבאיים מבלי להסתכן במלחמת אזרחים, אלא אם כן המהפכנים לעתיד מהווים מיעוט שהתמיכה בו קטנה מאוד. לרוע המזל, בחלק גדול מהמקרים, כוחות הצבא, המשטרה והביורוקרטיה מסייעים או תומכים במהפכנים, אם בגלל אמונה בצדקת ההפיכה, אם מתוך רצון להימנע ממלחמת אזרחים, ואם מתוך תחושה של אין ברירה. הגנה לאומית אורחית מציעה פתרונות בעלי עוצמה רבה ללחימה בנסיגות והפלת השלטון מבלי לעורר התפרצויות של אלימות פנימית.

6. אימוץ מדיניות הגנה לאומית אורחית ועריכת הכנות מתאימות, עשוי בתנאים מסוימים לעודד קבוצות המעוניינות לקדם רעיון מסוים, להביע את אי שביעות רצונן באמצעות דרכי פעולה בלתי־אלימות.

אלימות פנימית עשויה לנבוע מהבדלים מהותיים באידיאולוגיה, תסכול וסבל בעקבות מצוקה, דיכוי מתמשך ועוני. אלימות כזו תבטא במהומות, רציחות, פעולות טרור, או לוחמת גרילה. אלה המשתמשים באלימות לקידום מטרותיהם יטענו שהנושאים למענם הם נאבקים מצדיקים שימוש באלימות, וכי אלימות היא האמצעי החזק ביותר העומד לרשותם. טענה זו מסתמכת על מחויבותה של החברה לפתור משברים בינלאומיים ולאומיים חמורים באמצעים צבאיים. אין לתמוה על כך שלאותה הערכה והענקת לגיטימציה לאלימות למען מטרות "מוצדקות", כגון הגנה לאומית, יהיו השלכות לא צפויות ולא ידועות על אופן התנהלותם של סכסוכים פנימיים חמורים. אנשים שנעשה להם אי־צדק יחושו שיש להם הצדקה

מלאה להפעיל אלימות, מכיוון שאמצעים אחרים נכשלו, ומכיוון שהחברה נתנה להם הכשר להפעיל אלימות מאורגנת כאמצעי ליישב סכסוכים חמורים.

תהליך ההתחמשות האזרחית יגרום לכך שהחברה תפסיק לתפוס את האלימות כדרך הפעולה היעילה ביותר, ותראה בדרך המאבק הבלתי-אלים דרך יעילה יותר. תוסר הלגיטימציה הנתונה להפעלת אלימות למען מטרות צודקות ותינתן למאבק הבלתי-אלים.

7. בניגוד להגנה צבאית, תתמקד הגנה לאומית אזרחית במטרות המקוריות של הסכסוך יותר מאשר בהסבת נזק לאויב.

אחת הטרגרדיות הכרוכות בלחימה צבאית היא, שעניינה העיקרי הוא מידת ההרס ומספר האבדות שאפשר להסב לכוחות האויב, לאוכלוסייתה, ולמדינה עצמה. הסוגיות שלשמן פרצה המלחמה פחות חשובות מדרכי הפעולה הדרושות כדי לצאת למלחמה. לעיתים קרובות, המטרות המהותיות שלשמן יצאו למלחמה נשכחות לאחר שהושגה הצלחה צבאית.

במאבקים בלתי-אלימים מתרחשת דינמיקה שונה. פעולות מחאה והתנגדות בלתי-אלימות ישיגו את מטרותן אם יתנו ביטוי לסוגיות שבלב המחלוקת. למשל, הדרך הטובה ביותר להתנגד לצנזורה תהיה התקוממות נגד ניסיון להגביל את חופש הדיבור וחופש העיתונות, ולא דווקא רציחתם של חברי ממשלה שהורו על הפעלת הצנזורה.

8. המשותף להגנה לאומית אזרחית ולמאבק בלתי-אלים כמוכן הכללי יותר, הוא הנטייה לגרום למספר נפגעים קטן יותר ולנזק מצומצם יותר מאשר מספר הנפגעים בסכסוכים צבאיים. לעובדה זו יש יתרונות עצומים.

אין בידינו מחקרים סטטיסטיים מפורטים, אך כל הממצאים מעידים על כך שמספר ההרוגים והפצועים, שלא להזכיר את הנזק הפיזי, גדולים בהרבה מהמספרים במאבקים בלתי-אלימים. כל זאת חוץ התחשבות בחומרת גורמי הסכסוך, גודל האוכלוסיה, וגורמים אחרים.

9. סיכוייהן של מדינות המתפרקות מנשק קונוונציונלי וגרעיני ומאמצות מדיניות של הגנה לאומית אזרחית להיחשף לאיום או להתקפה של נשק השמדה המוני, קטנים במידה רבה.

באופן אירוני, הדרכים הקיימות להתרעה מפני מתקפה גרעינית גורמות למעשה לכך שאותן מדינות בעלות יכולת גרעינית מהוות מטרה פוטנציאלית למדינות אחרות בעלות יכולת זו, ובמצבי משבר קיצוניים, הן תשקולנה הנחתת מכה מקדימה נגדן, בדיוק בגלל שאותן מדינות הן בבחינת תוקף פוטנציאלי.

10. הסבירות למתקפה של כוח זר עשויה לקטון גם על ידי פיתוח מדיניות חוץ "חיובית" יותר, שתחזק את מעמדה של הגנה לאומית אזרחית על ידי הקטנת העוינות הבינלאומית והגברת הרצון הטוב כלפי המדינה הדוגלת במדיניות לא־צבאית.

סיכוייה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית להביא לשינויים אלה גדולים הרבה יותר מאלה של מדיניות צבאית. מעבר זה יאפשר גם הקצאת משאבים כלכליים רבים יותר למשק האזרחי ולסיוע בינלאומי. מדינה המאמצת מדיניות זו תוכל להפנות את משאביה הכספיים, החומריים והאנושיים לסיפוק הצרכים של תושביה ותושבי מדינות אחרות, במקום להפנותם לצרכים צבאיים. משאבים נוספים יופנו לסיוע בפתרון בעיות בינלאומיות שעומדות על סף סכסוך אלים.

אומנם המניע לסיוע מסוג זה צריך להיות נקי מאינטרסים, אך יחד עם זאת, זהו אמצעי שבעזרתו יוכלו מדינות המאמצות מדיניות הגנה לאומית אזרחית לרכוש את אהדתה של הקהילייה הבינלאומית, עובדה שעשויה למנוע ביטויי תוקפנות, ולזכות אותן בסיוע בינלאומי במקרה הצורך. התחמשות אזרחית שמלווה במדיניות של סיוע הדדי תגביר את הביטחון הלאומי ותשפר את תנאי חייהם של בני האדם בעולם כולו.

11. מדיניות הגנה לאומית אזרחית תקטין את גודלה של הממשלה ואת ההוצאות עבור השגת כושר הרתעה והגנה. מלחמות ומערכות צבאיות היוו תמיד גורם מכריע בהרחבת שטחה של המדינה, ולכן מעבר לדרך הגנה לא־צבאית יסייע להפוך את הכיוון של מגמת ההתרחבות והגדלת ההוצאות של הממשלה ומערכת הביטחון. המחיר הכלכלי שיידרש ליישומה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית לא יהיה קטן, אולם הוא יהיה הרבה יותר נמוך מהוצאותיה של מדיניות הגנה צבאית. הסיבה העיקרית לכך היא שאין צורך בכלי נשק צבאיים. יתרה מזו, האחריות על הגנת המדינה עוברת ממערכות צבא מקצועיות גדולות לאוכלוסיה ולמוסדות החברה העצמאיים. מוסדות אלה לא יבטלו את הצורך בקיומם של מרכזי מחקר מקצועיים העוסקים במדיניות הגנה לאומית אזרחית, קבוצות תכנון אסטרטגיות, גופים העוסקים בהיבטים של הכנה והכשרה, וכדומה, אולם הם יהיו הרבה יותר קטנים מגודלם של כוחות צבא. כמו כן, תהיה נטייה חזקה להפקיד את ניהול החלק הארי של מדיניות הגנה לאומית אזרחית בידי ארגונים ומוסדות חברה עצמאיים, ולא בידי גופים מקצועיים עצומים.

12. הגנה לאומית אזרחית תבטל את הנטייה לריכוזיות האופיינית למערכות צבאיות, ותעודד דווקא את מגמות הביזור, שאחד מביטוייה הוא סנקציות בלתי־אלימות. מגמות אלה יכללו בעיקר פיתוח של יכולת ההגנה העצמית. שימת הדגש

על יכולת הגנה עצמית תתרום להתפתחותו של מבנה חברתי ופוליטי פחות ריכוזי ויותר פלורליסטי, עם השתתפות ציבורית רבה יותר, והגברת חלחול העוצמה והאחריות בקרב האוכלוסיה. כל התהליכים הללו עולים בקנה אחד עם האידיאלים שעליהם מבוססת הדמוקרטיה.

13. מדיניות הגנה לאומית אזרחית תעורר את רצון האזרחים לבחון מחדש את העקרונות המקודשים בחברה, ולהעריך באיזו מידה החברה אכן מחויבת לאמות-המידה שהציבה לעצמה. הטלת האחריות להגנה על העם עצמו, מעודדת את האזרחים לחקור מהם העקרונות שעליהם הם מוכנים להגן, ולחפש דרכים לשיפור החברה שבה הם חיים.

14. כושר הרתעה והגנה שיושג באמצעות מאבק אזרחי, יאפשר להחליף האופציה המלחמתית באופציה פחות מסוכנת. לאחר שיסתבר שאופציה זו אכן מסוגלת לספק כושר הגנה והרתעה מלאים, לא יהיה עוד צורך באמצעים צבאיים. או אז, יוחל בתהליך הדרגתי של הפסקת ההישענות על כוח צבאי. מן הראוי היה שמדינות בודדות או מספר מדינות יפעלו לפיתוחה ויישומה בשלבים של מדיניות הגנה לאומית אזרחית, צעדים שמטרתם להביא לנטישת האופציה המלחמתית.

היבטים נוספים של מדיניות הגנה לאומית אזרחית

שומה על כל חברה הסובלת מבעיות הגנה מבית או מחוץ, לחקור ולדון בפוטנציאל הטמון במדיניות הגנה לאומית אזרחית. למעשה, אין כמעט מדינה שאינה עסוקה בבעיות אלה. בעוד שבמדינות אחדות תבוא היוזמה מצד הממשל או אפילו כוחות הצבא, סביר להניח שבמרבית המקרים העם יהיה היוזם, והדיונים יחלו במסגרת של מוסדות עצמאיים, חוקרים מתחום האקדמיה ומנתחי מדיניות.

אפשר לנקוט מספר צעדים כדי להרחיב את הידע הקיים על טיבה של האופציה הזו והפוטנציאל הטמון בה, וכדי לעורר התעניינות רחבה יותר במדיניות זו ברמה ממשלתית ולא-ממשלתית. מטרתן של פעילויות אלה צריכה להיות הרחבת ידע, גירוי למחשבה, ועידוד להמשך בדיקת הפוטנציאל המעשי הטמון במדיניות זו. אין לשים את הדגש על גיוס "מאמינים" למדיניות זו.

השלב הראשון הוא חינוך-עצמי של פרטים וקבוצות-לימוד קטנות כדי לרכוש או להרחיב את הידע בנושא הגנה לאומית אזרחית, ולטייע בידם לקבוע עמדה באשר לצורך בהמשך בדיקתה ופיתוחה. יהיו אולי אנשים שירצו לשפר את מיומנותם האישית — בתורת הנאום או בכתיבה — לשפר את יעילותם בחינוך, או להמשיך בלימודים גבוהים כדי להכין את עצמם למחקר וניתוחי מדיניות בתחום זה.

מן הראוי שחומר לימוד בנושא מאבק בלתי־אלים והגנה לאומית אזרחית יכלול בתוכנית הלימודים של מערכות החינוך כחלק מקורסים רחבים יותר. פעולות אלה יסייעו להפצת ידע, ויגרו את התלמידים לחשוב בצורה עצמאית.

קיים צורך דחוף בהקצאת משאבים למחקר, לימודי מדיניות, עבודה בתחום החינוך, והפצת ידע בקרב הציבור לגבי טיבו של מאבק בלתי־אלים והפוטנציאל הטמון בו בכלל, ולגבי מדיניות הגנה לאומית אזרחית בפרט. מן הראוי שארגונים מקומיים, ארציים, אזוריים, לאומיים ובינלאומיים יקימו ועדות מיוחדות לחקר המדיניות, שמטרתן להמליץ האם מדיניות זו ראויה להתייחסות נוספת או לפעולה מצידו של הארגון שהסמיכו.

לאחר שתחול התקדמות מספקת בעבודת ההכנה הציבורית, יוכלו ועדות חקיקה, בתי מחוקקים, אספות לאומיות וכדומה, לבדוק את האופציה הזו באופן פרטי וציבורי. פעולה דומה יכולה ואף צריכה להיעשות על ידי מחלקות ומשרדים המופקדים על נושא ההגנה וארגונים צבאיים אחרים.

ההשלכות שיכולות להיות כיום לתוקפנות בינלאומית ולנסיגות להפלת השלטון מצד אחד, ולתגובות הצבאיות למעשים אלה מצד שני, הן חמורות מאוד. ספר זה מביא ראיות מוצקות לפוטנציאל הגדול הטמון במדיניות הגנה לאומית אזרחית. הטענה המועילית כאן היא, שמדיניות הגנה לאומית אזרחית מסוגלת לספק כושר הרתעה והגנה נגד תוקפנות מבית ומחוץ, מבלי לשלם את המחיר הכרוך במלחמת עולם או מלחמת אזרחים.

מדיניות חלופית זו נמצאת עדיין בשלבים ראשוניים, ונחוצה מידה רבה של ידע, הבנת הבעייתיות והפוטנציאל הטמון בה. לכן חשוב מאוד לבחון אותה בצורה יסודית ומעמיקה. מאחר שהצרכים, הפוטנציאל, ובעיות ההגנה משתנים ממדינה למדינה, מן הראוי היה לערוך מחקרים על מדינות ואיומים מוגדרים.

בדיקה של מדיניות הגנה לאומית אזרחית ויישום הדרגתי של מרכיביה ילכו ויתרחבו. אחת הסיבות לכך היא ההכרה הגוברת בדבר מוגבלותן של האופציות הצבאיות בהבטחת כושר הגנה במדינות רבות. כמו כן, תשומת הלב המוקדשת למדיניות זו תלך ותגדל לנוכח התפשטות דרך המאבק הלא־מוזין ברחבי העולם.

הגיעה העת להאיץ ולהרחיב בצורה ניכרת את המאמצים בכיוון זה. במקרה הגרוע ביותר, יסתבר שזהו רעיון חסר תועלת שאין להקדיש לו תשומת לב או משאבים נוספים. מצב ביניים יהיה מצב שבו יסתבר שמדיניות הגנה לאומית אזרחית יכולה, לכל הפחות, לתרום תרומה משמעותית לשיפור כושר ההרתעה וההגנה במקום אופציות צבאיות, גם אם אינה מסוגלת עדיין להתמודד ביעילות עם "תוכניות מגירה" מסוימות. במצב הטוב ביותר, יסתבר שבמדיניות הגנה לאומית

אזרחית טמון פוטנציאל הרבה יותר גדול מכפי שהיה ידוע בעבר, ושמור לה לפחות תפקיד מרכזי במדיניות הגנה בעתיד. אפשר שיוכח אחת ולתמיד שעוצמת העם היא הערובה החזקה והבטוחה ביותר להגנה — הגנה בתר־צבאית.

הערות

בנושא התחמשות אורחית, ראה:

Gene Sharp, *Making Europe Unconquerable* (London: Taylor & Francis, 1985, and Cambridge, Mass.: Ballinger Publishers, 1985; second American edition, Cambridge, Mass.: Ballinger Publishers, 1986), chapter three.

הציטוט מדברי שר ההגנה האוסטרי, Otto Rosch, לקוח ממכתב שנשלח לדר' Andreas Maislinger, ב-30 באפריל, 1982. אני מודה לדר' מייסלינגר עבור מידע זה.

למידע על תפקיד ההתנגדות האורחית במדיניות ההגנה האוסטרית, ראה: *Landesverteidigungsplan* (תוכנית הגנה לאומית) (Vienna, Federal Chancellery, March 1985), pp.49,55. אני מודה לדר' Heinz Vetschera עבור העברת מסמכים בנושא מדיניות ההגנה של אוסטריה ושקילת אפשרות יישומה של הגנה אורחית בלתי-אלימה.

משימותיה של הוועדה השברית בנושא התנגדות לא-צבאית, מופיעות בתקנות הממשלה השברית:

SFS 1987:199 *Forordning med instruktion for delegationen for icke-militar "motstand"*, 23 באפריל, 1987. אני רוצה להודות ל-Lennart Bergfeldt עבור מידע זה ואחר על התנגדות לא-צבאית כשבדיה. כמו כן, אני מודה למשרד ההגנה השבדי והנספח הצבאי שלו בווישינגטון, עבור המסמכים הרבים שסיפק לי.

הציטוט של Gunnar Gustafsson, לקוח מהמבוא שלו לספר:

Hakan Wall's Motstand utan vald (Resistance Without Violence) (Stockholm: Sveriges Utbildningsradio, 1988), pp.2,3.

למידע נוסף על ההתנגדות הנורבגית לכיבוש הנאצי, ראה:

Gene Sharp, *Tyranny Could Not Quell Them* (London: Peace News, 1958, and later editions)

על ההתנגדות ההולנדית לגרמנים ראה חוברת:

Werner Warmbrunn, *The Dutch Under German Occupation 1940-1945*, (Palo Alto, Ca.: Stanford University Press and London: Oxford University Press, 1963.)

על המחקר הנורבגי משנת 1967 ראה:

Johan Jorgen Holst, Eystein Fjaerli, and Harald Ronning, "Ikke-Militaert Forsvar og Norsk Sikker-hetspolitikk" (Nonmilitary Defense and Norwegian Security Policy) (Kjeller, Norway: Forsvarets Forskningsinstitutt [Defense Research Institute], 1967), pp.44 and 46.

הציטוט על פעולות האזרחים השווייצרים במקרה של פלישה לקוח מהספר:

Albert Bachmann and George Grosjean, *Zivilverteidigung* (Civilian Defense) (Miles-Verlag, Aarau: Eidg. Justiz- und Polizeidepartement im Auftrag des Bundesrates [Confederal Justice and Police Departments by order of the Federal Council], 1969)

pp.273-300.

המידע על פינלנד לקוח מהמאמר:

"Aseeton Vastarinta" (Weaponless Resistance) (Helsinki: Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunta, 1971), mimeograph pp. 27-28. "Aseeton Vastarinta ja sen toteuttamisedellykset Suomessa" (Helsinki: Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunta, 1975), mimeograph p. 29.

הציטוט מדברי הגנרל ניקולה לוביצ'יץ (Nikola Lubicic) לקוח מספרו:

Total National Defense — Strategy of Peace (Belgrade: Socialist Thought and Practice, 1977), p. 151.

הציטוט על המשך ההתנגדות לאחר הפסקת ההגנה הצבאית במקרה של פלישה ליוגוסלביה, נמצא בספר:

Lt.-Col. Milojica Pantelic, "Territorial Defense," in Vukotic et al., *Yugoslav Concept of General People's Defense* (Belgrade: Medunarodna Politika), p.280, Adam Roberts, *Nations in Arms*, second edition (New York: St. Martins Press 1986), p.210.

תיאור צורות התנגדות לא-צבאיות ביוגוסלביה לקוח מהמאמר:

"Forms of Resistance in Nationwide Defense," *Svenarodna Odbarana* (Zagreb) (August-September 1972), in Roberts, *Nations in Arms*, pp.210-211.

בנושא תפקיד הארגונים הכלכליים, החברתיים והפוליטיים בתכנון ויישום הגנת יוגוסלביה, ראה Roberts, *Nations in Arms* עמ' 179.

על פרשת "אירנגייט" והגילויים על "ממשלה סודית," ראה:

Report of the Congressional Committees Investigating the Iran-Contra Affair, abridged edition (New York: Random House, 1988).

על עמדותיו של סטלין לגבי השפעת איומים צבאיים על דיקטטורה, ראה:

Isaac Deutscher, *Stalin: A Political Biography* (London, Oxford University Press, 1959), pp.226,258,263,285

בנושא יכולתה של מדיניות הגנה לאומית אורחית להפוך את מדינות ברית נאטו לעצמאיות יותר ולהקטין את תפקידה הצבאי של ארה"ב, ראה:

Sharp, *Making Europe Unconquerable*.

נספח

אלימות — VIOLENCE: גרימת פגיעה גופנית או מוות, או איום לגרימת פגיעה כזו, כולל הגבלה על חופש התנועה של אדם על ידי פעולות מסוג זה או איומים על ביצוען.

אי-אלימות — NONVIOLENCE (1): הימנעות מאלימות בגלל עיקרון מוסרי או דתי. (2) הפעלת פעולה בלתי-אלימה מבלי ליוזם או להגיב באלימות.

גיוג'יצו פוליטי — POLITICAL JIU-JITSU: תהליך מיוחד במהלך מאבק בלתי-אלים, לפיו מהלומותיו הפוליטיות של היריב מוציאות אותו עצמו משיווי משקל פוליטי, מכיוון שאין מולו התנגדות אלימה או כניעה. התוצאה של הסכסוך הלא סימטרי עשויה להיות מהפך ביחסי הכוחות לטובת הקבוצה הבלתי-אלימה.

הגנה לאומית אזרחית — CIVILIAN-BASED DEFENSE: מדיניות הגנה שמטרתה לשמור על חירותה של האוכלוסייה מפני איומים מבית (הפיקוח), או איומים מבחוץ (פלישות) על ידי הכנות מתקדמות להתנגדות באמצעות מאבק בלתי-אלים של האוכלוסייה ומוסדות החברה. המטרה היא להרתיע או להביס מתקפות אלה על ידי אי-שיתוף פעולה והתקוממות המוניים. המונח "אזרחי" מציין את אופיה הלא-צבאי של המדיניות, וכן את העובדה שהיא מיועדת להגנה על העצמאות ואופיה הדמוקרטי של החברה, באמצעות האוכלוסייה האזרחית.

הימנעות מפעולה נוסח לזיסטרטה — LYSISSTRATIC NONACTION: קומדיה מאת אריסטופנס, שנכתבה במאה הרביעית לפנה"ס, בעת המלחמה בין ספרטה לאתונה. לזיסטרטה שיכנעה את הנשים משני צידי המתרס להימנע מקיום יחסי מין עם הגברים, עד שהללו ימצאו נוסחה לסיום המלחמה.

המרה — CONVERSION: היריב משנה את השקפתו לאחר שהופעלה נגדו פעולה בלתי-אלימה, ומוכן לקבל את דרישות הקבוצה הבלתי-אלימה.

המשך עבודה ללא שיתוף פעולה — WORK-ON WITHOUT COLLABORATION: המשך עיקש של ביצוע המדיניות, התוכניות, והחובות החוקיים המקוריים על ידי פקידי ציבור, פקידי ממשל, ואזרחים מן השורה, תוך כדי התעלמות, או מתוך התקוממות נגד, ההוראות שפורסמו על ידי ממשל שעלה לשלטון בצורה לא חוקית.

הסתגלות — ACCOMMODATION: מנגנון שינוי לפיו היריב מחליט, כאשר הברירה עדיין בידי, להיענות לחלק מדרישות הפעילים הבלתי-אלימים למרות שלא חל שינוי בהשקפתם.

הפיכה — COUP D'ETAT: השתלטות על המערכת השלטונית, מבוצעת בדרך כלל על ידי אליטה פוליטית, צבאית או כמו-צבאית, מתוך הממשלה או מחוצה לה.

השתלטות בלתי-חוקית על מערכת שלטונית — EXECUTIVE USURPATION: כאשר ראש מדינה שנבחר בצורה לגיטימית מפר את ההליכים החוקתיים ומשתלט על המערכת השלטונית באמצעות הכרזה על מצב חרום או כל הכרזה אחרת.

התחמשות אזרחית — TRANSARMAMENT: תהליך של מעבר ממערכת הגנה צבאית למערכת הגנה המבוססת על הגנה אזרחית בלתי-אלימה. התחמשות אזרחית פירושה, המרת אמצעי הגנה אחד במשנהו, בניגוד לפירוק חימוש, שפירושו צמצום או ביטול של יכולת צבאית.

התפוררות — DISINTEGRATION: מנגנון שינוי לפיו המערכת של היריב מתפוררת ומתוטטת.

כפייה — COERCION: כפייה או מניעת שינוי בניגוד לרצונו של היריב.

מוקדי עוצמה — LOCI OF POWER: קבוצות או מוסדות שמסוגלים לפעול באורח עצמאי, להפעיל עוצמה חברתית או פוליטית, או לווסת את עוצמתם של אחרים, ובמיוחד את זאת של מוקדים אחרים, של השליט או של המדינה.

מרי אזרחי — CIVIL DISOBEDIENCE: הפרה מכוונת של חוקים מסויימים, הצהרות, הוראות, תקנות, צווים משטרתיים או צבאיים, וכדומה, באמצעים לא-אלימים.

פעולה בלתי-אלימה — NONVIOLENT ACTION: טכניקה של הבעת מחאה, התנגדות, והתערבות ללא אלימות על ידי (1) פעולות אי-ביצוע — כלומר, המשתתפים מסרבים לבצע פעולות אותן הם מבצעים בדרך כלל, נדרשים לבצע על פי הנוהג, או נדרשים לבצע על פי החוק; או (2) פעולות ביצוע — המשתתפים מבצעים פעולות אותן אין הם מבצעים בדרך כלל, אינם נדרשים לבצע על פי הנוהג, או שנאסר עליהם לבצע על פי החוק; או (3) שילוב של שניהם. הטכניקה כוללת אינספור שיטות ספציפיות. אפשר לחלקן לשלוש קבוצות עיקריות: מחאה ושכנוע בלתי-אלימים, אי-שיתוף פעולה, והתערבות ללא-אלימות.

"תוכנית מגירה" — CONTINGENCY PLAN: תוכנית לפעולת-נגד עתידית נגד מחקפה צפויה.